

Oblicza dobrobytu

Oblicza dobrobytu

wybrane zagadnienia

Tom IV

redakcja naukowa
Krystyna Strzała

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
Gdańsk 2019

Recenzenci

prof. dr hab. Elżbieta Ostrowska
prof. dr hab. Ewa Oziewicz
prof. dr hab. Krystyna Strzała
prof. dr hab. Jadwiga Suchecka
prof. dr hab. Łucja Tomaszewicz
dr hab. Dariusz Filar, prof. UG
dr hab. Beata Jackowska, prof. UG
dr hab. Marian Turek, prof. UG
dr Andrzej Karalus
dr Katarzyna Strzała-Osuch

Redaktor Wydawnictwa

Justyna Zyśk

Tłumaczenie wstępu na język angielski

David Malcolm

Projekt okładki i stron tytułowych

Filip Sendal

Skład i łamanie

Michał Janczewski

Publikacja sfinansowana przez Powiślańską Szkołę Wyższą w Kwidzynie

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Powiślańska Szkoła Wyższa w Kwidzynie

ISBN 978-83-7865-821-4

ISBN 978-83-933360-9-8

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel./fax 58 523 11 37, tel. 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
www.wyd.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.kiw.ug.edu.pl

Druk i oprawa

Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. 58 523 14 49, fax 58 551 05 32

Spis treści

<i>Wprowadzenie</i> (Krystyna Strzała)	7
<i>Introduction</i> (Krystyna Strzała)	13
Wojciech Jerzy Skotnicki <i>Dobrobyt i bonum communaee w wymiarze arystotelesowsko-tomistycznym oraz w świetle Magisterium Ecclesiae</i>	19
Dragan Ćalović <i>The micro politics of welfare: The approach of Haas and Hahn</i>	33
Jolanta Sala, Halina Tańska <i>Podstawy ekonomii dobrobytu według Josepha Stiglitz a sprawa polska</i>	45
Jadwiga Suchecka, Maciej Jewczak <i>The role of the Silver Economy in increasing support for the elderly</i>	57
Nino Svanidze, Asie Tsintsadze <i>The charitable foundation: Financing determined by social programs – assumptions and simulations</i>	73
Marian Turek <i>Problemy ochrony środowiska w ujęciu ekonomii neoinstytucjonalnej</i>	83
Kseniia Verhal <i>The horizontal integration of trade enterprises</i>	101
Aleksander Pietuszyński, Krystyna Strzała <i>Migracje ludności we współczesnej Europie</i>	109
Julia Osuch, Krzysztof Karolczuk <i>The Ebola virus as a threat resulting from internalization</i>	129
Mateusz Bogdański, Krystyna Strzała <i>Dobrobyt w krajach UE – hipoteza podwójnego deficytu</i>	139
Tatjana Cvetkovski, Ana Langović Milićević, Violeta Cvetkovska Tomanović <i>The role of internalization and the Bologna Process in human capital development in the Republic of Serbia</i>	151

Alona Revko

Infrastruktura społeczna regionu i jej wpływ na rozwój potencjału ludzkiego 161

Goran Lalic

Mexico's dependence on oil in the twentieth century:

The development of the oil sector and the greatest challenges 169

Krystyna Strzała, Katarzyna Strzała-Osuch, Daniel Osuch

Śmiertelność z powodu chorób układu krążenia w regionach Polski 179

Izabela Kwil

Wzrost zamożności społeczeństwa a konsumpcja żywności lokalnej

w województwie dolnośląskim 191

Wprowadzenie

Kolejny, czwarty już tom monografii *Oblicza dobrobytu – wybrane zagadnienia* jest poświęcony tematyce dobrobytu społecznego. Zagadnienia związane z tym złożonym i wielowarstwowym pojęciem zostały ułożone w kolejności od ogółu do szczegółu. Problematyka omawiana w pierwszych sześciu artykułach ma charakter uniwersalny, poczynając zaś od siódmego tekstu, ciężar rozważań przesuwają się w kierunku specyfiki krajów europejskich, a następnie zmierza do ujęcia regionalnego.

W pierwszym artykule pod tytułem *Dobrobyt i bonum commune w wymiarze arystotelesowsko-tomistycznym oraz w świetle Magisterium Ecclesiae* Wojciech Jerzy Skotnicki omawia wzajemne relacje dobra osobowego, czyli poszczególnych członków danej społeczności, i dobra wspólnego. Dobro wspólne w ujęciu świętego Tomasza z Akwinu stoi wyżej w hierarchii wartości aniżeli dobro jednostki. Twierdził on, że stworzenia partycypują w Dobru Najwyższym – Bogu, który jest najwyższym dobrem wspólnym, *summum bonum commune*. Za dobro wspólne filozof uważał także ład wszechświata, w którym uczestniczy dobro pojedynczych istnień, a ponadto porządek społeczny, który łączy działania ludzi zmierzających do szczęścia, oraz doskonałość ludzkiej natury, dochodzącej w miarę doskonalenia się społeczności do coraz większej pełni. Autor artykułu podkreśla, że w oficjalnej społecznej doktrynie Kościoła dobro wspólne stało się przedmiotem wypowiedzi papieskich już w przełomowym okresie XIX i XX wieku.

W kolejnym tekście, *The micro politics of welfare: The approach of Haas and Hahn*, Dragan Čalović argumentuje, że sztuka może być inspiracją do ponownego przemyślenia pojęcia społecznego dobrobytu. W tym ujęciu przestrzeń artystyczna jest postrzegana jako środek służący wewnętrznemu rozwojowi. Spośród rozmaitych artystycznych podejść dotyczących organizacji przestrzeni propozycja Haasa i Hahna jest szczególnie przydatna dla rozumienia przestrzeni artystycznej jako katalizatora społecznych przemian. Projekty tych artystów, zorientowane na współpracę i społeczeństwo, są inspirujące, ale mają także wymiar edukacyjny, kształtując nowe umiejętności u mieszkańców danej społeczności i przekazując im pomysły na gospodarczy i społeczny rozwój ich okolic.

W trzecim artykule monografii zatytułowanym *Podstawy ekonomii dobrobytu według Josepha Stiglitz a sprawa polska* Jolanta Sala i Halina Tańska podejmują próbę zidentyfikowania podstaw ekonomii dobrobytu na przykładzie dorobku teoretycznego i praktycznego Josepha Stiglitz, laureata Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii z 2001 roku. Autorki wykazują, że polska transformacja na przełomie XX i XXI wieku przebiegała w warunkach zaprzeczenia istnieniu tych podstaw. Wyróżniają one siedem przyczyn błędów

popelnionych w okresie transformacji społeczno-gospodarczej, sygnalizując główne słabości procesu. Wskazują ponadto na fundamenty budowania dobrobytu w XXI wieku, zdominowanym przez technologie informacyjne.

Z kolei Jadwiga Suchecka i Maciej Jewczak w artykule *The role of the Silver Economy in increasing support for the elderly* omawiają koncepcję nowej dziedziny ekonomii – „srebrnej gospodarki”, której wdrożenie powinno przyczynić się do wzrostu gospodarczego i wywierać pozytywny wpływ na dobrobyt społeczny. Zauważają oni, że współcześnie ekonomiści przypisują wzrostowi gospodarczemu charakter endogeniczny, zależny w głównej mierze od innowacji i kapitału ludzkiego, którego istotną składową jest zdrowie. Zdrowie wpływa na wzrost aktywności jednostek danego społeczeństwa, powodując tym samym wzrost gospodarczy i dobrobyt społeczny. Autorzy opisują teoretyczne podejścia do budowania kompetencji zdrowotnych według koncepcji *health literacy* i jej powiązania z dobrobytem społecznym, charakteryzują założenia *Silver Economy* w kontekście polityki aktywnego starzenia się oraz prezentują typy modeli państw dobrobytu z uwzględnieniem modeli „srebrnej gospodarki”.

W teorii i praktyce dobrobytu społecznego znaczące miejsce zajmują fundacje charytatywne, których źródłem finansowania są środki przekazywane przez osoby prywatne i organizacje biznesowe. W piątym artykule zatytułowanym *The charitable foundation: Financing determined by social programs – assumptions and simulations* Nino Svanidze oraz Asie Tsintsadze podejmują próbę sformułowania modelu zarządzania funduszami organizacji charytatywnych, którego zastosowanie będzie efektywnie wspierało w odpowiednim czasie realizację celów fundacji. Autorzy opisują charakterystyki statystyczne matematycznego modelu organizacji charytatywnej realizującej programy społeczne, mającej określone finansowanie i fundusze niezbędne do wykładniczej kompensacji dla osób niechronionych. Zdaniem Autorów, uzyskana postać funkcji gęstości prawdopodobieństwa i cechy funkcjonowania organizacji umożliwiają określenie odpowiednich nakładów kapitału na wszystkich poziomach zarządzania finansami fundacji.

Problematyka ochrony środowiska jest nierozzerwalnie związana z zagadnieniami kosztów i dobrobytu społecznego. W szóstym artykule, *Problemy ochrony środowiska w ujęciu ekonomii neoinstytucjonalnej*, Marian Turek omawia kluczowe aspekty podejścia do ochrony środowiska zawarte w pracach Ronalda Coase’a, przedstawiciela ekonomii neoinstytucjonalnej. Na podstawie studiów literaturowych Autor sugeruje, że istnieje potrzeba stworzenia ram, które pozwolą na rozszerzenie obszaru negocjacji prowadzonych między osobami i organizacjami, zwiększenie znaczenia działań rządowych w egzekwowaniu praw własności oraz negocjacyjne rozstrzygnięcie sporów w przypadku zakwestionowania takich praw. Rozważaniom teoretycznym towarzyszą przykłady ilustrujące różnorodne rozwiązania praktyczne w zakresie ochrony zasobów wody w wybranych państwach, w tym w Australii, USA i RPA.

W siódmym artykule pod tytułem *The horizontal integration of trade enterprises* Kseniia Verhal opisuje model struktur horyzontalnie zintegrowanych z zastosowaniem podejścia multiagencyjnego. Autorka charakteryzuje główne cechy i kierunki rozwoju struktur horyzontalnie zintegrowanych na Ukrainie, omawiając zalety i wady integracji horyzon-

talnej. W swoich rozważaniach proponuje sposób określenia struktury horyzontalnie zintegrowanego przedsiębiorstwa handlowego oraz definicję struktury agencji drugiego poziomu. Przedstawia także wzajemne powiązania pomiędzy zintegrowanymi strukturami i otoczeniem zewnętrznym.

Internacjonalizacji i globalizacji towarzyszą dynamiczne procesy migracyjne ludności. W ósmym artykule, *Migracje ludności we współczesnej Europie*, Aleksander Pietuszyński i Krystyna Strzała podejmują próbę analizy strumieni migracyjnych w 34 krajach europejskich w okresie 1990–2014. Przeprowadzone badania wskazują na duże zróżnicowanie tak emigracji, jak i imigracji pod względem liczby migrantów, z wyraźnym podziałem na kraje „starej Unii” i kraje przyjęte do UE po 2004 roku. Najwyższy poziom emigracji występuje w Niemczech, Wielkiej Brytanii i Hiszpanii. Analiza salda migracji pokazuje, że kraje „starej Unii” mają charakter imigracyjny, z wyjątkiem Grecji, Irlandii i Portugalii, dla których saldo migracji jest ujemne. Natomiast kraje UE-13 można scharakteryzować jako kraje emigracyjne, z wyjątkiem Węgier, Czech, Słowacji i Malty, które wykazują niewielkie dodatnie saldo migracji. Oszacowanie panelowych modeli ekonometrycznych pozwoliło na ustalenie czynników wyjaśniających procesy międzynarodowych migracji we współczesnej Europie. Statystycznie istotne, dające możliwości interpretacyjne w przypadku emigracji, okazały się czynniki: stopa bezrobocia, odsetek gospodarstw domowych, w których koszty utrzymania lokalu mieszkalnego przekraczają 40% całkowitego dochodu gospodarstwa, oraz odsetek dzieci będących wyłącznie pod opieką rodziców. W przypadku imigracji statystycznie istotne są czynniki: wartość produktu krajowego brutto na głowę, odsetek gospodarstw domowych, w których koszty utrzymania lokalu mieszkalnego przekraczają 40% całkowitego dochodu gospodarstwa, oraz wysokość wydatków rządowych na opiekę społeczną związaną ze wsparciem rodzin z dziećmi.

Temat dziewiątego artykułu zatytułowanego *The Ebola virus as a threat resulting from internalization* dotyczy również problematyki internacjonalizacji. Julia Osuch i Krzysztof Karolczuk próbują odpowiedzieć na pytanie: czy wirus ebola jest zagrożeniem dla stosunków międzypaństwowych? Autorzy wyczerpująco obalają mity na temat wirusa – jego pochodzenia, rozprzestrzeniania i wpływu na społeczeństwa. Podsumowując swoje rozważania, stwierdzają, że ebola nie jest zagrożeniem. Fakt ten może być przydatny w tworzeniu relacji biznesowych, towarzyskich bądź naukowych z państwami, w których występuje lub występowała choroba, oraz w dalszym edukowaniu społeczeństw na temat wirusa.

Pojęcie dobrobytu jest niezwykle złożone, a co za tym idzie bardzo trudne do zdefiniowania. Stanowi jednak ważne zagadnienie w kontekście politycznym i ekonomicznym, co powoduje, że jego natura jest zgłębiana od starożytności po czasy współczesne. W dziesiątym artykule pod tytułem *Dobrobyt w krajach UE – hipoteza podwójnego deficytu* Mateusz Bogdański i Krystyna Strzała skupiają uwagę na sformułowaniu odpowiedzi na pytanie: w jaki sposób kraje UE wspomagają finansowanie dobrobytu swoich obywateli – czy przez wzrost deficytu budżetowego, czyli zapożyczanie się u przyszłych pokoleń, czy poprzez zwiększanie deficytu na rachunku bieżącym, a więc poprzez finansowanie z zagranicy?

Dodatkowo starają się ustalić, czy kryzys finansowy 2008 roku wpłynął na stosowane sposoby finansowania dobrobytu. Autorzy proponują weryfikację hipotezy podwójnego deficytu jako pomoc dla rządzących w ustaleniu odpowiedniej polityki gospodarczej, która będzie pozytywnie oddziaływać na poziom dobrobytu.

Globalizacja oznacza, że gospodarki narodowe są coraz bardziej uzależnione jedna na drugiej. Faktem jest, że współczesne gospodarki nie mogą rozwijać się bez kadry wykształconych pracowników. Sukces ekonomiczny jest ściśle związany z kapitałem ludzkim wyposażonym w wiedzę i umiejętności. Ważne są także inne cechy pracowników, które umożliwiają im kompetentne wykonywanie zadań, osiąganie osobistych i, szerzej, społecznych celów. W jedenastym artykule *The role of internalization and the Bologna Process in human capital development in the Republic of Serbia* Tatjana Cvetkovski, Ana Langović Miličević i Violeta Cvetkovska Tomanović opisują czynniki stanowiące siłę napędową zrównoważonego rozwoju i wzrostu gospodarczego we współczesnej Europie. W opinii Autorek edukacja jest kluczowym elementem w budowaniu kapitału ludzkiego, a wiedza i innowacje są niezbędne do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju. Zauważają, że proces boloński sprzyja stworzeniu bardziej elastycznego i wydajnego systemu edukacji wyższej w Europie oraz wyrażają przekonanie, że będzie on konkurencyjny na globalnym rynku wiedzy. Podsumowując rozważania, stwierdzają, że w Serbii doceniono wagę edukacji, a także integracji we współczesnej gospodarce, przyłączając się do opisanych procesów, jednak nie bez przeszkód, które muszą zostać pokonane.

Artykuł dwunasty pod tytułem *Infrastruktura społeczna regionu i jej wpływ na rozwój potencjału ludzkiego* autorstwa Alony Revko dotyczy szeroko pojętej problematyki kapitału ludzkiego. Autorka przedstawia wyniki badań przeprowadzonych nad strukturalno-dynamicznymi cechami infrastruktury społecznej na różnych poziomach taksonomicznych pod kątem budowania potencjału ludzkiego w Polsce i na Ukrainie oraz zaspokojenia potrzeb społeczeństwa poprzez korzystanie z dostępu do dóbr publicznych. W swoich rozważaniach stosuje analizę porównawczą stanu rozwoju składników infrastruktury społecznej, które wywierają największy wpływ na jakość potencjału ludzkiego, na przestrzeni lat 2010–2016. Autorka wyróżnia trzy podstawowe zakresy dóbr: edukację, kulturę i ochronę zdrowia. Badanie to przeprowadza na poziomie krajowym i regionalnym, na materiale statystycznym pochodzącym z 22 obwodów Ukrainy i 16 województw Polski. W opracowaniu zwraca także uwagę na perspektywy rozwoju komponentów infrastruktury społecznej na różnych poziomach taksonomicznych zgodnie ze standardami europejskimi.

W kolejnym, trzynastym artykule monografii, *Mexico's dependence on oil in the twentieth century: The development of the oil sector and the greatest challenges*, Goran Lalic przedstawia analizę sektora ropy w Meksyku. Tekst został podzielony na trzy części: w pierwszej Autor opisuje początki rozwoju sektora ropy naftowej w Meksyku w okresie od końca XIX wieku do pierwszych lat XX wieku, w drugiej omawia zagadnienie upaństwowienia sektora ropy, w trzeciej charakteryzuje wyzwania i problemy tego sektora w drugiej połowie XX wieku i pierwszych dekadach XXI wieku. Autor podkreśla, że Meksyk, podobnie jak inne kraje posiadające złoża ropy naftowej, zdołał wykorzystać

możliwości, jakie zapewniają zasoby tego surowca, przyczyniając się w ten sposób do swojego ogólnego społeczno-ekonomicznego rozwoju. Ropa naftowa odgrywała i nadal odgrywa ważną rolę w gospodarce Meksyku, pozostając główną siłą napędową jej rozwoju. Jednakże zależność od tego naturalnego surowca stanowi również nie lada problem. Dochody ze sprzedaży ropy stanowiły bowiem znaczącą część budżetu tego kraju przez niemal cały XX wiek, ale ten stan się zmienił, kiedy eksport ropy się zmniejszył i złoża zaczęły wysychać. W ostatnich latach eksport ropy naftowej z Meksyku osiągnął najniższy poziom w swojej historii, jednocześnie wydobycie ropy stale maleje. Produkcja tego surowca w Meksyku osiągnęła najwyższy poziom w latach 70. XX wieku, natomiast w XXI wieku ostatnia duża produkcja ropy miała miejsce w 2004 roku, kiedy wydobywano 3,4 miliona baryłek ropy dziennie.

Coraz częściej podkreśla się, że rozwój społeczno-gospodarczy, któremu zawdzięczamy nie tylko nowoczesną medycynę, ale także wynalazki codziennego użytku, jak samochody, komputery czy Internet, spowodował również niepożądane rezultaty. Z punktu widzenia medycyny „choroby ubóstwa”, głównie o charakterze zakaźnym, zostały zastąpione tzw. chorobami cywilizacyjnymi, określanymi też jako choroby XXI wieku. Do rozwoju tzw. chorób cywilizacyjnych przyczyniają się przede wszystkim czynniki zewnętrzne wpływające na zdrowie, między innymi zanieczyszczenie środowiska naturalnego, oraz zmiany społeczne i kulturowe (np. zmniejszenie aktywności fizycznej, nieodpowiednia dieta, stres). W czternastym artykule, *Śmiertelność z powodu chorób układu krążenia w regionach Polski*, Krystyna Strzała, Katarzyna Strzała-Osuch i Daniel Osuch przedstawiają wyniki badań dotyczących zróżnicowania regionalnego śmiertelności z powodu chorób układu krążenia w Polsce w latach 2000–2015. W badaniu przeprowadzonym metodą modelowania panelowego wykorzystano następujące dane: bieżące wydatki na opiekę zdrowotną, PKB na mieszkańca, odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym, udział lasów ogółem oraz udział zanieczyszczeń ogółem. Na podstawie uzyskanych wyników Autorzy stwierdzają, że wzrost dobrobytu, mierzonego jako wzrost PKB *per capita*, jest dodatnio skorelowany ze wzrostem liczby zgonów z powodu chorób układu krążenia, co potwierdza zakwalifikowanie chorób układu krążenia do grupy tzw. chorób cywilizacyjnych. Jednocześnie, jak wskazują, wzrost lesistości regionu wpływa istotnie na spadek liczby zgonów z powodu chorób układu krążenia, natomiast wzrost zanieczyszczeń środowiska istotnie podwyższa liczbę takich zgonów.

W ostatnim, piętnastym artykule monografii zatytułowanym *Wzrost zamożności społeczeństwa a konsumpcja żywności lokalnej w województwie dolnośląskim* Izabela Kwil prezentuje mierniki stosowane do opisu sytuacji ekonomicznej społeczeństwa zamieszkującego województwo dolnośląskie w latach 2004–2014. Autorka podejmuje próbę ustalenia wielkości spożycia produktów lokalnych przez ludność zamieszkującą wzmiankowane województwo. W tym celu omawia mierniki syntetyczne wskazujące na zamożność społeczeństwa oraz spożycie produktów lokalnych. Podsumowując przedstawione zestawienia, Autorka konstatuje, że zamożność jest czynnikiem determinującym zakup żywności lokalnej przez mieszkańców badanego województwa. Zauważa zarazem, że przeprowadzone

badania mają charakter wstępny, ponieważ brakuje danych statystycznych opisujących konsumpcję żywności lokalnej zarówno w ujęciu krajowym, jak i wojewódzkim.

Pomimo nieustającej debaty nad zagadnieniami dobrobytu społeczno-ekonomicznego wiele problemów nadal czeka na opracowanie. Mam nadzieję, że kolejne tomy niniejszej monografii wypełnią tę lukę.

Krystyna Strzała

Introduction

This, now the fourth volume of *Faces of prosperity – selected issues* is devoted to the subject of social welfare. The issues connected with this complex and multi-layered concept are set out in a sequence from the general to the particular. The problems discussed in the first six articles are of a universal nature; however, from the seventh text onwards, the centre of the discussion shifts towards the specifics of European countries, and then adopts a regional focus.

In the first article, entitled *Prosperity and bonum communa in the Aristotelian-Thomistic dimensions and in the light of Magisterium Ecclesiae*, Wojciech Jerzy Skotnicki discusses the mutual relations of personal good, that is the good of individual members of a given community, and common good. As formulated by Saint Thomas Aquinas, the common good stands higher in the hierarchy of values than does individual good. Saint Thomas claims that God's creations participate in the Highest Good (that is, God), which is the highest common good, *summum bonum communa*. The philosopher also considers as the common good that order of the universe in which the good of individual existences shares, and, further, the social order that combines the actions of persons who aim to achieve happiness. He also sees as the common good the perfection of human nature, which comes along with the constantly increasing perfection of society. Skotnicki stresses that in the official social doctrine of the Roman Catholic Church the common good became the subject of Papal declarations at the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century.

In the next article, *The micro politics of welfare: The approach of Haas and Hahn*, Dragan Ćalović argues that art may be an inspiration to undertake fresh reflection on the concept of social welfare. Here artistic space is seen as means of internal development. Among various artistic approaches to the organization of space, the proposal advanced by Haas and Hahn is especially useful in understanding artistic space as a catalyst of social changes. The projects of these artists, which are oriented towards cooperation and society, are inspiring, but also have an educational dimension, forming new skills among those who live in a given community and presenting them with ideas for the economic and social development of their surroundings.

In the third article of this collection, entitled *The bases of the economy of prosperity according to Joseph Stiglitz, and the issue of Poland*, Jolanta Sala and Halina Tańska attempt to identify the bases of economic well-being through the example of Joseph Stiglitz's notions of theoretical and practical welfare, Nobel Prize winner in the field of economics in 2001.

The authors of this text show that the Polish transformation at the end of the twentieth and the beginning of the twenty-first century took place in conditions that contradict the existence of these bases. They distinguish seven causes of the mistakes made in the course of social-economic transformation, pointing to the principal weaknesses of the process. Further, they indicate the foundations for the creation of welfare in the twenty-first century, a time dominated by information technology.

Next, Jadwiga Suhecka and Maciej Jewczak, in the article entitled *The role of the Silver Economy in increasing support for the elderly*, discuss the concept of a new field of economics, the Silver Economy, the implementation of which ought to contribute towards economic growth and have a positive influence on social welfare. The authors argue that economists currently ascribe an endogenous character to economic growth, a character that is in a large measure dependent on innovation and human capital, the central component of which is health. Health influences the growth of activity on the part of the individuals of a given society, thus contributing to economic growth and social welfare. The authors describe theoretical approaches to building health competences in lines with the concept of health literacy, and the links of that literacy with social welfare. They discuss the principles of the Silver Economy in the context of policies of active aging, and they present types of models of welfare states in terms of models of the Silver Economy.

In the theory and practice of welfare, charitable foundations have an important place; their source of financing consists of resources transferred to them by private persons and business organizations. In the fifth article, entitled *The charitable foundation: Financing determined by social programs – assumptions and simulations*, Nino Svanidze and Asie Tsintsadze attempt to formulate a model of the management of the funds of charitable organizations; the application of the model is efficiently to support the implementation of a foundation's aims within an appropriate time frame. The authors describe the statistical characteristics of a mathematical model of a charitable organization that implements social programs, one that has defined financing and funds necessary for exponential compensation for unprotected persons. The authors believe that an established probability density function and features of the organization's operations make it possible to determine the appropriate capital expenditures at all levels of the management of the foundation's finances.

The problem of environmental protection is inseparably linked with issues of costs and social welfare. In the sixth article, *Issues of environmental protection with reference to neo-institutional economics*, Marian Turek discusses key aspects of the approach to environmental protection contained in the work of Ronald Coase, a representative of neo-institutional economics. On the basis of relevant studies, Turek suggests that there is a need to create frameworks that make it possible to broaden the scope of negotiations conducted between persons and organizations, to increase the importance of government actions in implementing property rights, and to solve through negotiation conflicts in the event of a questioning of such rights. The theoretical discussion is accompanied by examples that illustrate various practical solutions in protecting water resources in selected states, including Australia, the USA, and South Africa.

In article seventh, entitled *The horizontal integration of trade enterprises*, Kseniia Verhal describes a model of horizontally integrated structures with the application of a multi-agency approach. The author sets out the main features and directions of the development of horizontally integrated structures in the Ukraine, discussing the advantages and disadvantages of horizontal integration. In her discussions she proposes a way of defining the structure of a horizontally integrated trading enterprise, and a definition of the structure of a second-level agency. She also sets out the mutual links between integrated structures and the external environment.

Internationalization and globalization are accompanied by dynamic migration processes on the part of populations. In the eighth article, *Migrations of people in contemporary Europe*, Aleksander Pietuszyński and Krystyna Strzała endeavour to analyze migration currents in thirty-four European countries in the period 1990–2014. Research points to a considerable differentiation of both emigration and immigration in terms of numbers of migrants, with a clear division into countries of the “old Union” and those countries brought into the EU after 2004. The highest level of migration is evident in Germany, Great Britain, and Spain. Analysis of the balance of migration indicates that countries of the “old Union” are marked by immigration (with the exception of Greece, Ireland, and Portugal, for which the balance of migration is negative). However, the UE-13 group of countries can be characterized as being marked by emigration (with the exception of Hungary, the Czech Republic, Slovakia, and Malta, which demonstrate a small positive migration balance). Calculation of econometric panel models makes it possible to determine the factors explaining the processes of international migration in modern Europe. Factors that are statistically significant and offer interpretative possibilities in the case of emigration are: the level of unemployment, the percentage of households in which the costs of maintaining a house or apartment are in excess of 40% of entire household income, and the percentage of children exclusively in parents’ care. In terms of immigration, the following factors are statistically significant: the values of GNP per head, the percentage of households in which the costs of maintaining a house or apartment are in excess of 40% of entire household income, and the level of government expenditure on social care linked with support of families with children.

The ninth article, entitled *The Ebola virus as a threat resulting from internalization*, also touches on the issue of internationalization. Julia Osuch and Krzysztof Karolczuk try to answer the question: is the Ebola virus a threat to inter-state relations? The authors exhaustively dismantle myths related to the virus – its provenance, spread, and impact on societies. Summarizing their discussion, they insist that Ebola is not a threat. This fact may be useful in the creation of business, social, or scientific relations with states in which the disease is present or has been, and in the on-going education of societies on the subject of the virus.

The concept of welfare is exceptionally complex and consequently very difficult to define. However, it constitutes an important issue in a political and economic context, which means that its nature has been explored from classical antiquity up to the present. In the tenth article, entitled *On the welfare in the European Union – twin deficit hypothesis*,

Mateusz Bogdański and Krystyna Strzała formulate an answer to the question: how do EU countries help to finance the welfare of their citizens – through a growth of the budget deficit (that is, by borrowing from future generations), or through increasing the current account deficit (and, thus, by drawing financing from abroad)? In addition, they attempt to establish whether the 2008 financial crisis influenced the means used to finance welfare. The authors propose a verification of the twin deficit hypothesis as an aid for governments to establish an appropriate economic policy, one that will have a positive effect on the level of welfare.

Globalization means that national economies are increasingly dependent on each other. It is a fact that contemporary economies cannot develop without a pool of trained workers. Economic success is closely linked with human capital that is furnished with knowledge and skills. Other features of employees are also important, as they make it possible for them to accomplish tasks and attain personal and, more broadly, social aims. In the eleventh article, entitled *The role of internalization and the Bologna Process in human capital development in the Republic of Serbia*, Tatjana Cvetkovski, Ana Langović Milićević, and Violeta Cvetkovska Tomanović describe factors that constitute the driving force behind balanced economic development and growth in contemporary Europe. In the authors' view, education is the key element in building up human capital, and knowledge and innovation are essential for attaining balanced development. They note that the Bologna Process favours the creation of a more flexible and productive system of higher education in Europe. They express their conviction that it will prove competitive in the global knowledge market. Summing up their discussion, they claim that in Serbia the importance of education has been recognized and also that of integration within the contemporary economy, through participation in the processes described, although this has not been without obstacles that have to be overcome.

The twelfth article, *The social infrastructure of the region and its influence on the development of human potential* by Alona Revko, addresses the broadly conceived issue of human capital. The author presents the results of research conducted into the structural-dynamic features of social infrastructure on various taxonomic levels, in relation to building up human potential in Poland and the Ukraine, and to meeting social needs through using access to public goods. In her discussion, she employs a comparative analysis (covering the years 2010–2016) of the state of development of the components of social infrastructure that exert the greatest influence on the quality of human potential. The author identifies three basic areas of goods: education, culture, and health care. Research relates to national and regional levels, and is based on statistical material from twenty-two Ukrainian administrative districts and sixteen Polish voivodeships. Here attention is also drawn to perspectives for the development of components of social infrastructure on various taxonomic levels in keeping with European standards.

In the thirteenth article, *Mexico's dependence on oil in the twentieth century: The development of the oil sector and the greatest challenges*, Goran Lalic analyses the oil sector in Mexico. The text is divided into three parts. In the first, the author describes the beginnings of the development of the oil sector in Mexico from the end of the nine-

teenth century to the early years of the twentieth century. In the second, he discusses the nationalization of the oil sector. In the third, he sets out the challenges and problems of this sector in the second half of the twentieth century and the opening decades of the twenty-first. The author emphasizes that Mexico, like other countries possessing oil reserves, has been successful in exploiting the possibilities offered by such supplies of oil, thus bringing about general social-economic development. Oil has played and continues to play an important role in the Mexican economy, and remains the main driving force behind its development. However, dependence on this natural raw material is also the source of many problems. For nearly the entire twentieth century, income from sales of oil constituted a substantial part of Mexico's budget, but this situation changed when oil exports declined and reserves started to dry up. Recently, oil exports from Mexico reached their lowest level in history, while, at the same time, oil extraction is in steady decline. Oil production reached its height in Mexico in the 1970s, and the last large production of oil in the twenty-first century was in 2004, when 3.4 million barrels of oil were produced daily.

It is increasingly emphasized that socio-economic development, to which we owe not just modern medicine, but also inventions for everyday use such as cars, computers, or the Internet, has also had undesirable results. From a medical point of view, "diseases of poverty" (mostly infectious ones) have been replaced by so-called diseases of civilization, also called twenty-first-century diseases. The development of so-called diseases of civilization is the consequence, above all, of external factors affecting health, *inter alia*, pollution of the natural environment and social and cultural changes (for example, decreased physical activity, inappropriate diet, stress). In the fourteenth article, *Panel research of mortality due to cardiovascular diseases in Polish regions*, Krystyna Strzała, Katarzyna Strzała-Osuch, and Daniel Osuch present the results of research relating to differences in regional mortality as a result of cardiovascular diseases in Poland in the years 2000–2015. In the research conducted by panel modelling, the following data were used: current expenditures on health care, GDP per inhabitant, the percentage of the population in post-productive age, the proportion of woodlands in general, and the proportion of pollution in general. The results obtained prompt the authors to claim that growth in welfare measured as growth in *per capita GDP* is positively correlated with a growth in the number of deaths from cardiovascular diseases, which confirms the position of cardiovascular diseases among so-called diseases of civilization. At the same time, they point out that an increase in the forest cover of a region has a substantial impact on a reduction in the number of deaths from cardiovascular diseases, while, on the other hand, an increase in environmental pollution substantially increases the number of such deaths.

In the final and fifteenth article, entitled *The growth of social welfare and the consumption of local food products in the Lower Silesian Voivodeship*, Izabela Kwil presents the measures used to describe the economic situation of the society inhabiting the Lower Silesian Voivodeship between 2004 and 2014. The author tries to establish the level of consumption of local products within the population of this voivodeship. To this end, she discusses the synthetic measures that indicate the wealth of a society and

the consumption of local products. Summing up the data presented, the author argues that prosperity is a factor determining the purchase of local foodstuffs by inhabitants of the voivodeship under examination. She notes that the research is preliminary because there is a lack of statistical data describing the consumption of local food produce both on a national and a voivodeship level.

Despite the continued debate on issues of social-economic welfare, many problems remain to be investigated. I hope that subsequent volumes of this publication will fill this gap.

Krystyna Strzala

Wojciech Jerzy Skotnicki*

Dobrobyt i *bonum commune* w wymiarze arystotelesowsko-tomistycznym oraz w świetle Magisterium Ecclesiae

1. Dobrobyt – konotacje terminologiczne

Problematyka dobrobytu oraz dobra wspólnego zajmuje istotne miejsce we współczesnych dyskusjach nad kształtem życia społecznego, jak również w nauczaniu Kościoła. Trudno podać jednoznaczną definicję dobrobytu. W założeniach jest to stan dóbr materialno-kulturowych i usług gospodarczych, osiągniętych przez określoną społeczność w jej historycznym i aktualnym rozwoju oraz dzielonych według zasad sprawiedliwości. Tak rozumiany dobrobyt traktowany jest w sensie przedmiotowym. Pojmuje się go również w sensie podmiotowym w sytuacji, gdy zaspokajają materialne i duchowe potrzeby jednostek danego społeczeństwa. Ponadto bywa określany jako stan całkowitego zaspokojenia materialnych i duchowych potrzeb jednostki i społeczeństwa [Zaremba 2016, s. 325]. Spośród ponad czterdziestu wskaźników dobrobytu do najważniejszych należą:

- warunki zdrowotne i demograficzne,
- środki żywienia,
- oświata,
- warunki pracy i zatrudnienia,
- warunki konsumpcji,
- warunki mieszkaniowe, głównie wyposażenie mieszkania,
- odpoczynek i rozrywka,
- ubezpieczenia społeczne,
- wolność osobista [Kwarciański 2016, s. 109].

Dobrobyt wyzwala poczucie szczęścia, samorealizacji oraz kształtuje postawy estetyczne wobec otaczającej rzeczywistości. W starożytności i średniowieczu wartościowano go w kategoriach etycznych, od czasu zaś powstania ekonomii jako nauki, tj. od momentu powstania ekonomii klasowej, jest grupowany w kategoriach ekonomicznych [Piątek, Szarzec 2009, s. 3]. Współczesne podejście etyczne dobrobytu wywodzi się z utilitaryzmu, a w szczególności z koncepcji Jeremiego Benthama, traktującej

---

* Kolegium Jagiellońskie – Toruńska Szkoła Wyższa.

o miarach w postaci hedonistycznych uczuć przyjemności i przykrości. Wyrosła z niej później zasada największego szczęścia dla jak największej liczby ludzi, będąca normą dobrobytu społecznego [Zaremba 2016, s. 326].

Tak rozumiany dobrobyt gospodarczy państwa mierzy się nie tyle sumą posiadanych przezeń dóbr czy zasobów, ile zgodnym z zasadami sprawiedliwości ich podziałem, umożliwiającym wszystkim mieszkańcom kraju doskonalenie się i rozwój. Temu celowi, jak zauważył Pius XII, podporządkowana jest z samej natury cała gospodarka narodowa [Pius XII 1941, s. 264–266].

Precyzyjne zoperacjonalizowanie pojęcia dobrobytu społecznego nastrocza trudności. Ekonomia zazwyczaj próbuje tego dokonać w oparciu o model zagregowanej użyteczności indywidualnej, czy też posługując się pojęciem efektywności w sensie Pareto. Według metodologicznego indywidualizmu ekonomii klasycznego nurtu (np. Adam Smith, David Ricardo, Thomas Robert Malthus, John Stuart Mill i Jean Charles Leonard Simonde de Sismondi) dobrobyt zależy od fizycznej wielkości produkcji, czyli od obfitości towarów, które można uzyskać wyłącznie przez jej wzrost. Natomiast zdaniem Carla Mengera i Williama Stanleya Jevonsa zależy on od satysfakcji osiągananej w procesie zaspokajania potrzeb przy danych preferencjach konsumentów [Jonszta 2007, s. 29–30].

2. Kościół wobec dobrobytu a zasada dobra wspólnego

W swoim stanowisku na temat dobrobytu Kościół w nauce społecznej podkreśla, że z powszechnego przeznaczenia dóbr materialnych i duchowych dla całej ludzkości wynika rozdział dochodu narodowego na potrzeby wszystkich członków społeczeństwa. Za najważniejsze w tym rozdziale uważa się zasady potrzeb i pracy, domagającej się dzielenia dochodu odpowiednio do wkładu poszczególnych jednostek. Obok nich akcentuje się zasadę dobra wspólnego, realizowaną poprzez sprawiedliwość rozdzielczą i społeczną [Fahley 2003, s. 54; Colozzi 1995, s. 110]. Postulat upowszechniania własności, idący w parze z postulatem równomierności rozdziału dochodu narodowego, implikuje równomierny, choć nie całkowity, udział wszystkich warstw, grup społecznych oraz jednostek w funkcjach społeczno-gospodarczych i w odpowiedzialności za dobro wspólne. Ponadto problem podziału dochodu rozpatruje się na płaszczyźnie społeczności ogólnoludzkiej, dążąc do zmniejszenia rozpiętości bogactwa nie tylko przez obowiązek przekazywania innym nadmiaru dóbr, ale także poprzez udzielanie pomocy naukowej, technicznej i finansowej ze strony krajów bogatych w sposób bezinteresowny, a nie pod postacią kryptoneokolonializmu [Kamiński 1980, s. 31–32]. Przy podziale dochodu, zdaniem Kościoła, należy wziąć pod uwagę potrzeby bieżące oraz następnych pokoleń, uwzględniając zarówno konsumpcję, jak i inwestycje. Kościół uważa, że zbyt niska konsumpcja wyniszcza ludność, stanowiącą biologiczną podstawę przyszłych pokoleń, a żądanie od aktualnego pokolenia nadmiernych wyrzeczeń dla stworzenia dobrobytu materialnego przyszłych pokoleń jest niemoralne i szkodliwe dla społecznego dobra pokolenia teraźniejszego i przyszłego [Fahley 2003, s. 54].

W koncepcjach państwa, respektującego pod wpływem katolickiej nauki społecznej zasadę pomocniczości i sprawiedliwości, wyznacza się ramy interwencjonizmu koniecznego dla realizacji dobrobytu, co udaremnia powrót do polityki leseferyzmu (*laissez-faire*) oraz nie dopuszcza do omnipotencji państwa [Chłopecki 1976, s. 89]. Jak twierdzi C. Menger, w tzw. socjalnym państwie prawnym, które ma obowiązek pomagać obywatelowi, pomoc stanowi tylko jeden ze środków zmierzających do urzeczywistnienia celu państwa, jakim jest sprawiedliwość, a nie – jak w państwie dobrobytu – nic przewodzi jej działalności. Żądanie sprawiedliwości stanowi decydujący element „socjalnego państwa prawnego” [Menger 2013, s. 151].

3. Dobro wspólne – definicja i koncepcje

Dobro wspólne jest to wartość zbiorowa, wynikająca z wrodzonych zadatków natury człowieka, obejmująca doskonałość wielości osób, którą osiągają one we wzajemnym współżyciu i współdziałaniu poprzez korzystanie ze społecznych urządzeń i środków. Określa się je także nazwami: interes publiczny lub dobro ogólne, powszechne, społeczne i publiczne. Dobro wspólne to także podstawowy czynnik życia społecznego, motywujący działania społeczne osób, tworzących daną społeczność, które jest rzeczywistym celem zarówno każdego człowieka, jak i całej społeczności. Termin „dobro wspólne” posiada cały szereg równoważnych desygnatów, takich jak: dobro powszechne, dobro pospólne, pożytek ogółu, dobro społeczne, wspólny interes, wspólny pożytek, szczęście ogółu, interes ogółu, dobro publiczne, ogólny dobrobyt [Krapiec 1993, s. 114–116]. Jeszcze dalej idzie Michael Novak, dowodząc, że takie pojęcia, jak cnota obywatelska, duch publiczny, służba publiczna czy duch obywatelski, określają pewne elementy tego, co wcześniej zawarte było w pojęciu dobra wspólnego [Novak 1998, s. 233].

Pod względem formalnym dobro wspólne przybiera zazwyczaj podwójną postać: instrumentalno-instytucjonalną, akcentującą środki osiągnięcia owej doskonałości, oraz esencjonalną, podkreślającą doskonalenie lub doskonałość uczestników życia społecznego, osiąganą przy pomocy środków społecznych. Obie orientacje leżą u podstaw sporu o to, czy dobro wspólne jest instytucją, czy też doskonałością [Słodowa-Hejpa 2015, s. 11].

W koncepcji instrumentalno-instytucjonalnej określa się dobro wspólne jako dogodne bytowe warunki społeczne. Osoba ludzka, będąc bytem samoistnym, niepowtarzalnym dzięki swej duchowości, stanowi centrum życia społecznego i dlatego społeczność, która ma w stosunku do niej charakter pochodny i pomocniczy, musi służyć rozwojowi i doskonaleniu człowieka przy pomocy społecznych urządzeń, instytucji, warunków i udogodnień. Przyznając pierwszeństwo dobru osoby, które przez pomnażanie w ramach społeczności może osiągnąć wymiar należnej człowiekowi doskonałości, znaleźć trzeba społeczną miarę rozwoju uczestników danej społeczności, aby w ten sposób uniknąć błędu indywidualizmu. Miary tej nie wyznaczają wyłącznie zewnętrzne urządzenia i instytucje, gdyż ich rozrost nie gwarantuje rozwoju integralnego, czyli wszechstronnej pomyślności człowieka [Krapiec 1993, s. 118].

W koncepcji esencjalnej nawiązuje się do wrodzonego nastawienia człowieka na dobro oraz do jego podatności na zdobywanie i pomnażanie wartości. Z naturalnego skierowania do dobra wynika nakaz jego realizacji. Z ukierunkowania osobowej natury ludzkiej wynika moralna konieczność zdobywania i dopełniania tego dobra nie tylko indywidualnie, ale przede wszystkim we współzależności z innymi osobami i przy ich współdziałaniu. Do treści immanentnego dobra wspólnego dociera się dopiero po wyodrębnieniu z ogólnego nakazu realizacji dobra załączków doskonałości osobowej, które wymagają społecznych środków i pomocy [Krapiec 1994, s. 68].

Według solidaryzmu społecznego dobro wspólne posiada wyłącznie charakter pomocniczy, instrumentalny. Obejmuje całokształt środków, warunków, instytucji i urządzeń życia społecznego, służących rozwojowi osoby ludzkiej. Personalisci natomiast, którzy uważają, że ujęcie instrumentalne zatrzymuje się na intencjonalnym charakterze dobra wspólnego i że trudno zeń wyprowadzić charakter normatywny z mocą wiążącą, właściwą moralnym zasadom prawa naturalnego, umiejscawiają w dobru wspólnym wartości zbiorowe, realizowane na podstawie załączków doskonałości, istniejących w człowieku. Z uwagi na osobową jednoznaczność i swoistą niepowtarzalność każdego człowieka, będącego uczestnikiem życia społecznego, udział w dobru wspólnym rozumiany jest analogicznie, w znaczeniu analogii bytu, tzw. analogii proporcjonalności właściwej [Majka 1969, s. 39–40].

W koncepcji esencjalnej dobro wspólne należy rozpatrywać w aspektach ontologicznym i etycznym. W aspekcie ontologicznym do natury dobra wspólnego należy udział osób w wartości nadrzędnej, realizującej się w duchowym życiu każdego z uczestników w sposób proporcjonalny, a w aspekcie etycznym jest nim analogicznie ukształtowana pełnia osobowych wartości jednostek ludzkich, która została przez nie uznana za wspólny cel, osiągany we współdziałaniu i wzajemnej zależności. Ze względu na to, że w obydwu aspektach tej koncepcji dobra wspólnego pominięto środki materialne, służące zdobywaniu wartości duchowych, powstaje zatem konieczność uwzględnienia zewnętrznych warunków, urządzeń, przedmiotów tworzonych i wykorzystywanych przez ludzi we wzajemnym współżyciu. Stąd konieczne jest integralne określenie dobra wspólnego, które obejmuje środki i sposoby działania, zwłaszcza instytucji, jako utrwalonych form postępowania, służących do osiągnięcia zadań społecznych, nabierających w stosunku do dobra wspólnego sensu i użyteczności dopiero w pozytywnym odniesieniu do potrzeb ludzkich [Krapiec 1993, s. 119].

4. Dobro wspólne jako społeczna zasada moralna

Dobro wspólne, dzięki zawartym w nim treściom normatywnym, stanowi zasadę bytu społecznego, a tym samym zasadę działania. Jako zasada społeczno-moralna wchodzi w zakres prawa naturalnego. Jest również uznana za nakaz rozumu praktycznego, który w oparciu o podłoże ontyczne określa zbiorową wartość i zleca ją do realizacji między-ludzkiej, domagając się przy tym od jednostek ludzkich zdobywania pełni ich osobowych

wartości, osiąganych w społecznym oddziaływaniu i wzajemnej zależności. Normatywność tej zasady wynika z wiążącego oddziaływania na wszystkie szczeble i wszystkie rodzaje życia społecznego, a jej powszechność z ideału doskonałej społeczności, który w sobie zawiera [Słodowa-Hełpa 2015, s. 13].

Obraz społeczności doskonałej, zawarty w dobru wspólnym, jest wizją o charakterze ahistorycznym, niezrealizowaną dotąd w żadnej historycznej postaci życia społecznego, który z uwagi na nieskończone aspiracje ducha ludzkiego nie może być uważany za mit lub utopię, lecz powinien stanowić dla życia społecznego nieodzowny, a zarazem stale odnawiany, wiodący postulat, pomimo nieosiągalności jego pełnej realizacji. Niedoskonałość władz duchowych człowieka nie pozwala bowiem na szczegółowe uchwycenie całości dobra wspólnego ani na jego pełną realizację [Krapiec 1994, s. 70]. W związku z powyższym istnieje konieczność nieustannej konkretyzacji dobra wspólnego w postaci normy wykonawczej przez prawowitą władzę, która określa jego właściwy kształt, na przykład w państwie za pomocą konstytucji, i zobowiązuje do przestrzegania przy pomocy ustaw i rozporządzeń. Należy przy tym zaznaczyć, że norma wykonawcza dobra wspólnego nie wpływa na sposób wykonywania władzy, chociaż ją legitymuje [Kondziela 1972, s. 93].

Zgodnie z trójdzielnością swej struktury, jaką stanowi ideał dobra wspólnego, norma wykonawcza oraz kompetentna władza, społeczna zasada dobra wspólnego spełnia w stosunku do każdej społeczności trzy podstawowe funkcje:

- jako przyczyna sprawcza lub racja formalna zawiązuje każdy typ ludzkiej społeczności od strony ontycznej,
- jako cel społeczności daje motywy etyczne i mobilizuje jej członków do działania,
- w odniesieniu do każdego uczestnika życia społecznego dostarcza podstaw dla określenia jego osobowych praw i obowiązków [Bazzichi 2006, s. 168–169].

Realizacja tych funkcji jest możliwa dzięki personalistycznej koncepcji dobra wspólnego, gwarantującej poszanowanie godności osoby ludzkiej. Na tej podstawie w katolickiej doktrynie społecznej podkreśla się, zwłaszcza w nauczaniu Kościoła, że wrodzone i niezbywalne prawa człowieka należą do centralnych wartości należycie rozumianego dobra wspólnego. Jako zasada społeczno-moralna dobro wspólne jest wartością urzeczywistnianą w wielopostaciowym, zróżnicowanym układzie życia społecznego, i dlatego pluralizm dobra wspólnego domaga się istnienia wielu rodzajów społeczności, z których każda ma własne dobro wspólne [Majka 1969, s. 41].

5. Arystotelesowsko-tomistyczna koncepcja dobra wspólnego

Należy przyjąć pogląd, że problematyka dobra wspólnego swoimi korzeniami sięga początków życia społecznego i jako taka jest mocno zakotwiczona w filozofii przedchrześcijańskiej. W kulturze europejskiej fundamenty dla refleksji nad nią położył Platon, który za najważniejszy obowiązek państwa i jego obywateli uważał troskę o wspólny pożytek. W swoich poglądach stał na stanowisku, że istotą sprawiedliwości jest działanie dla dobra innych ludzi i ono stanowi rację działania dla określonej wspólnoty jako całości [Sadowski 2010, s. 83].

Dla Arystotelesa natomiast człowiek zmierza ku dobru w każdym swym działaniu osobowym, a więc rozumnym i wolnym. Skoro dobro jest celem i motywem ludzkiego, osobowego działania, to państwo jak każda społeczność organizuje się dla dobra i szczęścia człowieka. Reakcją zaistnienia państwa – społeczności jest człowiek, który może się rozwinąć w swym człowieczeństwie tylko dzięki innym ludziom, tworzącym relacje społeczne, w tym społeczność główną – państwową. Tym samym odpowiedź na pytanie: czym jest dobro wspólne?, staje się możliwa przez analizowanie wyrażeń „dobro” i „wspólne” [Gadamer 2002, s. 75]. Arystoteles na początku *Etyki nikomachejskiej* stwierdził, że „wszelka sztuka i wszelkie badanie, a podobnie też wszelkie zarówno działanie, jak i postanowienie, zdają się zdążać do jakiegoś dobra i dlatego trafnie określono dobro jako cel wszelkiego dążenia” [Arystoteles 2007, s. 1094a]. Koncepcja dobra w ujęciu Arystotelesa była koncepcją finalistyczną, tłumaczącą dobro jako cel dążenia zwłaszcza rozumnego, ale nie tylko. Tym samym filozof przeciwstawił się ekstatycznej koncepcji dobra, wypracowanej przez Platona, a później przyjętej przez Plotyna, w której dobrem nazwano to, co będąc w sobie samo doskonałe, „rozlewa się” na inne byty, udzielając im przez to bytowości [Gadamer 2002, s. 77].

Dobro jako cel wszelkiego dążenia ujawnia się wyraźnie przez pryzmat dynamicznego charakteru bytu. Naturę każdego bytu poznaje się w kontekście określonego działania, właściwego temu bytowi, działanie to zaś staje się z kolei zrozumiałe w świetle współmiernego przedmiotu – celu. Działanie jest aktem bytu. To właściwa każdemu bytowi inklinacja do realizowania określonego przez naturę sposobu istnienia. Natura bytu ujawnia się i doskonali poprzez działanie, w którym byt jakby „manifestuje” swoją bytowość. Dobro jako cel działania to tyle, co przedmiot właściwej naturze danego bytu inklinacji, zwanej także „pożądaniem” [Piechowiak 2003, s. 22]. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że cel od dobra nie różni się rzeczowo, lecz tylko formalnie. Zawiera relację do aktualnego pożądania, podczas gdy dobro jest „pożądalne”. Dobro jest bytem, o ile ten byt staje się racją dążenia, czyli celem pożądania. Chcąc, aby działanie zaistniało, musi istnieć współmierna racja zaistnienia tego działania, dzięki której jakiś byt który przedtem nie istniał, teraz jest. Racją tą może być ostatecznie tylko byt, traktowany jako dobro, które przez to samo, że staje się racją pożądania, może stanowić cel działania bytu. Warto podkreślić w tym miejscu, że byt wzbudza pożądanie z tego względu, że jest dobrem, i dlatego, że jest dobry. W ten sposób staje się celem. Poznawane dobro wyjaśnia fakt ludzkiego działania, które ma charakter uprzedmiotowiony, a przez to samo celowy. Fakt, że człowiek działa w określonym, zdeterminowanym celu, można jedynie wyjaśnić tym, że sam przedmiot – byt-dobro – pojawił się przed człowiekiem jako byt godny pożądania, chcenia [Krapiec 1993, s. 120].

Jeśli weźmie się pod uwagę społeczny charakter człowieka, który w sposób naturalny zrzesza się w różne społeczności, począwszy od instytucji państwa, a na rodzinie kończąc, po to by móc żyć oraz rozwijać się jako człowiek, to musi istnieć jakieś dobro całego społeczeństwa, jednocześnie zaś dobro wszystkich ludzi i każdego człowieka, żyjącego tzw. życiem społecznym. I tylko takie dobro, które jest rzeczywistym dobrem zarazem całej społeczności, jak i każdego człowieka, żyjącego w tej społeczności, można nazwać

dobrem wspólnym danej społeczności. Dobrem tym można zatem nazwać taki realny przedmiot ludzkiego działania, który może stać się realnym celem każdego osobowego dążenia. Tak rozumiany realny cel, czyli dobro jako aktualnie pożądane, może być celem analogicznie wspólnym dla wszystkich osób żyjących w danym społeczeństwie [Radzi-szewska-Szczepaniak 2014, s. 321].

W tym kontekście święty Tomasz z Akwinu zwany Doktorem Anielskim wskazywał, że każda społeczność posiada wyznaczone cele: jeden wewnętrzny i drugi zewnętrzny. Tym pierwszym jest dobro poszczególnych członków danej społeczności – dobro osobowe, natomiast celem zewnętrznym jest dobro całej społeczności, czyli dobro wspólne – *bonum commune*, które stoi wyżej w hierarchii wartości aniżeli dobro jednostki [Strzeszewski 2003, s. 24]. Należy przy tym zaznaczyć, że w porządku moralnym dobro jednostki przewyższa dobro społeczne przede wszystkim z tego powodu, że dobro wspólne społeczności może mieć jedynie charakter doczesny. Społeczność nie ma bowiem ani własnego życia duchowego, ani samodzielnego dobra, które byłoby czymś odrębnym i niezwiązanym z dobrem osoby ludzkiej. Zgodnie z poglądami Akwinaty jednostka ludzka i następnie rodzina zaistniały przed powstaniem społeczeństwa, a zatem dobro wspólne społeczności powstało dzięki istnieniu dóbr jednostkowych. W konsekwencji dobro wspólne zawiera w sobie wszystkie dobra poszczególnych jednostek i jest jakościowo czymś więcej niż tylko ich sumą, tak jak człowiek jest czymś więcej niż sumą poszczególnych układów i narządów [Krucina 1993, s. 22–25].

Warto podkreślić, iż w swoich dziełach święty Tomasz z Akwinu wymienił pojęcie „dobro wspólne” aż 343 razy, ukazując je w panoramicznym modelu całego wszechświata, co znalazło wyraz w określeniu: *bonum totius universi*. Uważał on, że stworzenia na mocy cząstkowego bytu i określonego miejsca w proporcjonalnie ustopniowanym kosmosie partycypują w Dobru Najwyższym – Bogu, który jest najwyższym dobrem wspólnym – *summum bonum commune*. Za dobro wspólne uznał on także ład wszechświata, analogicznie rozumianą doskonałość wszechświata, w której uczestniczy dobro pojedynczych istnień, a ponadto porządek społeczny, który łączy działania ludzi, zmierzających do szczęścia, oraz doskonałość ludzkiej natury, dochodzącej do coraz większej pełni w miarę doskonalenia się społeczeństw. Ujmował więc dobro wspólne bardziej w duchu wizji ahistorycznej lub jako społeczną zasadę moralną, obowiązującą ponad konkretnymi warunkami czasu i miejsca [Piechowiak 2003, s. 24]. W *Sumie teologicznej* stwierdzał on między innymi: „Działania są wprawdzie zawsze jednostkowo-partykularne, ale takie właśnie partykularne działanie można odnieść do dobra wspólnego, nie tak jak wspólnym jest rodzaj lub gatunek, lecz jak wspólna jest przyczyna celowa. I dlatego dobrem wspólnym można nazwać wspólny cel” [Tomasz z Akwinu 1985, q. 90, a. 2, ad. 2].

W tekście tym Akwinata zwrócił uwagę na fakt, że tzw. wspólnoty dobra nie można traktować jako jakiegoś „ogółu na wzór gatunku lub rodzaju”, którego partykularyzacjami są poszczególne desygnaty. Wspólność dobra należy pojąć jedynie w zgodności z naturą dobra, którą konstituuje więź z pożądaniem, a przez to samo z rozumieniem podstaw działania człowieka. Posiada ono w swej istocie charakter rozumny. Skoro działanie to, aby zaistnieć, wymaga motywu, to motyw ten może zaistnieć jedynie w samym pożądaniu,

które stanowi akt woli. Zaistniałe pożądanie, jako wewnętrzna przemiana woli w stosunku do dobra, jest swoistym motorem przyporządkującym podmiot do uzyskania zamierzzonego dobra [Radziszewska-Szczepaniak 2014, s. 322].

Jeśli działanie ma być ważne nie tylko dla jednostki, ale i dla całego społeczeństwa, to winno być ono skoordynowane i kierowane rozumem, czyli regułą rozumu praktycznego, zarządzającego skutecznym sposobem uzyskiwania dobra. Takie rozrządzenie rozumu w celu realizacji dobra wspólnego jest promulgowane przez każdego człowieka w jego akcie decyzyjnym, gdy poszczególne osoba determinuje się do osiągnięcia tego dobra jako celu swych działań. Następuje w ten sposób ścisły związek określonych działań społecznych ze strony grupy osób oraz poszczególnej osoby ludzkiej. Prawo mające na celu dobro wspólne nie może być osiągnięte inaczej jak tylko poprzez dostrzeżenie i zrozumienie tego dobra, jak również dóbr osobistych oraz środków służących do uzyskania konkretnego dobra, które jest zarazem celem działań wszystkich jednostek, a przez to całego społeczeństwa. Tylko taki charakter działania dla dobra wspólnego może stać się racją wystarczającą dla społecznych organizacji, takich jak rodzina, naród i państwo [Majka 1969, s. 43].

Ukazana przez Doktora Anielskiego koncepcja dobra wspólnego, pojętego w sensie istotnym jako dobro, a przez to samo jako cel stanowiący motyw ludzkiej działalności, pozwala człowiekowi traktować dobro wspólne jako własne dobro osobowe, a także zrozumieć je w sensie dostrzeżenia, by rozumiejąc, zarazem przyłgnąć do tego dobra. Związanie ludzkiej osoby przez to dobro dokonuje się poprzez związanie od wewnątrz osobistym, świadomym i wolnym aktem decyzyjnym, a nie tylko przez zewnętrzny, bezrozumnie przyjęty nakaz. Chcąc uznać dobro wspólne za swoje, trzeba dostrzec jego istotny charakter. Rolą społeczności jest wychowanie człowieka do rozumnej wolności, aby mógł sam „od wewnątrz” dojrzeć to, co jest dobre, i chcieć tego dobra, które doskonali jego życie osobowe i czyni go w sensie właściwym uczestnikiem dobra wspólnego. Inna droga wiązania człowieka z dobrem wspólnym, na przykład przez prawo stanowione przez daną społeczność, które nie realizuje dobra wspólnego, jest drogą nieliczącą się z wolną naturą i osobowym charakterem człowieka [Piechowiak 2003, s. 43].

6. Magisterium Ecclesiae

Do służenia człowiekowi w realizowaniu istotnie pojętego dobra wspólnego specjalnie powołane są społeczności istniejące w łonie Kościoła. Przekonanie Kościoła o godności, czyli dobru człowieka, które jest wspólne wszystkim ludziom, zostało dobitnie wyrażone na soborach: nicejskim w 325 roku i konstantynopolitańskim w 381 roku w sformułowaniach symbolu wiary: „dla nas ludzi i dla naszego zbawienia [ostatecznego dobra, do którego wszyscy ludzie są powołani] Bóg zstąpił z nieba i stał się człowiekiem”. Ojcowie obu soborów wskazali, że dobro wspólne wszystkich ludzi jest motywem zbawczej roli Jezusa Chrystusa jako Logosu wcielonego w człowieka. Ich zdaniem fakt ten wskazuje także na godność ludzkiej osoby, przewyższającej cały porządek świata [Krucina 1993, s. 39].

W oficjalnej społecznej doktrynie Kościoła dobro wspólne stało się przedmiotem wypowiedzi papieskich już w przełomowym okresie XIX i XX wieku. Na szczególną uwagę zasługuje Leon XIII, który bazując na doktrynie Akwinaty, w swojej encyklice *Rerum novarum* z 15 maja 1891 roku, stanowiącej wypadkową wszystkich późniejszych encyklik społecznych, a przede wszystkim w *breve* do francuskiego episkopatu *Au milieu des sollicitudes* z 16 lutego 1892 roku, nazwał je najwyższym po Bogu prawem w społeczności, podtrzymując jego normatywne wymiary na płaszczyźnie ogólnoludzkiej [Krucina 1972, s. 156]. Uważał on dobro wspólne za „pierwsze i ostatnie po Bogu prawo w społeczności, nadając mu jedną z najwyższych klasyfikacji w porządku normatywnym. Uznanie dobra wspólnego za prawo ogólnoludzkie pozwala na wnioskowanie o jego normatywnej treści” [Leon XIII 2001]. Także papież Pius XI w encyklice *Quadragesimo anno* z 1931 roku użył pojęcia dobro wspólne dziesięciokrotnie, zwracając przy tym uwagę na potrzebę jego stopniowej konkretyzacji. Utożsamiał w niej zasadę przestrzegania dobra wspólnego z zasadą sprawiedliwości społecznej. W encyklice tej stwierdzał, że ostatecznym jednak celem dobra wspólnego, a więc i sprawiedliwości społecznej, jest doskonalenie osoby ludzkiej [Grabowiec 2000, s. 128–129]. Autor *Quadragesimo anno* dobro wspólne połączył z zasadą pomocniczości [Pius XI 2002]. Natomiast papież Pius XII w swoim orędziu radiowym *La solennita della pentecoste*, przedstawionym w dniu 1 czerwca 1941 roku dla uczczenia pięćdziesiątej rocznicy ogłoszenia *Rerum novarum*, a także szczególnie z uwagi na okoliczności Drugiej Wojny Światowej, akcentował niezbywalne uprawnienia ludzkie, należące do treści dobra wspólnego [Wesoły 2010, s. 118]. Kolejny papież Jan XXIII w encyklice *Mater et magistra* z 15 maja 1961 roku zdefiniował dobro wspólne jako „całokształt takich warunków życia społecznego, w jakich ludzie mogą pełniej i szybciej osiągnąć swą własną doskonałość” [Jan XXIII 1961]. Immanentną wizję dobra wspólnego wypełnił konkretnymi normami, uzależnionymi od sytuacji społecznej i kulturowej, przede wszystkim z uwagi na dysproporcje społeczno-gospodarcze w obrębie niektórych państw, a także w skali międzynarodowej [Wesoły 2010, s. 116]. Jego następcą Paweł VI w encyklice *Populorum progressio* z 26 marca 1967 roku wyjaśnił, że centralnym nakazem dobra wspólnego jest integralny rozwój, zarówno w odniesieniu do jednostki, jak i do sytuacji społecznej oraz międzynarodowej [Paweł VI 1999]. Sobór Watykański II natomiast w Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* zaznaczył, że „dobro wspólne obejmuje sumę tych warunków życia społecznego, dzięki którym jednostki, rodziny i zrzeszenia mogą pełniej i łatwiej osiągnąć swoją własną doskonałość” [Konstytucja Duszpasterska o Kościele... 1986]. Podkreślił przy tym korelację zachodzącą pomiędzy dobrem wspólnym a prawami człowieka, deklarując szacunek dla każdego rządu, który uznaje fundamentalne prawa osoby i rodziny oraz potrzeby dobra wspólnego [Konstytucja Duszpasterska o Kościele... 1986].

Koncepcja *bonum commune* jako celu działań osobowych człowieka znalazła poczesne miejsce w encyklice papieża Jana Pawła II *Centesimus annus*. Dobro wspólne zostało tu połączone z godnością i prawami osoby ludzkiej. Uważa on, że dobro wspólne „nie jest zwykłą sumą korzyści partykularnych, ale wymaga ich oceny i pogodzenia w oparciu o sprawiedliwą hierarchię wartości i w ostatecznym rozrachunku, o właściwe zrozumienie godności i praw osoby” [Jan Paweł II 1991]. Właściwie rozumiane dobro wspólne jest tu

ukazane jako warunek konieczny godziwego sposobu życia społecznego ludzi. Encyklika ta mówi o konieczności zharmonizowania dobra wspólnego – pojętego jako cel osobowego życia człowieka – ze środkami społecznymi i gospodarczymi, wprzęgniętymi w realizowanie tego celu. Odwrócenie relacji – dostosowanie celu do środków – jest głównym złem społeczno-ustrojowym obecnych czasów [Sadowski 2010, s. 301–302].

Kolejny papież Benedykt XVI upatruje w dobru wspólnym „dobro owego my – wszyscy, składającego się z poszczególnych osób, rodzin oraz grup pośrednich, łączących się we wspólnocie społecznej. Nie jest to dobro poszukiwane dla niego samego, ale ze względu na osoby, które należą do wspólnoty społecznej i które tylko w niej mogą rzeczywiście i skutecznie osiągnąć swoje dobro” [Benedykt XVI 2009]. Benedykt XVI wskazał tu również, że dobro wspólne stanowi jedno z kryteriów postępowania moralnego. Z miłości do innych wynika pragnienie dobra i skuteczne dążenie do niego. Dobro wspólne jest związane z życiem społecznym. Tylko dzięki wspólnocie ludzie mogą faktycznie osiągnąć swoje dobro – nie byłoby możliwe osiągnięcie go indywidualnie, poza społeczeństwem. Pragnienie dobra wspólnego i dążenie do niego wynikają z miłości oraz sprawiedliwości, które nie polegają jedynie na deklaracjach, ale na zaangażowaniu w bezpośrednie kontakty i działalność instytucji [Wesoły 2010, s. 123].

7. Zakończenie

Reasumując, należy stwierdzić, iż koniecznością staje się potrzeba odróżnienia dobra wspólnego w sensie podmiotowym i przedmiotowym. W pierwszym znaczeniu dobro wspólne utożsamia się ze szczęśliwością lub z rozwojem osobowym wspólnoty. W aspekcie przedmiotowym dobrem wspólnym są warunki osiągania tego rozwoju. Natomiast w sensie podmiotowym dobro wspólne jest ontologicznie i epistemologicznie bardziej podstawowe, zważywszy na fakt, iż warunki rozwoju determinuje się ze względu na sam rozwój. Gdyby chcieć wskazać zdeterminowany treściowo wspólny cel w ramach dobra wspólnego w sensie przedmiotowym, to należałoby w pierwszym rzędzie zwrócić uwagę na powszechne, czyli wspólne dla wszystkich prawa człowieka, obejmujące również podstawowe wolności, pojęte jako warunki realizacji osoby w aspekcie jej indywidualności [Zagończyk 2015, s. 80].

O dobru wspólnym można mówić z punktu widzenia różnego typu grup, na przykład o dobru wspólnym rodziny, gminy, państwa czy też wspólnoty całej rodziny ludzkiej. Jednak „dobro wspólne” w sensie właściwym dotyczy wspólnoty, która jest samowystarczalną całością, wspólnoty autarkicznej, wspólnoty doskonałej w znaczeniu skończonej. Ze względu na podmioty realizujące dobro wspólne i na relacje determinujące treść dobra wspólnego można mówić o dobru wspólnym w perspektywie osoby działającej – dobro wspólne jako dobrze pojęty interes własny – oraz o dobru wspólnym jako tym, co służy innym. Odpowiedź na pytanie: z jakiego powodu określony stan rzeczy jest dobrem wspólnym?, w pierwszym przypadku brzmi: ponieważ służy rozwojowi osobowemu jednostki, w drugim zaś – ponieważ służy osobowemu rozwojowi społeczeństwa [Bazzichi 2006, s. 173].

Literatura

- Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Bazzichi O., *Zasada dobra wspólnego*, „Społeczeństwo” 2006, R. 16, nr 1.
- Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate do biskupów, prezbiterów i diakonów, do osób konsekrowanych i wszystkich wiernych świeckich o integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie*, Dehon, Kraków 2009, nr 7.
- Chłopecki J., *Dobrobyt dla wszystkich*, PIW, Warszawa 1976.
- Colozzi I., *Polityka społeczna po kryzysie państwa dobrobytu*, „Społeczeństwo” 1995, R. 5, nr 1.
- Fahley T., *Religia i dobrobyt*, „W Drodze” 2003, nr 7.
- Gadamer H.G., *Idea dobra w dyskusji między Platonem i Arystotelesem*, Wydawnictwo Antyk, Kęty 2002.
- Grabowiec P., *Model społeczeństwa obywatelskiego w historiozofii Feliksa Konecznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000.
- Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus w setną rocznicę encykliki Rerum novarum, 1 maja 1991*, Augustinum, Warszawa 1991, nr 47.
- Jan XXII, Encyklika *Mater et magistra – Matka i mistrzyni*, [b.w.], [Rzym] 1961, nr 65.
- Jonszta D., *Korzenie teorii państwa dobrobytu*, „Zeszyty Naukowe Katedry Nauk Ekonomicznych (WSEiA)” 2007, nr 1/2.
- Kamiński W., *Współczesna teoria dobrobytu*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1980.
- Kondziela J., *Filozofia społeczna: zagadnienia wybrane*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 1972.
- Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym: Sobór Watykański II*, wpraw. J. Majka, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1986, nr 74.
- Krąpiec M.A., *Człowiek i prawo naturalne*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1993.
- Krąpiec M.A., *Dobro wspólne i zagrożenie alienacją*, w: *U źródeł tożsamości kultury europejskiej*, red. T. Rakowski, Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej, Lublin 1994.
- Krucina J., *Dobro wspólne. Teoria i jej zastosowanie*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1972.
- Krucina J., *Mysł społeczna Kościoła*, Wydawnictwo TUM, Wrocław 1993.
- Kwarciński T., *Koncepcje dobrobytu i porównania interpersonalne*, „Ekonomia. Rynek, Gospodarka, Społeczeństwo” 2016, nr 45.
- Leon XIII, Encyklika *Rerum novarum. O kwestii socjalnej*, Wydawnictwo Te Deum, Warszawa 2001, nr 27.
- Majka J., *Koncepcja dobra wspólnego w tomistycznej filozofii społecznej*, „Roczniki Filozoficzne” 1969, t. 17, z. 2.
- Menger C., *Zasady ekonomii*, Fjorr Publishing, Warszawa 2013.
- Novak M., *Wolne osoby i dobro wspólne*, Społeczny Instytut Wydawniczy „Znak”, Kraków 1998.
- Paweł VI, Encyklika *Populorum progressio (O popieraniu rozwoju ludów) do biskupów, kapłanów, zakonników, do wiernych całego świata katolickiego oraz do wszystkich ludzi dobrej woli*, Wydawnictwo TUM, Wrocław 1999, nr 23.
- Piątek D., Szarzec K., *Państwo a dobrobyt ekonomiczny – między wolnością a przymusem*, „Gospodarka Narodowa” 2009, R. 20, nr 5/6.

- Piechowiak M., *Filozoficzne podstawy rozumienia dobra wspólnego*, „Kwartalnik Filozoficzny” 2003, t. 31, z. 2.
- Pius XI, *Quadragesimo anno. O chrześcijańskim ustroju społecznym: encyklika Ojca św. Piusa XI*, Wydawnictwo Te Deum, Warszawa 2002, nr 79.
- Pius XII, *Przemówienie Jego Świątobliwości Piusa XII na uczczenie 50-tej rocznicy encykliki „Rerum novarum” Papieża Leona XIII na temat kwestji społecznej: uroczystość Zesłania Ducha Św. 1 czerwca 1941 r.*, „Acta Apostolicae Sedis” 1941, nr 33.
- Radziszewska-Szczepaniak D., *Polityka jako roztropna realizacja dobra wspólnego: ujęcie Mieczysława Alberta Krąpca*, „Studia Elbląskie” 2014, t. 15.
- Sadowski M., *Godność człowieka i dobro wspólne w papieskim nauczaniu społecznym (1878–2005)*, Uniwersytet Wrocławski, Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wrocław 2010.
- Ślódowa-Helpa M., *Odkrywanie na nowo dobra wspólnego*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2015, z. 3.
- Strzeszewski Cz., *Katolicka nauka społeczna*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2003.
- Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, t. 13: *Prawo*, Veritas, Londyn 1985, 1–2, q. 90, a. 2, ad. 2.
- Wesoły W., *Idea dobra wspólnego w encyklikach społecznych*, „Forum Teologiczne” 2010, t. 11.
- Zagończyk D., *Ekologiczny wymiar dobra wspólnego w świetle encyklik papieża posoborowych*, „Seminare: Poszukiwania Naukowo-Pastoralne” 2015, t. 36, nr 4.
- Zaremba M., *Dobrobyt społeczny: problemy metodologiczne i definicyjne*, „Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze” 2016, nr 4.

Streszczenie

Celem artykułu jest ukazanie dobrobytu i *bonum commune* w wymiarze arystotelesowsko-tomistycznym oraz w świetle Magisterium Ecclesiae. W założeniach dobrobyt jest to stan dóbr materialno-kulturowych i usług gospodarczych, osiągniętych przez określoną społeczność w jej historycznym i aktualnym rozwoju oraz dzielonych według zasad sprawiedliwości. Natomiast dobro wspólne jest to wartość zbiorowa, wynikająca z wrodzonych zadatków natury człowieka, obejmująca doskonałość wielości osób, którą osiągają one we wzajemnym współzyciu i współdziałaniu poprzez korzystanie ze społecznych urządzeń i środków.

Święty Tomasz z Akwinu wskazywał, że każda społeczność posiada wyznaczone dwa cele: wewnętrzny i zewnętrzny. Tym pierwszym jest dobro poszczególnych członków danej społeczności – dobro osobowe, natomiast celem zewnętrznym jest dobro całej społeczności, czyli dobro wspólne – *bonum commune*, które stoi wyżej w hierarchii wartości aniżeli dobro jednostki. W swoich dziełach święty Tomasz z Akwinu wymienił dobro wspólne aż 343 razy, ukazując je w panoramicznym modelu całego wszechświata – *bonum totius universi*. Uważał on, że stworzenia na mocy cząstkowego bytu i określonego miejsca w proporcjonalnie ustopniowanym kosmosie partycypują w Dobru Najwyższym – Bogu, który jest najwyższym dobrem wspólnym, *summum bonum commune*. Za dobro wspólne uważał on także ład wszechświata, dalej rozumianą analogicznie doskonałość wszechświata, w której uczestniczy dobro pojedynczych istnień, a ponadto porządek społeczny, który łączy działania ludzi, zmierzających do szczęścia, oraz doskonałość ludzkiej natury, dochodzącej w miarę doskonalenia się społeczności do coraz większej pełni.

W oficjalnej społecznej doktrynie Kościoła dobro wspólne stało się przedmiotem wypowiedzi papieskich już w przełomowym okresie XIX i XX wieku.

Słowa kluczowe: dobrobyt, *bonum commune*, Magisterium Ecclesiae, personalizm, społeczna zasada moralna, solidaryzm społeczny, Arystoteles, św. Tomasz z Akwinu, encykliki papieskie.

Summary

Prosperity and *bonum commune* in the Aristotelian-Thomistic dimensions and in the light of Magisterium Ecclesiae

The aim is to show prosperity and *bonum commune* in the Aristotelian-Thomistic dimension and in the light of the Magisterium Ecclesiae. In the assumptions, prosperity is the state of material and cultural goods and economic services, achieved by a specific community in its historical and current development and divided according to the principles of justice. The common good, on the other hand, is a collective value resulting from innate human inheritances, including the perfection of the multiplicity of people that they achieve in mutual intercourse and cooperation through the use of social devices and means.

Saint Thomas Aquinas pointed out that the maximum number of goals: internal and external. The first is the well-being of the family of a given community, i.e. the Good of individuals, which is the right enterprise. In his works Saint Thomas Aquinas exchanged the common good as many as 343 times, showing them in the panoramic model of the universe – *bonum totius universi*. Hounding, which arose as a result of spontaneous activities for well-being and maintenance in good condition – *summum bonum commune*. He considered the common good, and hence, and to achieve a higher level, at the same time treasure.

In early practice, the doctrine of the Church was a common good based on the statements of the Pope at the turn of the nineteenth and twentieth centuries.

Key words: prosperity, *bonum commune*, Magisterium Ecclesiae, personalizm, social moral principle, social solidarity, Aristotle, Saint Thomas Aquinas, papal encyclicals.

Klasyfikacja JEL: B15.

Dragan Ćalović*

The micro politics of welfare: The approach of Haas and Hahn

1. Introduction

Even though, interpretation of social welfare has a long tradition in philosophy, and even though the idea of social welfare has preoccupied artists since very beginning of civilization, contemporary approaches to social welfare are usually in tight connection to economic discourse. In our times, economists, managers and entrepreneurs gain a leading position in defining what social welfare is and how it can be increased. Such a situation further leads to the neglecting of humanistic approaches. Humanities seems to be marginalized in scientific discourses, and long history of theoretical approaches are merely understood as a kind of appendix to the *real* science. Position of art is even worse. In contrary to the position of art as a spiritual force, able to inspire and to create visions of better world, contemporary art has a relatively low status, and its role is usually seen as a function that supports realm of interpretation and promotion of ideas, that stays out of art itself. In such circumstances, not only art is transformed into some kind of contemporary *techné*, but our understanding of artists is changed too. We no longer consider artists as a visionaries who change the world. On the other hand, it seems that artists are no longer interested in bringing changes. And when we talk about connection between art and welfare, the situation is the same. Instead to offer new, alternative approaches in understanding of welfare, contemporary art often reflects dominant interpretations of welfare. In contrary to such situation, what we need is a rethinking of social welfare from wider perspective. Our historical duty is to take a challenge to imagine better, more humanistic society and to dedicate ourselves to its building. In such orientation, art should take an active role and help us to find new visions.

One of the most frequently asked questions is: can art change the world? Asking this question we assume that world should be changed and that change is actually possible. Throughout the years, many artists have considered their art as a catalyst for change. Various of strategies were explored, from criticism, parody, artistic rebellions, radical rejection of tradition, anarchistic collectivism, etc. The outcomes were different and not necessarily with significant influence. Modern artist were especially interested in changing the world.

---

* University Business Academy, Faculty of Contemporary Arts, Belgrade, Serbia.

First half of twentieth century, followed by world economic crisis, traumatic war experiences and by development of extreme ideologies, resulted by questioning modern society by intellectuals and artists. Many artists have taken an active role in social critique. They have neglected any interpretation of art as a kind of metaphysical thinking, placing their work in the realm of social critique. During thirties, searching for art that transforms social reality became almost planetary movement.

During the first decades of twentieth century, artistic movements in Russia were dedicated to change the world and to bring the new historical perspective. In Mexico, José Clemente Orozco, Diego Rivera, David Alfaro Siqueiros and Frida Kahlo, have promoting strong sense of new national identity through art. At the same time, European artists continued to develop approaches that reflected a cynical attitude toward tradition. Art was inseparable part of huge modernist vision of the new world, even though the answer to the question how the new world should look like was not always the same. Not only modern art was able to challenge and destabilize dominant beliefs and to evoke responses. For such practices we can search in long history of art, and many examples can be find. Especially art has a prominent role in strengthening and reconstructing the notion of community. During twentieth century, these communal aspects of artistic vision become more and more influential.

Different communal artistic practices, such are pragmatic art, visual culture art education, community-based art education, art for life, etc., widely are known as community art. The idea of community art is based on interpretation of art as a community constructor. This interpretation is inspired by the placement that art has within indigenous societies as the cultural center of their community life [Anderson 2003]. As J. Dewey underlined, for indigenous societies, art was a function which strengthens social bonds [Dewey 1934]. Imbedded in the arts, shared stories and meanings, create a sense of unity [Hutzel 2005, p. 19] by expressing the life of the community [Dewey 1934, p. 328]. Dewey emphasized that collective individuality and social bonds exists through the shared aesthetics of a community [Dewey 1934]. Following this, E. Dissanayeke explains that traditional uses of arts was inherently cultural, connected to community life through ritual and celebration [Dissanayeke 1988].

Even though, traditional art (which is communal) is the source from which all contemporary arts are developed, in most of western theories of art, socially-based art is marginalized and interpreted as *semi artistic practice*. On the other hand, pragmatic theory of art is based on the assumption that “art should do something worthwhile for the members of the community that produces the art” [Anderson 1990, p. 208; Hutzel 2005, p. 21]. From this point of view, art has distinguished role in community development, which means that communal side of art is not something peripheral.

One of approaches used in community art is production of space. This approach is on several levels close to ambient art, but with strong social orientation. Its aim is to gather community through spatial transformation. Art that is communal brings changes in social context through artistic engagement or leaded participation. This artistic approach is based on assumption that urban places can serve as a tool for making visions and as a trigger for action. This assumption brings us to the H. Lefebvre’s critique of the production of

space. As he noticed, being a means of production, space is also a means of control, and so a means of domination [Lefebvre 1991, p. 289]. Hence, spatial reality can be understood as the reflexion of power.

But what with communal art practice? Should we understand community art projects as a kind of mechanism through which the domination over citizens is maintained, or as a specific artistic approach that opposes to the dominant forces? There are arguments on both sides and several interpretive positions that we can take into consideration. Yet, the truth is never one-dimensional. Social relations are negotiable [Gramsci 1971] and forces of popular culture [Fiske 1989] can often act unpredictably. What we are suggesting here is that artistic approach of space production should be considered on a deeper level. The production of space through art has as its consequence social space, as well as artistic space. This approach is a manifestation of both, social production and artistic work. Hence, the space that is produced through art is at the same time social space and artistic space.

Since art has a power to open new perspectives, to liberate spiritual growth, to bring visions and to change us, artistic space can initiate inner development by changing spatial experience, both on personal and on collective level. Artistic space is aesthetical, fluid and auratic [Benjamin 1935]. It means that artistic space should be understood as in a process of constant transformation. This transformation is a result of inner artistic growth, production of collective memories and spatial changes. Artistic space differs from representational space [Lefebvre 1991]. While representational space is directly lived through its associated images and symbols, i.e. as Lefebvre continues – passively experienced space [Lefebvre 1991, p. 291], the artistic space is experienced through inner liberation.

2. The approach of Haas & Hahn

Among various artistic approaches that are oriented to space production, the approach of Haas & Hahn is a highly indicative for our understanding of artistic space as a trigger for social changes. Jeroen Koolhaas and Dre Urhahn, better known as Haas & Hahn, started their Favela Painting Project in 2005. Inspired by community they had met during their previous project (filming documentary on hip-hop culture scene), Haas & Hahn have decided to initiate social changes on local level through massive scale art projects. Motivated by the same vision and by the same passion for urban transformation, they have merged their skills and knowledge to bring positive changes into community through art.

Jeroen Koolhaas used his knowledge and experience in graphic design to create three-dimensional models, while former journalist D. Urhahn was focused on concept and strategy. Stating their aim to bring economic and social development to an excluded neighborhood in Rio de Janeiro, this Dutch artist duo has started their unique journey.

They have recognized art as the medium by which social changes can be catalyzed. This vision of art as a powerful force able to initiate communal development by connecting people, and to bring pride and new perspectives to marginalized communities, and after all, to make this world a better place, has led their further artistic engagement.

Inspired by the idea of art as a catalyst of social changes, they decided to place their projects in the areas which were facing with crime and unemployment.

After they had finished their first project in Rio, Haas & Hahn have decided to continue their work in places where people are being socially excluded. They find that by setting up large-scale community-driven art interventions in collaboration with locals, and especially with youths, they can effectively contribute to the empowerment of the community and to attract positive changes.

Mutual involvement of all members of the community is one of the major characteristics of Haas & Hahn's art projects. Their ambient interventions are never forced but always negotiated with local residents. Their work is a result of collaboration between them, as initiators, and the locals, who take active role in neighborhood transformation. These collaborative and community driven projects are inspiring, but also educative in order to develop new skills among the residents and to give them new ideas for economic and social growth of their neighborhood. Additionally, these projects bring positive sense of pride among the residents.

3. Boy with kite

Haas & Hahn's first project in Rio was the *Boy with kite*. During two months in 2007, partnered up with two local youths, they painted the mural that represents a boy playing with a kite. The aim was to develop community pride among the residents of the Vila Cruzeiro. They have recognized the image of a boy with kite as a new symbol of this neighborhood. The purpose of a new symbol was to distant life in slums from associations of violence and exclusion, which were commonly linked to favelas.

Boy with kite is a kind of initial work. Their approach of urban transformation through artistic production of space was not yet defined. The basic idea was mainly traditional. They have decided to do something worthwhile for the community, and they presupposed that they can do this creating a new symbol of neighborhood. The fact that community they were willing to transform is not one they have belonging to, brings some colonial dimension to this work. Even though they had good intentions, they were intruders. Neither they had truly connected to the community, nor its members truly considered themselves as active participants in this art project. Still, this was just a start from which one entirely new approach will be developed soon.

4. Rio Cruzeiro

In 2009, Haas & Hahn started their second project in Rio. The project was imagined as visual transformation of the stairs on Rua Santa Helena. They decided to turn a drainage ditch into a colorful river, filled with running water and with huge fishes swimming in. The basic design was created by Amsterdam-based tattoo artist Rob Admiraal. Recon-

struction of the area lasted almost a year. During that period, Haas & Hahn gathered local youths and residents around the same vision of better life in the neighborhood. In this work we can recognize development of an idea that art does not influence community members only through final work, but also through the artistic process itself. Making of collaborative art work has been seen as a kind of community building process.

5. Praça Cantão

In 2010 Haas & Hahn came again to Rio. They have decided to redesign the central square of Praça Cantão in the Santa Marta favela. The project included the painting of over 34 houses, covering an area of 7000 square meters. Implemented design of colorful strips was highly effective. An explosion of colors has brought a completely new energy to this area. The project's main objective was to create huge community art that serves as a catalyst for changes. Developing new, colorful and cheerful visual identity of the neighborhood, Haas and Hahn intended to bring the joy to the residents and to change their perception of their own community.

Initial project continued to live. After the square was redesigned, locals came together to develop mutual vision of their neighborhood. Since then, production of artistic space transforms visual identity of the whole favela. Through a kind of folklore art, collective pride and social bonds among the residents continued to grow, gathering them around the same vision of better life.

6. Philly Painting (2011–2012)

In 2011, Haas & Hahn were commissioned by Philadelphia Mural Arts Program to design a large-scale transformation of Germantown Avenue in North Philadelphia. This part of the city was confronted with challenges caused by economic recession. The whole area has become known by unemployment and extremely high crime rate, especially within the younger population. During this project Haas & Hahn were dedicated to change such situation through community engagement. Young men and women from the same neighborhood were engaged in painting over 50 individual buildings on the Avenue. The total design was developed through patterns, which were negotiated with building owners, but at the same time, keeping consistency of a unique visual identity. The final effect was the vivid scene of façade play.

7. Curaçao Painting

Supported by the Art of Impact, the Prins Bernhard Cultuurfonds – Caribisch Gebied and Stichting Doen, Haas & Hahn were started several projects on the island of Curaçao.

In 2014, La Tentashon building, in the harbor of Willemstad was visually transformed during a two week workshop. Haas & Hahn mobilized the local youths to join this project. The project triggered a variety of artistic and cultural gatherings, developing a new visions of community growth. In 2016, inspired by patterns used in traditional Caribbean clothing, they painted the building Kurá di Arte on the same island.

The founding of the Favela painting academy in 2016 was of particular importance for the island of Curaçao. The aim of this project was to transfer knowledge and to start a discussion about setting up a large-scale community-driven art interventions. Since the project had started, academy has become a place where artists from around the world could share ideas.

Academy studio, on the island of Curaçao, has provided comfortable and pro-active environment for artists and students to discuss a large scale community art projects. One of the outcomes of the joint work was intervention on the streets of Otrabanda (Curaçao), with aim to provide an artistic space that initiates social transformation.

8. Vila Rosa Tap-Tap

In 2015, Haas & Hahn were invited to organize a painting project in Port-au-Prince. The initiator of the project was the Dutch NGO Cordaid. After they had visited several locations in the city, Haas & Hahn have decided to start their work on a hillside community called Vila Rosa. After the city was hit by the earthquake in 2010, many renovated houses in Vila Rosa stayed unfinished.

The first task was to reimagine visual identity of Vila Rosa. During the initial workshop, Haas & Hahn were collaborating with local artists. The total design was inspired by a painted Tap-Tap buses that are ubiquitous in Haiti. The initial workshop was followed by meetings with house owners. The aim was to determine the color palette and to agree the transformation of the area. Collaborating with residents and local artists, and supported by donors, Haas & Hahn have transformed the entire neighborhood. This spatial transformation was not only visual, but also spiritual. Through artistic space they have brought pride and fresh visions to the residents of this area.

9. Amsterdam Painting

Amsterdam Painting is the first Haas & Hahn's project, which was oriented to production of artistic space in their own country. The project was established as a visual transformation of the Center for Asylum Seekers "Wenckebachweg" in South East of Amsterdam. Since the project had the goal to transform the place of temporary residence, this Haas and Hahn's work differs from the previous ones.

The Center for Asylum Seekers is housed in the former Bijlmerbajes prison. The huge complex of buildings was characterized by a strong sense of isolation. Hence, the main

project idea was to recreate spatial identity of this area, and to establish new, hospitable environment, as a kind of temporary home to the refugees. Through mutual work of artists, volunteers, activists as well as the institutions – Center for reception of refugees and the city government, the place of asylum has turned into the integral part of city landscape. This work serves as a welcoming note to the people who are coming to Nederland, driving positive psychology and well-being among refugees.

10. Welfare and artistic space

We have already mentioned that Haas & Hahn's work can be seen as a kind of artistic space production. But what do we think when we say artistic space? Is artistic space a space of artist, space of art, artistically shaped space, or something else? Even though we can agree that art has always influenced our perception of space, and that art works have been always a constitutive elements of spatial reality, what we call *artistic space* is a space that is constructed or transformed through liberating artistic vision. It is a kind of border zone in which a dominant spatial reality and artistic vision confront each other.

Our understanding of spatial reality is ideologically, politically and emotionally oriented. It is a mixture of what is given to us, and approaches we develop to deal with it. It does not mean that we are always critical, in contrary we can often see this spatial reality as *natural*, as well as we can agree with relations that determine it. Whether we are satisfied or not with spatial reality, our role is never passive. We have ultimate power to agree or to disagree to spatial relations, and so to perpetuate them or to oppose to them and to start looking for possibilities of spatial reality transformation. Usually we negotiate with different aspects of spatial reality, putting ourselves in between and measuring our one position in relation to presupposed dichotomies.

So, spatial reality is not firmly fixed. Neither it is a reality we are indifferent to. It is reality we build, for ourselves and for the others. How we will build our spatial reality depends on visions we have. But also it depends on visions we share with others, and visions we shape with others. To bring vision to the community and to negotiate it with neighbors we need catalyst. Even though we can consider as catalyst almost anything (not necessarily successfully), art probably has the most direct and the most complex influence. Hence, we can considerate art as an applicable medium for spreading visions among community members. Surely, not any vision is a vision that brings positive changes. Art can spread liberating as well as oppressive thoughts. Besides this, the approaches can differ, placing us in active or passive position. But only through negotiation and collaborative vision development, we can provide a truly democratic approach in a process of vision spreading.

Collaborative vision development is a process during which different aspects of common vision are arguing and defining. An effective approach to encourage development of common vision is to initiate participation in community art projects. Collaborative art projects can be successfully implemented among diverse groups, triggering collaboration across social, ethnical, language, gender, age, etc. borders. Its implementation is not

something we will name citizen diplomacy [La Pocha Nostra], but rather something we should call development of mutual understanding. Interaction through art breaks borders among participants, and connects them in a kind of creative community. Creative community is not a community that reflects oppressor – oppressed relations, or that perpetuates mechanisms of control, domination, punishment, etc., but community that liberates personal identity, empathy and mutual understanding. Through creativity, participants of a collaborative art projects can be pushed to confront prejudices and fears, to overcome intolerance and to destabilize ideologically framed explanations and, finally, to disrupt *false systems of knowledge*.

And what about the welfare? How artistic space and creative community can increase welfare? The idea we want to propose here is that welfare is a matter of interpretation. It is a concept, and as a concept it is a result of convention. What we see as a welfare is a system of standards, presuppositions and ideals. If we look at dictionary explanations, we may find similar definition, which all refer to 1. happiness/health/prosperity; and 2. aid in the form of money/necessities for those in need¹.

Hence, notion of welfare is closely connected to our understanding of happiness, prosperity or resources which fit daily needs and secure basic health care. Even though interpretations of happiness, prosperity or daily needs we can often see as something *natural*, these are socially constructed meanings. Even more, contemporary understanding of welfare is often a product of political or economical discussion, and in that sense, a part of a political or business programs. Especially during second half of twentieth century, dimensions of welfare had been defined by discussions describing struggles in political arena and economic changes.

It means that contemporary discourses on welfare are of huge political and economic interest. What are principles of welfare state, how to frame the idea of welfare in some community and to provide necessary resources to its realization, how to define aims of future welfare development and set expectations among community members, are all political and/or economic questions. Defining welfare, means defining social relations and providing agenda for political actions. In the world in which economy is the central force, imaging welfare will necessarily rely on economic terms.

But what with those who are without political or economic influence? In democratic societies we believe that political representatives protect their rights and needs. On the other hand, politicians follow party programs, which promote aims, relations and visions,

---

¹ *Marriam-Webster Dictionary* defines welfare as 1. the state of doing well especially in respect to good fortune, happiness, well-being, or prosperity; 2a. aid in the form of money or necessities for those in need; 2b. an agency or program through which such aid is distributed. In *Oxford Dictionary* (depending on edition), welfare is defined as: 1. well-being, happiness; health and prosperity; 2a. the maintenance of a persons in such a condition particularly by statutory procedure or social effort; 2b. financial support given for this purpose. Similarly, in *Macmillan Dictionary* we can find the following definition of welfare: 1a. the health and happiness of people; 1b. good care and living conditions for animals; 2a. care provided by the state or another organization for people in need; 2b. (AmE) money given to people who do not have work or who are in need (BrE – benefit).

based on a widespread assumptions. Hence, those who have no influence have to seek space for debate out of political arena. This space can be recognised in different activities, which are neither necessarily democratic, nor provide negotiation of visions.

What we are suggesting here is that space for imaging welfare can be find in collaborative artistic experience. Community art projects offer to the neighbors an opportunity to negotiate different visions, attitudes and suggestions that define their community growth. Community art projects provide not just any way of connectivity among community members, but connectivity that strengthen their creative potentials, liberate their way of thinking and open new perspectives. Besides this, community members can communicate through art not just on rational but also on emotional level. They can learn about each others and define mutual visions through creative collaboration.

11. Conclusion

During twentieth century many scholars have underlined the need to examine circumstances that have changed contemporary notion of community. Two of the most influential thinkers of the first half of twentieth century who stated this problem, were Theodor Adorno and Max Horkheimer. They have described how mass culture in the capitalist society functions like an industry in producing standardized cultural product, which has as its outcome standardization of people. They argue that culture industry is characteristic for the late capitalism in which all forms of culture become part of the capitalist system of production, causing, among other things, a decreased sense of community [Adorno, Horkheimer 2002].

In following years, many scholars have underlined interrelations between sense of community and mass media influence. For many of them, the concept of culture industry remains functional till these days in describing how mass culture influences the contemporary notion of community. On the other hand, others, like Marshall McLuhan, were more optimistic. According to McLuhan the rise of mass media, and especially the rise of worldwide electronic network, change our sense of community, but in contrary to Adorno and Horkheimer, keeping (and even strengthening) bonds between people [McLuhan 1994]. During twenty-first century, many scholars continue to underline an urgent need for new understanding of community.

Even though scholars and activists alike are agree that social identity among the youths is now stronger than in previous few decades, many of them have recognized that this increased social identity is not necessarily connected to an existent will of social improvement. One of the reasons that responses to injustice, issues of oppression, classism, corruption, etc., often missing, is a lack of vision. Since schools, public institutions and mass media support development of competitive, superficial and narcissistic individuals, the senses of social responsibility and proactive thinking stay marginalized. The lack of beliefs in social changes, as much as a lack of vision how to create a better society, keep social networks members out of struggle for more democratic society and for more influential communities.

Community engagement and gathering through art can be effective tool for overcoming contemporary lack of vision, lack of faith and lack of willingness to act. Haas & Hahn's work is a good example of how art can influence the people's values and beliefs, and how production of artistic space can influence the society. Despite the fact that their vision of marginalized community tourism is highly problematic [Rofles 2010], Haas & Hahn have brought a new, more optimistic and more creative dimensions to the communities they had worked in. Through construction of artistic spaces, they have powered creative energies of the residents, and at the same time they have increased their strength to reimagine welfare through joint work.

References

- Adorno T., Horkheimer M., *Dialectic of enlightenment*, Stanford University Press, Stanford 2002.
- Anderson R., *Calliope's sisters: A comparative study of philosophies of art*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1990.
- Anderson T., *Art education for life*, "The International Journal of Art and Design Education" 2003, vol. 22, no. 1.
- Benjamin V., *O fotografiji i umetnosti*, Kulturni Centar Beograda, Beograd 2007.
- Dewey J., *Art as experience*, The Berkley Publishing Group, New York 1934.
- Dissanayake E., *What is art for?*, University of Washington Press, Seattle 1988.
- Favela Painting Foundation by Haas & Hahn*, <https://www.favelapainting.com/> [accessed on: 15.03.2018].
- Fiske J., *Understanding popular culture*, Routledge, London–New York 1989.
- Gramsci A., *Selections from the prison notebook of Antonio Gramsci*, International Publishers, New York 1971.
- Haas & Hahn*, <http://haasandhahn.com/> [accessed on: 15.03.2018].
- Hutzel K.E., *Learning from community: A participatory action research study of community art for social reconstruction*, PhD Dissertation, The Florida State University, Tallahassee 2005.
- La Pocha Nostra, <http://ww.pochanostra.com> [accessed on: 15.03.2018].
- Lefebvre H., (1991) The production of space, in: *The people, place, and space reader*, eds. J.J. Gieseking, W. Mangold, Routledge, New York–London 2014.
- Merriam-Webster Dictionary*, <https://www.merriam-webster.com/> [accessed on: 15.03.2018].
- McLuhan M., *Understanding media: The extensions of man*, MIT Press, Cambridge, MA 1994.
- Rofles M., *Poverty tourism: Theoretical reflections and empirical findings regarding an extraordinary form of tourism*, "GeoJournal" 2010, vol. 75, no. 5.

Summary

The author suggests that art can inspire us to rethink the notion of social welfare. In this article, the artistic space is seen as a medium for inner development. Among various artistic approaches, which are oriented to space production, the approach of Haas & Hahn is highly indicative for our understanding of artistic space as a catalyst for social changes. Their collaborative and community driven projects are inspiring, but also educative in order to develop new skills among the residents and to give them new ideas for economic and social growth of their own neighborhood.

Key words: artistic space, collaborative, donation, Haas & Hahn, integration, voluntarism, welfare.

Streszczenie

Mikropolityka dobrobytu: podejście Haasa i Hahna

Autor sugeruje, że sztuka może być inspiracją do ponownego przemyślenia pojęcia społecznego dobrobytu. W tym artykule przestrzeń artystyczna jest postrzegana jako środek służący wewnętrznemu rozwojowi. Spośród rozmaitych artystycznych ujęć dotyczących organizacji przestrzeni, podejście Haasa i Hahna jest szczególnie przydatne dla naszego rozumienia przestrzeni artystycznej jako katalizatora społecznych przemian. Ich projekty, zorientowane na współpracę i społeczeństwo, są inspirujące, ale mają także wymiar edukacyjny, rozwijając nowe umiejętności u mieszkańców danej społeczności i przekazując im nowe pomysły na gospodarczy i społeczny rozwój ich okolic.

Słowa kluczowe: przestrzeń artystyczna, współpraca, wsparcie, Haas & Hahn, integracja, wolontariat, dobrobyt.

JEL Classification: D640.

Jolanta Sala*

Halina Tańska**

Podstawy ekonomii dobrobytu według Josepha Stiglitz a sprawa polska

1. Wstęp

Joseph Stiglitz jest amerykańskim profesorem bardzo zaangażowanym w edukację ekonomii i sprawy społeczne, między innymi był szefem Zespołu Doradców Ekonomicznych Prezydenta USA Billa Clintona oraz głównym ekonomistą Banku Światowego, ale przede wszystkim jest laureatem Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii w 2001 roku. Dlatego też zgłębiając oblicza dobrobytu, nie sposób pominąć milczeniem dorobku teoretycznego i praktycznego tego autorytetu.

Niniejsze opracowanie skupia się na publikacji *Economics of the public sector*, której trzecia edycja ukazała się w Stanach Zjednoczonych w 2000 roku (a więc na rok przed otrzymaniem Nagrody Nobla¹), a w Polsce jej tłumaczenie zostało wydane w 2004 roku [Stiglitz 2004]. Tak więc w języku polskim mamy do dyspozycji jedno z najbardziej aktualnych opracowań autora zaliczanego do najwybitniejszych współczesnych ekonomistów. Swoje wielkie dzieło nazywa on skromnie podręcznikiem akademickim, ale według polskiego wydawcy jest to „ważna lektura dla studenta i polityka”. Dodać należy, iż zgłębić je powinien także każdy ekonomista reprezentujący środowiska teoretyków, praktyków i edukacji oraz osoby zatrudnione w sektorze publicznym zwanym potocznie „budżetówką”.

Celem autorek niniejszego opracowania jest nie tylko zasygnalizowanie dorobku J. Stiglitz, ale przede wszystkim wskazanie na główne przyczyny ekonomicznych błędów i trudności okresu transformacji na przełomie XX i XXI wieku w Polsce.

---

* Powiślańska Szkoła Wyższa w Kwidzynie.

** Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.

¹ Joseph Stiglitz otrzymał Nagrodę Nobla za prace z zakresu analizy rynków charakteryzujących się asymetrią informacji.

2. Współczesna ekonomia dobrobytu – istota gospodarki mieszanej

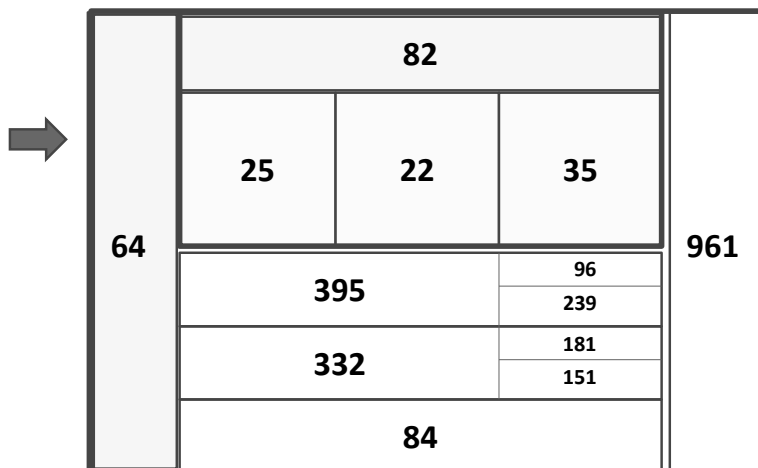
Dzieło J. Stiglitz'a nie ma w tytule nazwy „ekonomia dobrobytu”, lecz nazwę „ekonomia sektora publicznego”, eksponując znaczenie sektora publicznego w gospodarce mieszanej, tzn. w gospodarce składającej się z dwóch sektorów: prywatnego i publicznego. Struktura wiedzy w ramach ekonomii sektora publicznego jest zobrazowana na rysunku 1. Autor podzielił tę wiedzę na siedem części i 28 rozdziałów. Część pierwsza dzieła poświęcona jest teoretycznym aspektom gospodarki mieszanej oraz konkretnej realizacji w praktyce życia społeczno-gospodarczego w Stanach Zjednoczonych. Natomiast część druga stanowi właśnie podstawy ekonomii dobrobytu składające się z trzech rozdziałów, które dotyczą efektywności rynku, zawodności rynku oraz istoty efektywności w kontekście sprawiedliwości.

Rysunek 1. Struktura wiedzy w ramach ekonomii sektora publicznego według Josepha Stiglitz'a

Źródło: opracowanie własne.

Na rysunku 2 przedstawiono liczbę stron części wyodrębnionych przez autora, aby wskazać proporcje pomiędzy wiedzą teoretyczną i wiedzą praktyczną. Podstawy ekonomii dobrobytu zostały ukazane na 82 stronach, a wraz z 64 stronami odnoszącymi się do istoty gospodarki mieszanej mieszczą się razem na 146 stronach, czyli zajmują około 15% całej ekonomii sektora publicznego (961 stron). Kolejne części dzieła dotyczą wydatków publicznych (podzielonych na teorię i programy), opodatkowania (podzielonych na teorię i system podatkowy) oraz pozostałych zagadnień ekonomii sektora publicznego. Struktura wiedzy z zakresu ekonomii sektora publicznego według J. Stiglitz'a pokazuje, że nie można rozważać kwestii wydatków publicznych, opodatkowania i pozostałych zagadnień bez zgłębienia podstaw gospodarki mieszanej oraz ekonomii dobrobytu.

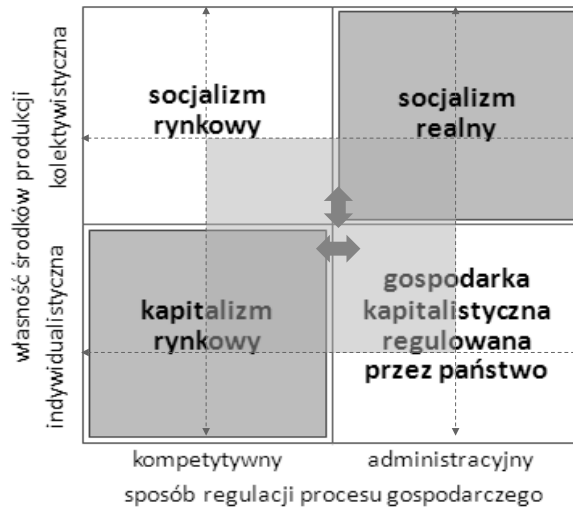

Rysunek 2. Rozmiar (objętość, liczba stron) wiedzy akademickiej z zakresu ekonomii sektora publicznego według Josepha Stiglitz

Źródło: opracowanie własne.

Godny podkreślenia jest sposób objaśniania, wizualizowania, syntezy, podsumowywania i utrwalania wiedzy czytelnika. Troska autora o czytelnika sprawia, że jesteśmy przekonani o harmonii formy i treści tej książki. W celu przedstawienia syntezy dobrobytu J. Stiglitz w zakresie ekonomii dobrobytu warto posłużyć się metaforami „okno dobrobytu” i „klatka dobrobytu” w nawiązaniu do teorii klatki wiedzy [Oleński 2001; Sala, Tańska 2005]. Metafora „okno dobrobytu” stanowi wprost odwołanie do tekstu umieszczonego przez autora w ramach. Podstawy ekonomii dobrobytu J. Stiglitz zamknął w sześciu ramach, a podstawy gospodarki mieszanej w pięciu ramach, tj. teorię w trzech i praktykę w dwóch ramach. Tak więc syntezę 146 stron tekstu można sprowadzić do jedenastu ramek mieszczących się na trzech stronach formatu A4. Ograniczona objętość niniejszego opracowania przyczyniła się do ograniczenia liczby skomentowanych (przywołanych) ramek z zakresu ekonomii dobrobytu do siedmiu okien dobrobytu według J. Stiglitz. Niemniej wystarczą one, aby zasygnalizować najistotniejsze aspekty ekonomii w Polsce.

Dla J. Stiglitz absolutny priorytet w ekonomii stanowi zrozumienie istoty gospodarki mieszanej, co uzasadnił w teorii i w praktyce na przykładzie USA. Z doświadczenia historii ekonomii (drugiej połowy XX w.) w Europie Środkowej i Wschodniej także wynika, że nie wolno ignorować znaczenia systemu ekonomicznego [Sala, Tańska 2015], którego kontekst przedstawiono na rysunku 3.

Rysunek 3. Okno dobrobytu w kontekście systemu ekonomicznego

Źródło: opracowanie własne.

Na rysunku 3 cztery podstawowe modele systemów ekonomicznych zostały opisane w dwóch wymiarach własności środków produkcji oraz sposobie regulacji procesu gospodarczego². Uproszczenie teoretyczne umożliwia wprowadzenie tylko dwóch stanów w każdym wymiarze systemu ekonomicznego [Sala, Tańska 2015]. Natomiast praktyczna realizacja systemu ekonomicznego przez każde państwo prowadzi do specyficznej kombinacji, którą można utożsamić z oknem dobrobytu. Oblicze dobrobytu w każdym państwie jest takie, jakie są konsekwencje decyzji społeczno-gospodarczych. Na płaszczyźnie XY okno dobrobytu ma ogromną liczbę stanów, które wynikają z wyborów politycznych powodujących „wymieszanie” praw naukowych, stanowionych i naturalnych [Strzeszewski 1985, s. 15–17]. Syntezę tej wiedzy J. Stiglitz zamknął w ramce przedstawionej na rysunku 4.

Jednak J. Stiglitz nie eksponuje roli systemu ekonomicznego (jak na rys. 3), lecz znaczenie zrozumienia zawodności rynku i zawodności państwa oraz odpowiedzi na podstawowe pytania ekonomii, które zobrazowano na rysunku 5.

Kluczem do zrozumienia gospodarki mieszanej w kontekście zawodności i efektywności oraz udzielenia odpowiedzi na podstawowe pytania ekonomii (rys. 5) jest według J. Stiglitz krzywa możliwości produkcyjnych (rys. 6).

² Wiele szkód przyniosło sprowadzenie sytuacji w Polsce tylko do dwóch modeli, tj. albo do socjalizmu realnego, albo do kapitalizmu rynkowego.

Gospodarka mieszana

- W gospodarce mieszanej istotną rolę odgrywa sektor publiczny i sektor prywatny, ten typ gospodarki funkcjonuje na przykład w Stanach Zjednoczonych.
- Poglądy dotyczące najbardziej pożądanej roli państwa w gospodarce znacznie różniły się w czasie.
- Ważnym motywem interwencji państwa w gospodarce jest rzeczywista bądź domniemana zawodność rynku.
- Państwo i rynek bywają zawodne.
- Głównymi przyczynami zawodności państwa są:
  - ograniczenia informacji,
  - ograniczona kontrola nad działaniem prywatnych rynków,
  - ograniczona kontrola nad biurokracją,
  - ograniczenia o charakterze politycznym.

Rysunek 4. Okno dobrobytu w zakresie gospodarki mieszanej

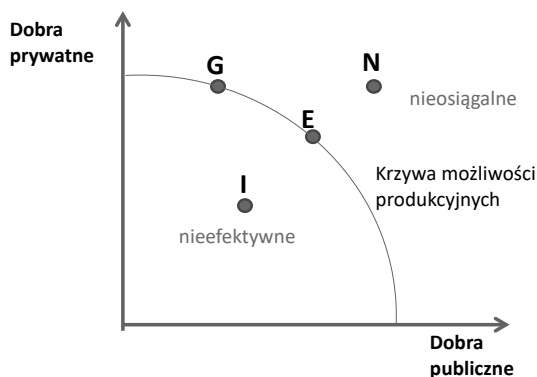
Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Stiglitz 2004, s. 12].

Podstawowe pytania ekonomii

- Czy produkować dobra publiczne, czy prywatne?
- Czy produkować w ramach sektora publicznego, czy prywatnego?
- Jeżeli podatki wpływają na wielkość dochodu (jakim rozporządzają poszczególne jednostki) i różne programy publiczne przynoszą korzyści różnym grupom społecznym, to dla kogo produkować?
- W jaki sposób podejmuje się decyzje zbiorowe dotyczące na przykład podaży dóbr dostarczanych przez sektor publiczny bądź podatków?

Rysunek 5. Okno dobrobytu w postaci podstawowych pytań ekonomii

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Stiglitz 2004, s. 18].

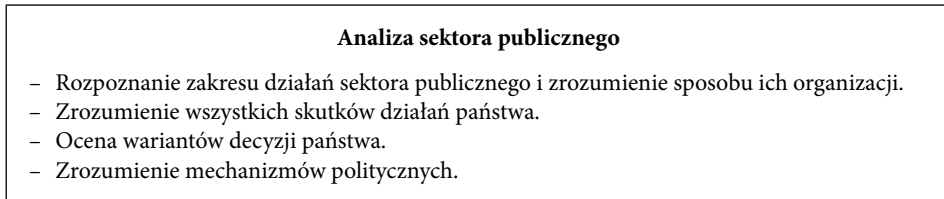

Uwagi: Punkt E oznacza większą produkcję dóbr publicznych kosztem dóbr prywatnych w porównaniu z punktem G.

Rysunek 6. Krzywa możliwości produkcyjnych oraz lokalizacja decyzji nieosiągalnych (N) i nieefektywnych (I)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Stiglitz 2004, s. 17–18].

Zdaniem tego ekonomisty, warunkiem niepodejmowania decyzji nieefektywnych lub nieosiągalnych (punkty I oraz N na rys. 6) jest metodyczna analiza sektora publicznego (rys. 7). Skrupulatna i wieloaspektowa analiza sektora publicznego, przeprowadzona w atmosferze otwartości na wszystkie perspektywy, dostarcza właściwych przesłanek dla zastosowań ekonomii dobrobytu. Podstawy ekonomii dobrobytu w ujęciu J. Stiglitz'a dotyczą efektywności rynku, zawodności rynku oraz relacji pomiędzy efektywnością a sprawiedliwością.

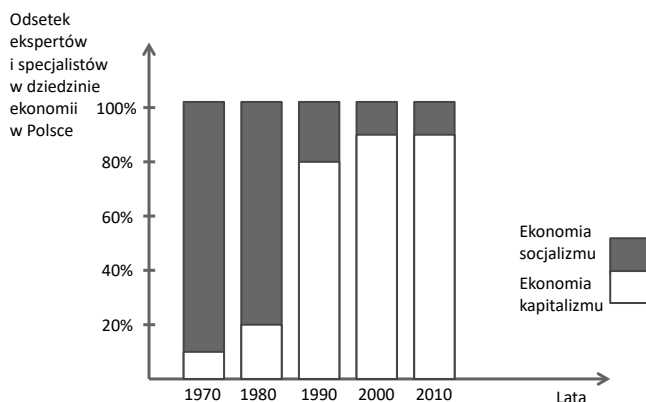

Rysunek 7. Okno dobrobytu warunkujące metodycznie uzyskane wyniki analizy sektora publicznego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Stiglitz 2004, s. 21].

3. Współczesne aspekty ekonomii w Polsce

W okres transformacji systemowej (ustrojowej, własnościowej) w Polsce wkroczyliśmy z ekonomistami (ekspertami i specjalistami) reprezentującymi wiedzę ekonomii socjalizmu, tj. ekonomii podważającej zasadę gospodarki mieszanej w rozumieniu J. Stiglitz'a. W latach 70.–80. XX wieku znacznie przeważała liczba ekonomistów gloryfikujących gospodarkę z własnością kolektywną (państwową) oraz centralnie regulowaną (na rys. 3 model „socjalizm realny”). Natomiast w latach 90. XX wieku nastąpiła gwałtowna zmiana, co przedstawiono na rysunku 8.

Rysunek 8. Szacunek struktury procentowej środowiska ekonomistów w Polsce. Relacje ilości i jakości kreacji wiedzy, poglądów, działań i świadomości w dziedzinie ekonomii w latach 1970–2010

Źródło: opracowanie własne.

Środowisko ekonomistów w Polsce objawiło się w latach 90. XX wieku jako zorientowane koniunkturalnie, a poszczególne przypadki zmian wiedzy i poglądów były niewiarygodne z powodu wcześniejszej silnej orientacji ideologicznej i politycznej (na rys. 3 model „kapitalizm rynkowy”). Sytuacja ta dotyczyła zarówno ekonomistów akademickich, jak i praktyków gospodarczych. Wydaje się niemożliwe zgłębienie wiedzy ekonomicznej, pozabawionej doktrynalnych treści, w tak krótkim czasie przez tak dużą liczbę osób, przy jednoczesnym deficycie podręczników, literatury³, a także doświadczeń z obserwacji i afirmacji sektora prywatnego. Jakość kreowanej wówczas wiedzy, poglądów, działań i świadomości w dziedzinie ekonomii musiała być w tej sytuacji, i istotnie była, niska. Wiedza, poglądy, działania i świadomość w dziedzinie ekonomii były narażone na łatwe uleganie mało wiarygodnym argumentom. Polskich ekonomistów, polityków i ich doradców J. Stiglitz przestrzegał między innymi w publikacji *Szalone lata dziewięćdziesiąte* [Stiglitz 2006], w której wyeksponował mechanizmy nieetycznych i spekulacyjnych praktyk w gospodarce globalnej.

Retoryczne wydają się pytania: czy był to rzeczywisty skok wiedzy o rynku i roli sektora prywatnego, czy koniunkturalny? Płytki czy głęboki? Niewątpliwie negatywny, a nawet destrukcyjny wpływ mieli ekonomiści akademicy, którzy edukowali kolejne pokolenia studentów, nie posiadając obiektywnej wiedzy ekonomicznej. Niestety środowiska akademickie funkcjonowały bez lustracji, bez weryfikacji, były licznie reprezentowane przez środowiska polityczne mijającego ustroju, a nie przez środowiska naukowe w ścisłym znaczeniu.

4. Podstawy ekonomii dobrobytu

Ekonomię dobrobytu J. Stiglitz sprowadził do dwóch podstawowych twierdzeń, których syntezę przedstawiono na rysunku 9. Istotę ekonomii dobrobytu stanowi efektywność rynku. Autor eksponuje efektywność gospodarki w rozumieniu Pareto.

Podstawowe twierdzenia ekonomii dobrobytu
<ul style="list-style-type: none">
– Każda gospodarka funkcjonująca w warunkach konkurencji rynkowej jest efektywna w rozumieniu Pareta.
– Za pośrednictwem mechanizmu konkurencji rynkowej można osiągnąć każdą efektywną w rozumieniu Pareta alokację zasobów.

Rysunek 9. Okno dobrobytu z perspektywy podstawowych twierdzeń

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Stiglitz 2004, s. 73].

³ Bardzo rygorystyczna była cenzura podręczników i literatury pochodzących z krajów, które nie realizowały systemu socjalistycznego w ramach RWPG. Zakup zagranicznych publikacji akademickich był konfiskowany podczas przesyłki pocztowej, czego autorki doświadczyły osobiście w latach 80.

Ekonomista zidentyfikował trzy podstawowe warunki efektywności w ujęciu Pareta dotyczące efektywności: wymiany, produkcji i struktury produkcji⁴. Niemniej zastrzegając, iż te trzy warunki efektywności są spełnione w gospodarkach, w których istnieje konkurencja. Niestety w polskiej gospodarce do lat 80.–90. XX wieku konkurencyjność miała mikroskopijne znaczenie i była zjawiskiem marginalnym. Według J. Stiglitz kluczowe znaczenie w ekonomii dobrobytu odgrywa świadomość i wiedza społeczna o zawodności rynku i zawodności państwa. Na rysunku 10 wskazano sześć głównych rodzajów zawodności rynku.

Sześć głównych rodzajów zawodności rynku

- Niedoskonałość konkurencji.
- Zawodność wynikająca z istnienia dóbr publicznych.
- Zawodność wynikająca z efektów zewnętrznych.
- Brak lub niekompletność rynków.
- Niedoskonałość informacji.
- Zakłócenia makroekonomiczne (np. bezrobocie).

Rysunek 10. Okno dobrobytu w kontekście rodzajów zawodności rynku

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Stiglitz 2004, s. 102].

Konsekwencją zawodności rynku i państwa jest optymalny wybór społeczny. Ujęcie teoretyczne wyboru społecznego przedstawiono na rysunku 11, a doświadczenia praktyczne J. Stiglitz syntezuje rysunek 12. Wybór społeczny stanowi sposób na postrzeganie efektywności w kontekście sprawiedliwości.

Wybór społeczny – ujęcie teoretyczne

- Określenie zbioru możliwych wyborów.
- Definiowanie preferencji.
- Podejmowanie działań, których skutkiem jest wzrost dobrobytu społeczeństwa.

Rysunek 11. Okno dobrobytu eksponujące ujęcie teoretyczne wyboru społecznego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Stiglitz 2004, s. 122].

⁴ **Efektywność wymiany:** krańcowa stopa substytucji między dwoma dowolnymi dobrami musi być taka sama dla wszystkich osób. **Efektywność produkcji:** krańcowa stopa substytucji technicznej między dwoma dowolnymi czynnikami produkcji musi być taka sama dla wszystkich przedsiębiorstw. **Efektywność struktury produkcji:** krańcowa stopa transformacji musi być równa krańcowej stopie substytucji [Stiglitz 2004, s. 86].

Wybór społeczny w praktyce

- Ustalenie występowania korzyści w rozumieniu Pareta.
- Jeśli sytuacja niektórych osób się poprawia, a sytuacja innych się pogarsza, to trzeba zidentyfikować grupy społeczne ponoszące straty (według kryterium dochodu, regionu, wieku) oraz ustalić wielkość korzyści i strat wszystkich dużych grup społecznych.
- Ustalenie dodatnich zagregowanych korzyści netto (zasada kompensacji).
- Sprawdzenie zmienności mierników efektywności i nierówności oraz oceny ich stosunku wymiennego.
- Na podstawie funkcji dobrobytu społecznego obliczenie ważonych korzyści netto oraz przypisanie korzyściom i stratom osób ubogich wyższych wag niż osobom zamożnym.

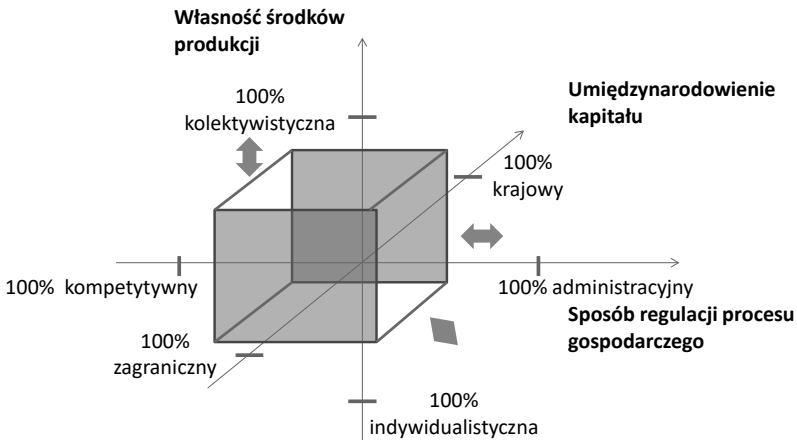
Rysunek 12. Okno dobrobytu dotyczące wyboru społecznego w praktyce

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Stiglitz 2004, s. 136].

5. Klatka dobrobytu a sprawa polska

Użyteczne wydaje się sformułowanie klatki dobrobytu stanowiącej kontynuację metafory okna wiedzy i okna dobrobytu. Wielość spojrzeń na wybrane aspekty ekonomii daje wiele interpretacji i rozwiązań. Specyficzne dla każdego zaprezentowanego okna dobrobytu było ograniczenie wymiarów wiedzy i synteza werbalna. Jak wykazano w niniejszym opracowaniu, 11 lub nawet 7 okien wiedzy dotyczącej ekonomii dobrobytu według J. Stiglitz to duża liczba różnorodnych spojrzeń. Takie podejście porządkuje wiedzę, ale nie ułatwia jeszcze dyskursu naukowego i/lub debaty publicznej, którą ten ekonomista uważa za jedyną szansę powodzenia demokracji. Podkreśla on, iż „świadomość istnienia różnic poglądów na temat decyzji publicznych jest bardzo ważna” [Stiglitz 2004, s. 17–18]. Natomiast wprowadzenie klatki dobrobytu wizualizuje wiedzę w przestrzeni 3D. W powszechnej kulturze obrazu użyteczne jest przedstawienie możliwości decyzyjnych w postaci klatki wiedzy [Sala, Tańska 2005], a w przypadku ekonomii dobrobytu w postaci klatki dobrobytu. Wydaje się, iż dla aktualnej sytuacji gospodarczej Polski ważną wizualizacją klatki dobrobytu jest propozycja przedstawiona na rysunku 13. Warty dyskusji jest prosty model obrazujący relacje własności środków produkcji, sposobu regulacji procesu gospodarczego oraz umiędzynarodowienia kapitału.

Niewątpliwie lokalizacja klatki dobrobytu w przestrzeni XYZ (rys. 13) opisanej w 100% modelem kompetytywnym, zagranicznym i indywidualistycznym stanowi zaprzeczenie dobrobytu nie tylko według J. Stiglitz, ale także w intuicyjnym i potocznym rozumieniu dobrobytu przez przeciętnego Polaka.

Rysunek 13. Klatka dobrobytu w kontekście umiędzynarodowienia kapitału, sposobu regulacji procesu gospodarczego oraz własności środków produkcji

Źródło: opracowanie własne.

6. Zakończenie

Posługując się wiedzą J. Stiglitz z zakresu ekonomii dobrobytu, można stwierdzić, że do głównych przyczyn ekonomicznych błędów i trudności okresu transformacji na przełomie XX i XXI wieku w Polsce należały:

- 1) kontrowersje w perspektywie globalnej wokół ekonomicznej interpretacji gospodarki mieszanej (rys. 4), a w szczególności wokół odpowiedzi na podstawowe pytania ekonomii (rys. 5);
- 2) brak metodycznej analizy sektora publicznego (rys. 7), a w tym niestosowanie krzywej możliwości produkcyjnych (rys. 6);
- 3) niewielki odsetek ekonomistów zapewniających ciągłość obiektywnej wiedzy wolnej od ideologicznych recept (rys. 8);
- 4) brak świadomego stosowania podstawowych twierdzeń ekonomii dobrobytu oraz podstawowych warunków efektywności w ujęciu Pareta (rys. 9), spełnionych w gospodarkach, w których istnieje konkurencja;
- 5) ignorowanie sześciu głównych rodzajów zawodności rynku (rys. 10);
- 6) brak troski o relacje pomiędzy efektywnością a sprawiedliwością w kontekście właściwych wyborów społecznych w ujęciu teoretycznym (rys. 11) i w praktyce (rys. 12);
- 7) niewłaściwe zlokalizowanie modelu decyzji politycznych (rys. 13) w kontekście umiędzynarodowienia kapitału, sposobu regulacji procesu gospodarczego oraz własności środków produkcji.

Dorobek J. Stiglitz jest dziedzictwem ekonomii w służbie dobrobytu na przełomie XX i XXI wieku, otwiera na świat informacji i wiedzy o życiu społecznym i gospodarczym. Zasygnalizowane pozycje opublikowane w języku polskim stanowią obowiązkową

lekturę Polaków zainteresowanych zawodowo lub emocjonalnie sprawami społeczno-gospodarczymi. Podejmowanie dyskusji na temat dobrobytu bez znajomości dorobku pisarskiego tego noblisty jest „grzechem zaniechania”. Dzięki profesorowi J. Stiglitzowi bardziej oczywiste są także podstawy znaczenia ekonomiki informacji według profesora Józefa Oleńskiego oraz informatyki lub informacjonizmu w ujęciu profesora Manuela Castellsa [2008] (w szczególności wiedza dotycząca ograniczeń informacji i niedoskonałości informacji zasygnalizowana na rys. 4 i 10). Amerykanin, Polak i Hiszpan reprezentują odmienne perspektywy badawcze, ale podobnie lokują kluczowe dla współczesności aspekty dobrobytu.

Literatura

- Castells M., *Spółczesność sieci*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Oleński J., *Ekonomika informacji*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2001.
- Sala J., Tańska H., *The cage of knowledge in process of information systems development*, w: *Computer Systems Engineering Theory & Applications*, eds. K.J. Burnham, L. Koszałka, The Fifth Polish-British Workshop, Wrocław 2005.
- Sala J., Tańska H., *Wpływ transformacji na cyfryzację i wirtualizację polskiej gospodarki*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług” 2015, nr 117.
- Stiglitz J., *Ekonomia sektora publicznego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Stiglitz J., *Szalone lata dziewięćdziesiąte. Nowa historia najświetniejszej dekady w dziejach świata*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Strzeszewski C., *Katolicka nauka społeczna*, Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa 1985.

Streszczenie

Autorki podjęły próbę zidentyfikowania podstaw ekonomii dobrobytu według Josepha Stiglitz oraz wykazania, iż polska transformacja na przełomie XX i XXI wieku przebiegała w warunkach zaprzeczenia istnieniu tych podstaw. W pracy wyodrębniono siedem przyczyn błędów i trudności okresu transformacji życia społeczno-gospodarczego w Polsce, przy pomocy których zasygnalizowano główne słabości procesów przemian. Wyeksponowano ponadto zaniedbania związane z poważnym traktowaniem obiektywnej wiedzy w zakresie ekonomii dobrobytu i wskazano na istotne fundamenty budowania dobrobytu w XXI wieku zdominowanym przez technologie informacyjne.

Słowa kluczowe: podstawy ekonomii dobrobytu, transformacja w Polsce, okno i klatka dobrobytu.

Summary

The bases of the economy of prosperity according to Joseph Stiglitz, and the issue of Poland

The authors have attempted to identify the foundations of the economy of prosperity according to Joseph Stiglitz and to demonstrate that the Polish transformation at the turn of the twentieth and twenty-first century took place in the conditions of denial of their existence. They identified seven causes of errors and difficulties in the transformation of social and economic life in Poland, with

the help of which they signaled the main weaknesses of these processes. They exposed negligence associated with serious treatment of objective knowledge in the field of prosperity economics and pointed out the important foundations of building prosperity in the twenty-first century dominated by information technologies.

Key words: fundamentals of prosperity economics, transformation in Poland, window and frame of prosperity.

Klasyfikacja JEL: D60.

Jadwiga Suchecka*

Maciej Jewczak**

The role of the *Silver Economy* in increasing support for the elderly

1. Introduction

The accelerated ageing process of the global population is a characteristic feature of modern societies. These changes are not sudden, as the number of the elderly has been increasing for centuries. Various studies on demographic evolution indicate the spatial diversity of the initial periods of the demographic transition. For instance, the process began as early as the eighteenth century in Western and Northern Europe, while it was not until during the second half of the nineteenth century in Southern and Central Europe. In the twenty-first century still the rapid rate of ageing populations is observed in countries with different levels of socio-economic development. Long-term trends in reducing fertility, improving health, an increasing longevity and ongoing urbanisation have resulted in changes in the proportion and the number of the elderly.

The literature studies indicate that the current demographic changes are the result of the global transition processes, in accordance with the theory of demographic transition¹, from the *traditional* type population with high fertility and mortality rate to *modern* low levels of these indicators [Kotowska, Józwiak 2012, p. 9]. This phenomenon in the theory of demographic transition is defined as modernisation, which was a consequence of changes in the society in spheres, such as: economic, social, philosophical, cultural and demographic. This shift was influenced by the systematic increase of knowledge, industrialisation, urbanisation, and the transition from the natural economy of agriculture to the predominance of market production [Trzpiot 2013, p. 52].

Continuous changes in demographic processes are accompanied by transformations in other areas of societies' life, i.e.: transition in epidemiological profile, working conditions and social norms, macroeconomic tensions, or technological progress. There is

---

* Medical University of Łódź.

** University of Łódź.

¹ The theory of demographic transition is a general population theory because of its historical and universal aspect introducing a description of changes in reproduction causing population changes in most societies.

a belief that these factors are difficult to predict, and with a parallel evolving demographic context, they can generate serious socio-economic problems for present and future generations. The importance of contemporary problems resulting from demographic changes may also be evidenced by one of the challenges of the Juncker's Commission programme proposed for the forthcoming years, in which the European Commission was required to focus its policies on the key threats facing the European economy and society, and to take integrated actions on the ageing of the population.

The contemporary approach to population ageing is not limited to analysing structural changes affecting the state budget, manpower resources, competitiveness of economies and quality of life, but first and foremost, it highlights the possibilities of generating new job offers and economic growth. This new approach to solving the problem of ageing societies is associated with the creation of activities of economic entities being the basis of the economic theory known as the *Silver Economy*².

1.1. Aspects of the *Silver Economy*

The general definition of the *Silver Economy* indicates that these are economic opportunities resulting from public and consumer expenditures related to the ageing population and the specific needs of populations aged over 50 [Szukalski 2012, pp. 6–7]. Stanisława Golinowska [2014, p. 18] claims that the *Silver Economy* is based on a properly designated supply of services in accordance with the changing needs of various groups of the elderly, so that they become a source of economic activation. In this theory, it is assumed that an ageing population has its own patterns of needs, which in turn may be assigned to one of three subgroups of older people: active (independent), partially active (requiring partial assistance from third parties) and completely disabled (requiring constant assistance and third-party care). This three-tier division of society, due to the ageing population makes the scope of the *Silver Economy* to cover a large part of the overall consumer economy, but with significant differences in the priorities and spending patterns, both public and household.

According to documentation of the European Commission [European Commission 2015], initiatives for active and healthy ageing of societies are a priority for smart specialisation for European regions and are additionally complemented by national and sectoral initiatives [Suhecka, Urbaniak 2016, pp. 159–163]. The implementation of activities for active and healthy ageing of populations requires the optimisation of health opportunities with guaranteed participation and security in order to improve the quality of life as the societies are ageing. The World Health Organization [2002] recommended the promotion of such activities through the launching of appropriate programmes that should enable older people to use their potential, both physical and social, as well as psychological, to participate in social life in the last life cycle [Tymowski 2015, pp. 1–32]. Those activities should prevent the reduction of mental and physical efficiency, and benefit both the individual and society [Rossi *et al.* 2014, p. 57].

---

² The document on Growing the *Silver Economy* in Europe [European Commission 2015] provides an overview of the European Commission's major initiatives on the *Silver Economy*.

1.2. Assumptions of the *Silver Economy* and social welfare

In order to guarantee a support network, social security and adequate health care, the development of appropriate economic, social and health policies is required. The undertaken actions also blend in within the *Europe 2020 Strategy*, which includes new challenges for active and independent living for an ageing society and their contribution to further economic and social development. The strategy proposed by the European Commission is also a part of the concept regarding the development of the European *Silver Economy* with the creation of flexible labour markets related to new job offers and further economic growth as a result of new investments in the services and industrial sector [European Commission 2015, p. 10]. To the sectors that may be beneficial for the functioning of the *Silver Economy* in the future, economists include: the cosmetic products market, tourism, intelligent housing, service robotics, health care (including the production of medical equipment, pharmaceuticals, e-health), wellness services, security, culture, education, entertainment, personal and autonomous transport, banking and adequate financial products addressed to seniors [Nahal, Ma 2014].

Many of recently published demographic forecasts for European Union countries [European Commission 2012b] indicate that by 2060, the increase in public expenditure related to an ageing population will have amounted on average +4.1 p.p. of Gross Domestic Product (*GDP*). This growth will constitute of the increase in expenses related to the payment of pensions (I pillar) by +1.5 p.p. of *GDP*, long-term health care by +1.5 p.p. and health care benefits +1.1 p.p. The increase in public spending on long-term care and the provision of health care for the elderly also results from the increase in the number of chronically ill³.

2. Health literacy as a tool supporting senior policy

A wide range of factors conditioning the health and well-being of ageing populations forces the development of new activities aimed at the production and distribution of goods and services appropriate for this group of society. In the assumptions (in accordance with the directions of modern senior policy and the *Silver Economy*), these activities are to contribute to the improvement of living conditions and health status, enabling the elderly to participate actively in creating economic growth and impact social welfare.

Grażyna Trzpiot [2013, p. 51] and Jacek Szołtysek & Sebastian Twaróg [2013, pp. 22–23] claim that the main directions of global changes in the demographic structure of the population influence the shaping of material flows and information about a special social role in order to obtain specific benefits resulting from society's needs and ensuring its

---

³ Negative trend is indicated by Eurostat from 2012 [European Commission 2012a]. Namely in European countries, one in two people (both women and men) over the age of 50 experiences chronic illness, and at the same time, the elderly and chronically ill consume about 75% of health care resources.

proper functioning. Undoubtedly, the creation of appropriate social and economic policy for seniors should take into account changes in their state of health resulting from the development in medicine and the perception of health by members of this community. Various entities supporting the functioning of ageing societies received new duties and this tendency is not only characteristic for European countries, but also observed in developing economies.

Research indicates that the health state of an individual is affected by two basic groups of factors: classic and external. Classical determinants include: living, working and resting conditions, lifestyle with an emphasis on pro-health behaviours, genetic and environmental conditioning, or the use of health care. The most frequently mentioned among the external factors are social development, the development of science and culture, political decisions made and economic conditioning, as well as the quality of the natural environment [Suchecka, Wiszniewska 2007, pp. 171–185].

Numerous programmes, for instance the WHO's⁴ or national health plans, indicate a comprehensive approach to health care of the individual and population. Not only do these programmes contain some recommendations and methods for implementing new solutions for the broadly defined senior policy, but they also indicate the requirements for shaping and improving the health awareness of individuals and care for health. Such activities are closely related to health promotion.

Referring to the recommendations contained in the Ottawa Charter, it should be noted that health promotion is not only a process that enables people to increase control over their health, but also a process that enables their health to be improved by achieving a state of full physical, mental and social well-being. The condition for achieving such a formulated goal is that an individual or a group is able to identify and realise aspirations, satisfy needs and change or manage the environment. The WHO proposes that health should be seen more as a source of everyday life and less as a purpose of life. In addition, health should be perceived as a positive concept that emphasises social and personal resources as well as physical capabilities. That is the reason health promotion is not only an obligation of the health care sector, but reaches beyond healthy lifestyles and well-being [World Health Organization 2016].

Proposing various solutions requires the appropriate research to be carried out beforehand. The results of the research should give a possibility to specify health competences and functional health knowledge in order to strengthen health status, and thus determine the health skills of the so-called *health proficiency*. According to Don Nutbeam [1998], *health literacy* stands for the ability to read content in the context of health. In a broader sense, *health literacy* combines reading and writing skills with cognitive abilities that en-

---

⁴ The Ottawa Health Promotion card is the name of an international agreement signed at the First International Conference on Health Promotion, organised by the WHO, which was held in Ottawa, Canada in November 1986. It launched a series of activities between international organisations, national governments and communities to achieve the goal of the planned "Health for all" strategy by 2000 and beyond through better health promotion.

able accessing, understanding and using information for health purposes. An appropriate level of knowledge is essential in clinical practice and public health, as well as undertaking activities that facilitate active participation in contemporary society, often despite the adjustment of socio-economic status [Nutbeam 2008, p. 2075].

However, a change in economic and social status is associated not only with maintaining well-being, but also with economic and social welfare⁵, and can be the result of advances in professional, physical and social activity, often having a relationship with a development in health. In a general sense, welfare can be defined as a subjectively perceived sense of happiness, prosperity, satisfaction with particular areas of life, which includes family life, work, health, housing conditions or social life. Especially for the elderly, those areas are most sensitive to changes and depend on external conditions. Zuzanna Niśkiewicz [2016, p. 140] suggests that feeling satisfied makes people perform their activities and use resources more effectively. Janusz Czapiński [2012, p. 71] points out that satisfaction under the onion theory of happiness includes general psychological well-being and the will to live – the lowest level of prosperity conditioned by the genetics of the lifestyle. According to this theory, the will to live is associated with a positive attitude towards the goals that the individual wants to achieve and which give meaning to his life and allow him to undertake various activities. In turn, psychological well-being indicates an individual conscious assessment of a person's life, whereas the feelings and judgments change under the influence of life circumstances. Mental well-being has an important motivational function and also determines various activities and results.

In reference to the presented theories and definitions, it can be stated that maintaining social relations that recognise the need for belonging and which eliminates loneliness, contribute to an increase in the level of mental well-being. Therefore, an individual should have the ability to obtain, communicate, process and understand basic information, including health services, in order to make the right decisions. These abilities are related to the general literacy approach, according to which the ability to read and write is a measure of the application of these skills in everyday life. In addition, if people are better functionally educated, they can participate more fully in society and the economy, influence a great deal more over the control of everyday events and make the right health decisions for maintaining an appropriate level of quality of life [Nutbeam 2008, p. 2075]. Increasing health skills is essential to facilitate individuals in managing their health and promote private welfare, which is assumed to reduce the burden on the health system [Nutbeam 1998].

2.1. Classification of *health literacy*

Decisions made in the field of shaping economic, social or health policies should use information on the interrelationships of abilities, whose possession (regardless of the age of the individual) should improve daily functioning and enable active participation in social life and influence not only social well-being of individuals, but the communities as

---

⁵ Subject's literature indicates the different meaning of well-being and welfare, e.g.: [Zaremba 2016].

a whole. This multidimensionality of perception of skills and capabilities is of particular importance in the case of ageing populations and determines the subsequent willingness to take care of one's own health and to participate in the life of the community.

In the literature of the subject, there are four components of the so-called *health literacy* essential for functioning in the health system, as well as in the social and economic environment (Fig. 1).

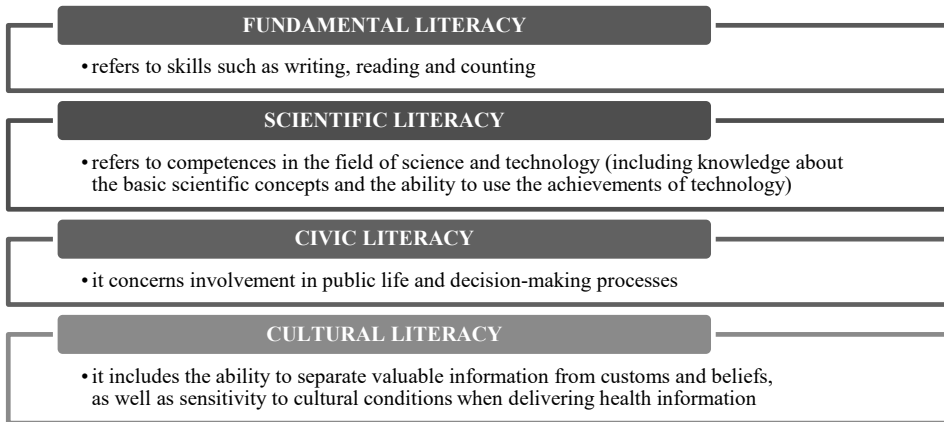

Figure 1. Levels of *health literacy*

Source: own elaboration based on: [Zarcadoolas, Plasant, Greer 2005].

The classifications of the *health literacy* of individuals and populations indicate the need to consider not only proficiency referring to health, but also to internal and external economic and social conditions. Klaus Eichler, Simon Wieser & Urs Bruegger [2009] points out that a low level of health knowledge not only has a negative impact on the health and quality of life, but it can also generate extra health care system costs⁶. An example of such an approach is a model developed for the Canadian health system [Murray *et al.* 2008], which considers the health determinants in the twenty-first century perspective. The project assumed the division of determinants of health into four basic groups:

- global factors – general and local environment, physical environment, individual and family environment;
- primary prevention – education, income, risk factors and vulnerability;
- secondary prevention – diseases and injuries, health care system;
- third level prevention – recovery, disability, death.

⁶ A similar view is also expressed in: [Kwan, Frankish, Rootman 2006].

3. Defining the social welfare of people aged 65+

3.1. A preface

Despite the popularity of the term “social welfare”, it still lacks a single, precise and universally accepted definition. Utilitarianisms indicate that wealth merely depends on the usefulness of individual income, whereas social well-being is the sum of the utility of societal income. Arthur C. Pigou [1912, 1920] argues that society is closer to the welfare optimum, when the level of national income is high, the amount of which is stable and fairly divided, and the division must be associated primarily with the appropriate tax policy of the state. Pigou justifies state intervention due to the so-called external effects and showed that appropriate strengthening or weakening of the productivity of specific factors (through subsidies or taxation) contributes to the growth of social welfare. Amartya Sen [1987], on the other hand, argues that utility as a representative of consumer’s choice does not necessarily reflect his well-being, while making choices individuals “reach beyond” their own welfare. According to A. Sen, income or consumption is not a good measure of well-being, because a certain amount of income may correspond to significantly different levels of welfare, for instance, due to the social characteristics of people. In addition, Sen also excluded subjective welfare measure, such as: happiness or satisfaction of needs.

Currently, the concept of welfare is treated more broadly, not only as a level of monetary income or the level of consumption (expenditure) of an individual – it is a resultant of many determinants including the lifestyle or quality of life. Michał Zaremba [2016, p. 327] indicates that welfare also includes other components such as: a sense of economic and social security (including job security, price stability, health protection and social security), a level of knowledge, education and lifestyle all of which determine its quality.

The measurement of social welfare faces difficulties. Although the most commonly used measure is *GDP* or *GDP per capita* in real terms, due to the globalisation processes, its construction raises objections caused by problems with the location of the product creation of countries. Despite searching for alternatives such as: *Green Gross Domestic Product – GGDP*, *Genuine Progress Indicator – GPI* or *Index of Sustainable Economic Welfare – ISEW*, they still require methods for determining the value of components in monetary units. These deficiencies are the reason that these indicators have not gained widespread recognition, which is why *GDP* and *GDP per capita* and their growth rates are still the widely used measures of social welfare growth.

Taking the *GDP* into consideration (Fig. 3) the highest dynamic of year-to-year changes were identified in regions of Eastern Europe – countries with a low or mediocre level of expenses on social services and a low share of this kind of expenditure in *GDP* (see also: Table 1 and Fig. 5).

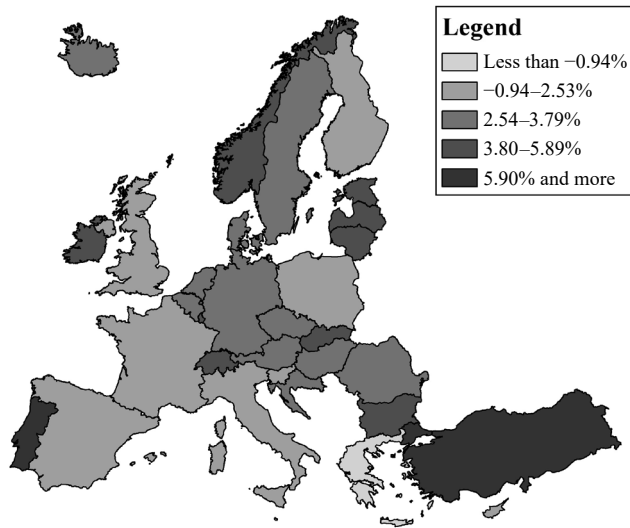

Figure 2. GDP growth in 2004–2016 – average rate of change

Source: own elaboration based on Eurostat data base.

This could indicate that the level of welfare in selected economies has increased (and will probably increase further, for instance, for Poland the increase of *GDP* for 2017 amounts to +4.6% *per annum*). The desirable, positive changes in *GDP* for the economy are also reflected in the situation in the Polish labour market – the Central Statistical Office (CSO) in Poland indicated that the unemployment rate reached a record low level in April 2018 of 6.3%⁷.

3.2. The future perspective for seniors aged 65+

Within the frameworks of *health literacy* and the *Silver Economy*, it is possible to investigate the perspectives for the elderly. Economies expect further growth of demographic burden (Fig. 3).

A question arises concerning the fiscal possibilities of pension, health and social insurance systems, both financed from public funds and private sources. This is undoubtedly a challenge for the sustainability of systems designed to support older people. Elżbieta Kryńska [2010, p. 32] indicates that reducing the effective retirement age is one of the eagerly used instruments for rebalancing the labour market in the case of surplus of labour supply. By this policy, the intended aim of limiting growth of the unemployed has been achieved, but at the same time a large increase in the number of retirees and pensioners was observed. What is more, this led to the exclusion of certain age groups from active

⁷ In comparison, this low level of unemployment rate was noted in Poland nearly twenty years ago, in 1990 between November and December.

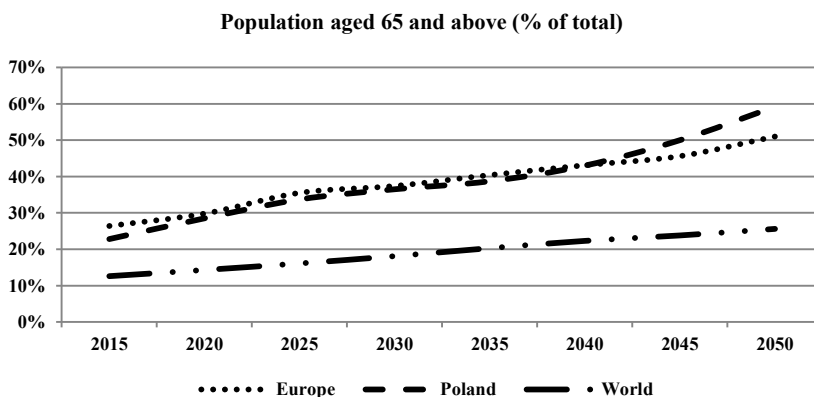

Figure 3. Demographic burden ratio for people aged 65+

Source: own elaboration based on: [EUROPOP 2013].

social and economic life, and at the same time caused further burdens for the social security system. When adding to this the characteristic trend for developing economies, the subsequent entering of young people into the labour market and a noticeable tendency towards the extend of the further average life it can come as no surprise that the 65+ population badly assessed the social welfare systems performance in making their needs meet (Fig. 4). When looking at the subjective judgements on the social support among the population 65+, the Polish conditions do not stand out from the German situation of the elderly, yet the levels of social support are still at mediocre levels, and might deteriorate in years to come.

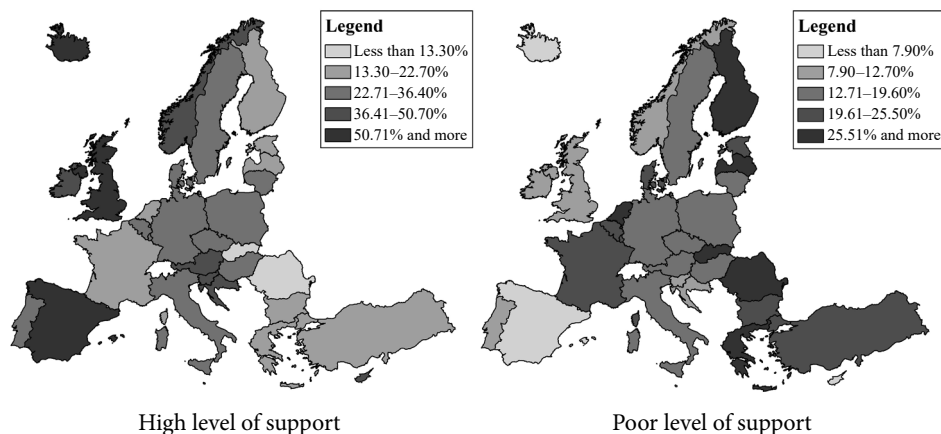

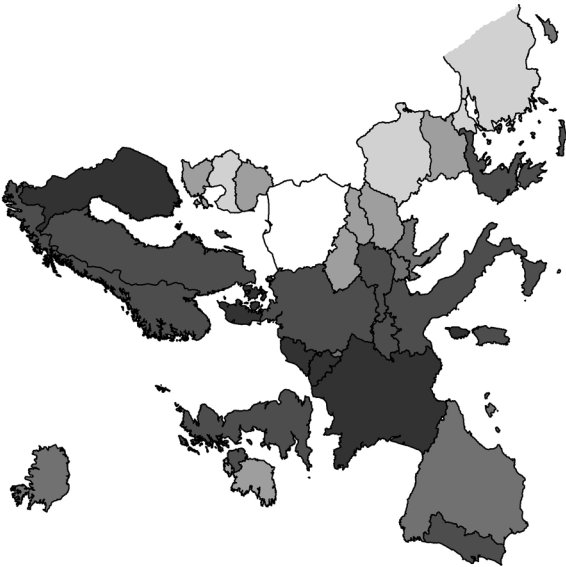
Figure 4. Evaluation of the level of social support among people aged 65+ in 2016

Source: own elaboration based on Eurostat data base.

Table 1. Share of expenditure on the social security objective in GDP (in %) and total expenditures on social security in PPS per capita in 2015

Share in GDP	Country
10–15	Turkey, Romania, Latvia
15–20	Lithuania, Ireland, Estonia, Malta, Bulgaria, Slovakia, the Czech Republic, Hungary
20–25	Croatia, Cyprus, Luxembourg, Serbia, Iceland, Slovenia, Spain
25–30	Portugal, Greece, Switzerland, Norway, Great Britain, Germany, Sweden, Austria, Italy
30–35	The Netherlands, Belgium, Finland, Denmark, France

Source: own elaboration based on Eurostat data base.

Note: The increasing intensity of shades of grey indicates higher expenditures level from light grey (low share level) to black colour (the highest share); white colour – no data available, i.e.: Poland.

Figure 5. Spending on social security by PPS per capita

Source: own elaboration based on Eurostat data base.

Most of the components listed above are easily identified among the conditions for the *Silver Economy* and *health literacy*, thus influence the welfare of the elderly. As it was already stated, the well-being of seniors is mainly dependent on the performance of social security systems (Table 1 and Fig. 5). The highest amounts of expenses on social security *per capita* according to the Purchasing Power Standard were identified for Luxembourg (14 988.66 PPS) although it puts this economy among a group of countries with 20–25% share of *GDP* spending on social security.

Among the countries with the lowest share in *GDP* and the lowest expenditures on social security were Turkey, Romania, Lithuania and Latvia. The possibilities of purchasing, social safety and making the needs meet unquestionably influence the welfare of the elderly.

4. Measuring the social welfare level of the elderly:

A multidimensional approach

In order to analytically summarise the social welfare of the ageing European population, agglomeration methods with Ward's grouping were used. The normalisation of variables was made by transforming the quotient in the classical approach. The division of objects into homogeneous subsets was made as a result of cluster analysis in accordance with Ward's approach, which uses the analysis of variance to estimate the distance between the groups. Within this approach the distance between the clusters is defined as a difference module of the sums of the squares of the distance of the single points from the means of the groups to which these points belong.

The estimates allowed finding links between the selected categories of well-being, such as: *GDP per capita*, *net* income level, assessment of the level of social security and the number of retired/pensioners, poverty risk and social exclusion of the population 65+, health status and health awareness, the number of healthy years at the age of 65 and the quality of health services. Selected categories might represent simultaneously welfare, issues of the *Silver Economy* and *health literacy*. On the account of the lack of up to date statistical data, used in the analyses data bank described European countries in 2015. The source of data was Eurostat.

One can observe (Fig. 6) that there are some spatial similarities of the levels of multidimensional welfare of the elderly in Europe. Although the situation of the population aged 65+ in Poland is similar to its neighbours, such as the Czech Republic and Slovakia, one would rather like to find Poland in a group of countries alongside Germany or France.

The best situation of the elderly was identified in the second cluster, consisting of: the Benelux countries, Scandinavian countries, Austria and Luxembourg. This result cannot be challenged.

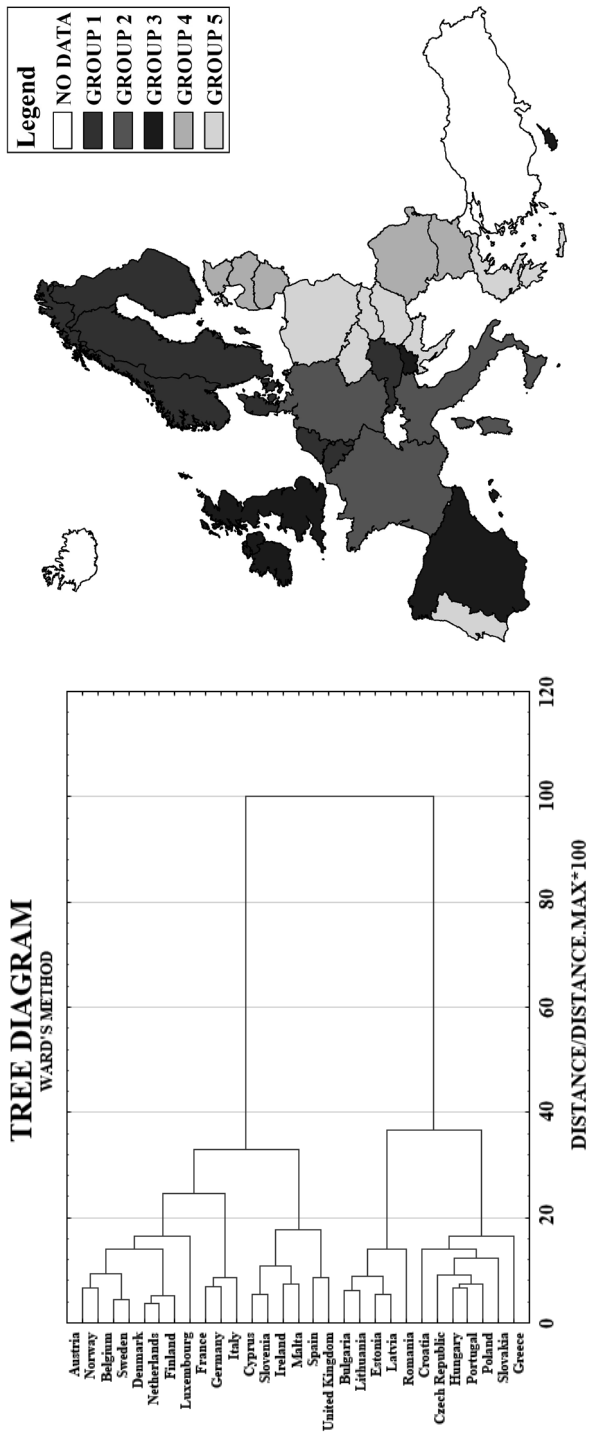

Figure 6. Social welfare of people aged 65+ – summary

Source: own elaboration based on Eurostat data base.

5. Conclusion

The rapid ageing of the European population is the result of increased longevity combined with decreasing fertility and advances in medicine. The adoption of the concept of active ageing provided the basis for the development of a new field of economics – the *Silver Economy*, which in its assumptions should contribute to economic growth and have an impact on social welfare of the elderly. According to the concept of modern economists, economic growth is endogenous and depends to a large extent on two factors: innovation and human capital, the component of which is health. Some claim that there is no unambiguous view of how the economy will change as a result of ageing populations. This phenomenon might have a negative, neutral or even positive impact on the economic processes.

The negative visions are based on the dilemma resulting from decision making under conditions of social expenses growth. According to many theories [i.e.: Szatur-Jaworska, Błędowski, Dziegielewska 2006, p. 266], increases in the social security contributions, taxation or other semi-insurance expenditure lead to lesser competitiveness of the economy, which in turn can cause the threat of a lack of funding opportunities of social needs at a constant level as a result of a limited budget.

Extending professional activity and actions aimed at increasing labour productivity are solutions proposed to avoid negative consequences resulting from changes in demographic proportions. In this context, the development of the *Silver Economy* is a tool directed at resources development and usage of senior citizens' potential. However, such an approach requires specific investments in human and social capital of seniors concentrated on maintaining the current state of knowledge and competence that might become obsolete as a result of the age. These are the key components of the *health literacy*.

The conducted research and literature studies implies and proves the statement that it is not possible to gain in social and economic welfare of the elderly without combining the issues related with the *Silver Economy*, *health literacy* and the awareness of present and future demographic changes.

References

- Czapiński J., *Ekonomia szczęścia i psychologia bogactwa*, "Nauka" 2012, nr 1.
- Eichler K., Wieser S., Bruegger U., *The costs of limited health literacy: A systematic review*, "International Journal of Public Health" 2009, no. 54(5).
- European Commission, *Active ageing and solidarity between generations. A statistical portrait of the Unions*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2012a, <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5740649/KS-EP-11-001-EN.PDF/1f0b25f8-3c86-4f40-9376-c737b-54c5fcf> [accessed on: 30.05.2018].
- European Commission, *The 2012 ageing report: Economic and budgetary projections for the 27 EU Member State (2010–2060)*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2012b, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2012/pdf/ee-2012-2_en.pdf [accessed on: 30.05.2018].

- European Commission, *Growing the Silver Economy in Europe: Background paper*, Brussels 2015, <http://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/active-healthy-ageing/silvereco.pdf> [accessed on: 30.05.2018].
- EUROPOP, 2013, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5786153/KS-HA-14-001-01-EN.PDF/3862f1cc-75d7-49e5-bca9-37cfe3be4b80> [accessed on: 30.05.2018].
- Golinowska S., *Srebrna gospodarka – element strategii rozwoju regionalnego*, “Małopolskie Studia Regionalne” 2014, nr 2–3/31–32.
- Kotowska I.E., Józwiak J., *Nowa demografia Europy a rodzina*, “Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych” 2012, z. 28.
- Kryńska E., *Wpływ zmian demograficznych na rynek pracy – aspekty gospodarcze*, “Rządowa Rada Ludnościowa. Biuletyn” 2010, nr 55.
- Kwan B., Frankish J., Rootman I., *The development and validation of measures of “health literacy” in different populations*, Institute of Health Promotion Research, University of British Columbia, 2006, <http://blogs.ubc.ca/frankish/files/2010/12/HLit-final-report-2006-11-24.pdf> [accessed on: 30.05.2018].
- Murray T.S., Hagey J., Willms D., Desjardins R., *Health literacy in Canada: A healthy understanding*, Canadian Council on Learning, Ottawa 2008.
- Nahal S., Ma B., *The silver dollar – longevity revolution primer*, Bank of America Merrill Lynch report, [n.p.] 2014, <https://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/active-healthy-ageing/merrill.pdf> [accessed on: 30.05.2018].
- Niskiewicz Z., *Dobrostan psychiczny i jego rola w życiu człowieka*, “Studia Krytyczne” 2016, nr 3.
- Nutbeam D., *Health promotion glossary*, “Health Promotion International” 1998, vol. 13, no. 4.
- Nutbeam D., *The evolving concept of health literacy*, “Social Science and Medicine” 2008, vol. 67, no. 12.
- Pigou A.C., *Wealth and welfare*, Macmillan, London 1912.
- Pigou A.C., *The economics of the welfare*, Macmillan, London 1920.
- Rossi G., Boccacin L., Bramanti D., Meda S.G., *Active ageing and healthy living*, IOS Press, Amsterdam 2014.
- Sen A., *The standard of living*, Cambridge University Press, Cambridge 1987.
- Suchecka J., Urbaniak B., *Determinants of health ageing for older people in European countries – A spatio-temporal approach*, “Comparative Economic Research Central and Eastern Europe” 2016, vol. 19, no. 5.
- Suchecka J., Wiszniewska E., *Implementation of principles underlying Polish sustainable development strategy within health protection in comparison with selected EU members*, “Acta Universitatis Lodzianis. Folia Oeconomica” 2007, nr 212.
- Szatur-Jaworska B., Błędowski P., Dziegielewska M., *Podstawy gerontologii społecznej*, Oficyna Wydawnicza Aspra-Jr, Warszawa 2006.
- Szołtysek J., Twaróg S., *Koncepcja logistyki społecznej na tle paradygmatu logistyki*, “Studia Ekonomiczne” 2013, nr 175.
- Szukalski P., *Trzy kolory: srebrny. Co to takiego Silver Economy?*, “Polityka Społeczna” 2012, nr 5–6.
- Trzpiot G., *Zmiany struktury demograficznej państw UE: wyzwanie dla logistyki społecznej*, “Studia Ekonomiczne” 2013, nr 175.
- Tymowski J., *European year for active ageing and solidarity between generations (2012)*, European Implementation Assessment, European Parliamentary Research Service, Brussels 2015, <http://>

[www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/536344/EPRS_IDA\(2015\)536344_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/536344/EPRS_IDA(2015)536344_EN.pdf) [accessed on: 30.05.2018].

World Health Organization, *Active ageing. A policy framework*, 2002, http://www.who.int/ageing/publications/active_ageing/en/ [accessed on: 30.05.2018].

World Health Organization, *The Ottawa charter for health promotion*, 2016, <http://www.who.int/healthpromotion/conferences/previous/ottawa/en/> [accessed on: 10.06.2018].

Zarcadoolas C., Plasant A., Greer D.S., *Understanding health literacy: An expanded model*, "Health Promotion International" 2005, vol. 20, no. 2.

Zaremba M., *Dobrobyt społeczny – problemy metodologiczne i definicyjne*, "Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze" 2016, nr 4.

Summary

The rate of population ageing in countries with different levels of social and economic development is a characteristic tendency of demographic changes of the twenty-first century. These processes also determine the directions of changes in modern economic systems oriented on production and distribution of goods and services for different age groups in accordance with the UN concept adopted in the year 2002 (*The Ageing Policy*). The adoption of the concept of active ageing provided the basis for the development of a new field of economics – the *Silver Economy*, the activity of which should contribute to economic growth and have an impact on social welfare. Efforts for active and healthy ageing are a priority for EU regions to specialise intelligently and are additionally complemented by national and sectoral initiatives. According to the concept of modern economists, economic growth is endogenous and depends to a large extent on two factors: innovation and human capital, where health is one of the essential components. In the adopted concept, health influences the increase in the activity of individuals in a given society and at the same time, it contributes to multivariate economic growth and social well-being. The aim of the study is to present theoretical approaches to building health competences in accordance with the concept of health literacy and its links with social welfare, characterising the assumptions of the *Silver Economy* in the context of active ageing policy. An important part of the study was to characterise the types of models of welfare states, taking into account models of the *Silver Economy*.

Key words: *Silver Economy*, health literacy, active ageing, welfare.

Streszczenie

Rola *Silver Economy* w zwiększaniu dobrobytu osób starszych

Tempo starzenia się populacji w krajach o różnych poziomach rozwoju społecznego i ekonomicznego jest charakterystyczną tendencją przemian demograficznych XXI wieku, wyznaczającą również kierunki zmian we współczesnych systemach gospodarczych zorientowanych na produkcję oraz dystrybucję dóbr i usług dla osób starszych i młodszych grup wiekowych zgodnie z koncepcją ONZ przyjętą w 2002 roku (ang. *ageing policy*). Przyjęcie koncepcji aktywnego starzenia się dało podstawy do rozwoju nowej dziedziny ekonomii – „srebrnej gospodarki”, której funkcjonowanie powinno przyczyniać się do wzrostu gospodarczego i mieć wpływ na dobrobyt społeczny. Podjęte inicjatywy na rzecz aktywnego i zdrowego starzenia się stanowią dla regionów europejskich priorytet inteligentnej specjalizacji, są one też uzupełniane inicjatywami krajowymi

i sektorowymi. Według koncepcji współczesnych ekonomistów wzrost gospodarczy ma charakter endogeniczny i zależy w dużej mierze od dwóch czynników: innowacji oraz kapitału ludzkiego, którego składową jest zdrowie. W przyjętej koncepcji zdrowie wpływa na wzrost aktywności jednostek danego społeczeństwa, przyczyniając się tym samym do wzrostu gospodarczego i dobrobytu społecznego, charakteryzowanego różnymi wskaźnikami. Celem opracowania jest przedstawienie teoretycznych podejść do budowania kompetencji zdrowotnych według koncepcji *health literacy* i jej powiązań z dobrobytem społecznym, przedstawienie założeń *Silver Economy* w kontekście polityki aktywnego starzenia się oraz omówienie typów modeli państw dobrobytu z uwzględnieniem modeli „srebrnej gospodarki”.

Słowa kluczowe: „srebrna gospodarka”, kompetencje zdrowotne, aktywne starzenie się, dobrobyt.

JEL Classification: C38, I31, J14, R10.

Nino Svanidze*
Asie Tsintsadze*

The charitable foundation: Financing determined by social programs – assumptions and simulations

1. Introduction

The main goal of the country's social policy is to increase the level and the quality of its citizens. It can be achieved by increasing a production activity and support based on the labor motivation of the population. Besides this the state should retain its obligation to ensure social security of disabled citizens. It is important to divide and distribute cumulative financial resources of the budget appropriately. In addition, it is remarkable that implementation of the social policy activities are consolidated by the normative legal documents. In parallel to the social policy pursued by the state, social security is served by the business as a social responsibility, charitable foundations and the third sector.

The social development forms of the third sector are not the topic of this chapter since the authors' goal is to show the movement of financial resources for social protection. The social responsibility of the business in different countries can be done in different ways. Namely to promote social development of the population independently, by financial and material support to individuals and legal entities or to join the charitable foundations. In world practice, the current approach of social development is mainly presented by the form of social responsibility.

Michael L. Barnett in work *Stakeholder influence capacity and the variability of financial returns to corporate social responsibility* [2007] describes an interesting method of social development, namely: Corporate Social Responsibility for the population of the area, where the proper stores are located, two million per week is spent on education, culture and other social development.

William Gibb Dyer and David A. Whetten [2006] discuss the problem of social responsibility for family firms, and upon the studied materials the authors make the conclusion that family firms acting independently are not trying to take part in solving social problems and, hide their own well-being.

---

* Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia.

This problem can be solved by creating charitable foundations. In particular, the business entity directs some part of the income in the Charity Fund. The function of the foundation is bilaterally justified: on the one hand, the accumulated financial resources in the fund support the financing of large-scale social projects and on the other hand the business development, since the financial resources transferred to the Fund are free from taxation [Silk, Linttot 2011].

In the modern period in the post-Soviet countries, the charity funds pay an important role in solving social problems. The problem, which appears in assessing the charitable foundations as a mechanism of the social security, is fairness of their resource spending, low quality of transparency. At the same time it is difficult to determine resources of the fund in advance because the growth of their resources depends on the business incomes. However, expenses depend on the worsening of social problems.

The aim of our work is to create a bankroll management model of the charitable foundations that will support timely and effective implementation of the fund objectives.

2. Mathematical model of fund management

2.1. Model description

The state of the foundation at time t is given by $U(t)$ – capital volume at moment t .

The following changes occur with the capital of the fund:

- 1) Cash flow flows from business organizations into the fund. Let us consider this process as continuous at a period of time and cash flow moves with intensity c_0 .
- 2) Accumulated resources in the fund are used to finance social programs. Let us consider that this process is also continuous at a period of time, but its intensity $c'(U)$ depends on the amount of the fund at a given moment.
- 3) The main purpose and priority of the fund is to support socially unprotected people. Poisson distribution is used for characterizing the fund in order to give a high quality evaluation to the effectiveness of the fund. We assume, that, payments of compensations to socially unprotected people are random variable with λ parameters distributed according to the Poisson law, and amount of compensations ξ are exponentially distributed random variables with probability density

$$p_{\xi}(x) = \frac{1}{a} e^{-\frac{x}{a}}, x \geq 0 \text{ function.}$$

We denote $c_0 - c'(U)$ by $c(U)$. Thus $c(U)$ is rate of capital change at the expense of expenditures and depends on the amount of capital U .

In addition, suppose that, when $U(t) = 0$ the fund does not become bankrupt and continues compensation even if $U(t) < 0$, but with suspensions.

Effective management of fund requires defining correlation (ratio) between incoming and outgoing cash flow for a specific time period. For this, let us consider the probability density function of the capital distribution in stationary condition. In the first place the foundation serves the socially unprotected people who cannot afford to cover the

expenses of treatment, while other resources are defined for the financing of those social programs which are established by the state. Because of that it is important to define the amount of the fund capital reserves U_0 , below of which only the compensation to socially unprotected people will take place [Zmiev 2003].

That is,

- if $U < U_0$ - no financing the social programs and $c(U) = c_0$;
- if $U \geq U_0$ - financing the social programs and $c(U) = c_1$.

As the fund does not intend to make a profit, we can assume that:

$$c_0 > \lambda a, \lambda a > c_1.$$

It means, when $U < U_0$ volume of the fund increases on average, as it spends on average less money than collects, and when $U \geq U_0$ volume of the fund decreases on average, as it spends on average more money than it receives.

Get an expression of density function $p(u)$ of the monetary resource of the capital distribution in a steady state condition ($t \rightarrow \infty$). In each above mentioned areas this density has different forms. Let us bring in symbols: $p_1(u) = p(u)$, when $U < U_0$ and $p_2(u) = p(u)$, when $U \geq U_0$. Relating the states of the fund at time t and $t + h$ using Kolmogorov method [Gnedenko 2005] of equation arrangements for Markov's processes we get an expression for $p_1(u)$ function:

$$p_1(u) = p_1(u - c_0 h)(1 - \lambda h) + \lambda h \int_0^{\infty} p_1(u - c_0 h + x) p_{\xi}(x) dx + o(h). \quad (1)$$

The first term on the right-hand side of the equality describes a situation when the volume of the foundation at the moment t is $u - c_0 h$ and within time h there is no individual compensation, in addition the volume of the fund increased with $c_0 h$ value. Probability of this event is $1 - \lambda h + o(h)$. The second term describes a situation when at the moment t the volume of the fund is $u - c_0 h + x$, and within time h there is given compensation equal to x value. Appropriate probability of the given process is $\lambda h + o(h)$. Taking into consideration a various values of x we will get integral in the addend.

Making some mathematical transformations the following type of integral-differential equation is obtained:

$$c_0 p_1'(u) = -\lambda p_1(u) + \lambda \int_0^{\infty} p_1(u + x) p_{\xi}(x) dx. \quad (2)$$

We should notice exponential type of $p_{\xi}(x)$ function and get differential equation for $p_1(u)$ function:

$$c_0 p_1''(u) - \frac{c_0 - \lambda a}{a} p_1'(u) = 0.$$

Solution of equation is following:

$$p_1(u) = C_1 + D_1 e^{\frac{c_0 - \lambda a}{c_0 a} u}.$$

Since $c_0 > \lambda a$, so $(U - U_0)$ coefficient is positive. Therefore $\lim_{u \rightarrow \infty} p_1(u) = 0$ and $C_1 = 0$,

it is convenient to write D_1 in the following form: $D_1 = C \cdot e^{-\frac{c_0 - \lambda a}{c_0 a} u_0}$.

Finally expression for $p_1(u)$ will get following form:

$$D_1 = \bar{C} \cdot e^{\frac{c_0 - \lambda a}{c_0 a} (u - u_0)}. \quad (3)$$

Let us discuss $U \geq U_0$ area. As we mentioned earlier, in this area $c(U) = c_1$. Similar to previous case, to study changes in the fund in an infinitesimal time interval $(t, t + h)$, the following expression is obtained concerning to $p_2(u)$:

$$p_2(u) = p_2(u - c_1 h)(1 - \lambda h) + \lambda h \int_0^{\infty} p_2(u - c_1 h + x) p_{\xi}(x) dx + o(h). \quad (4)$$

The first term, on the right-hand side of the equality, describes a situation when at the moment t the volume of the fund is $U - c_1 h$ and within time h there is no an individual compensation. The second term describes a situation when the volume of the fund at the moment t is $U - c_0 h + x$, and at h time there is given compensation equal to x value. According to exponential distribution of the compensations, the following differential equation is obtained concerning to $p_2(u)$:

$$p_2''(u) + \frac{\lambda a - c_1}{a c_1} p_2'(u) = 0. \quad (5)$$

As $\lambda a > c_1$, solution of (5) equation will be the following:

$$p_2(u) = C_2 + D_2 e^{\frac{\lambda a - c_1}{a c_1} u}.$$

Considering the equality $\lim_{u \rightarrow \infty} p_2(u) = 0(t)$, we get $C_2 = 0$. In order to simplify expression

let us write D_2 in the following way $D_2 = \bar{C} \cdot e^{\frac{\lambda a - c_1}{a c_1} u_0}$. Finally $p_2(u)$ has the following form:

$$p_2(u) = C \cdot e^{\frac{\lambda a - c_1}{a c_1} (u - u_0)}, \quad U \geq U_0. \quad (6)$$

Just C and $\bar{C}$ constants should be found. As $p_1(u_0) = p_2(u_0)$, the final form is: $C = \bar{C}$. At the end, a value C is calculated according to the normalizing condition:

$$\int_{-\infty}^{+\infty} p(u)dx = \int_{-\infty}^0 p_1(u)dx + \int_0^{+\infty} p_2(u)dx = 1.$$

By calculating the input integrals we have expression for C :

$$C = \frac{(\lambda a - c_1)(c_0 - \lambda a)}{\lambda a^2 (c_0 - c_1)} > 0. \quad (7)$$

So we obtained the probability density function of capital in the following form:

$$p(u) = \begin{cases} Ce^{\frac{c_0 - \lambda a}{c_0 a}(u - u_0)}, & \text{if } U < U_0, \\ Ce^{\frac{\lambda a - c_1}{a c_1}(u - u_0)}, & \text{if } U \geq U_0 \end{cases}, \quad (8)$$

where C is defined based on the (7) equality.

Let us find average volume of the fund in a steady state conditions. In this case this value should be considered in the following way: $U = U_0 + \mu$, where:

$$p(\mu) = \begin{cases} Ce^{\frac{c_1 - \lambda a}{c_1 a}\mu}, & \mu \geq 0 \\ Ce^{\frac{c_0 - \lambda a}{c_0 a}\mu}, & \mu < 0 \end{cases}.$$

Expected value of μ , which expresses the average simultaneous compensation for both social programs and individual compensation cases, take into consideration expression of C from (7), we get:

$$E(\mu) = \int_{-\infty}^{\infty} \mu p(\mu) d\mu = \frac{a(2c_0 c_1 - \lambda a(c_0 + c_1))}{(c_0 - \lambda a)(\lambda a - c_1)}. \quad (9)$$

And the average volume of the fund will be:

$$E(U) = U_0 + E(\mu).$$

2.2. Probability characteristics of the fund functioning

Despite the fact that charitable foundation is oriented towards financing the received loss from realization of social risks, there is no period of time during the functioning of fund when it is possible to eliminate the need for the social protection. Therefore, concerning

to the charitable foundation it is considered according to its probabilistic nature of risk, which means that there is always the social risk for the fund and its implementation is almost defined. For solving management problems of the fund, it is necessary to consider probabilistic characteristics for the functioning of the fund.

Financing probability of social programs by the fund. The fund finances social programs, if $U \geq U_0$. This event probability is equal to:

$$q_2 = P(U \geq U_0) = \int_{U_0}^{\infty} p_2(u) du = C \frac{ac_1}{\lambda a - c_1}.$$

After inserting C value we get:

$$q_2 = \frac{(c_0 - \lambda a)c_1}{\lambda a(c_0 - c_1)}. \quad (10)$$

Probability of insolvency by the fund. The fund stops giving compensations for unprotected people when $U < 0$. Probability of this event is:

$$q_0 = P(U < 0) = \int_{-\infty}^0 p_1(u) du = C \frac{ac_0}{c_0 - \lambda a} e^{-\frac{c_0 - \lambda a}{ac_0} U_0}$$

or:

$$q_0 = \frac{c_0(\lambda a - c_1)}{\lambda a(c_0 - c_1)} e^{-\frac{c_0 - \lambda a}{ac_0} U_0}. \quad (11)$$

It is clear that $q_1 = 1 - (q_0 + q_2)$ gives probability that the fund gives individual compensation, but cannot finance social programs.

One of the possible version of the fund management is beforehand allowable q_0 and for q_2 probabilities, there should be selected c_1 and U_0 . In this case, taking into consideration (10)–(11) equalities, the following expressions are obtained for them:

$$c_1 = \frac{q_2 \lambda a c_0}{c_0 - (1 - q_2) \lambda a}, \quad (12)$$

$$U_0 = \frac{ac_0}{c_0 - \lambda a} \ln \left[\frac{c_0(\lambda a - c_1)}{q_0 \lambda a(c_0 - c_1)} \right]. \quad (13)$$

Thereby c_1 and U_0 values are completely defined.

3. Numerical results

Let us observe by examples how the change of one parameter varies to the change of other parameters:

Example 1. Let us parameters of the foundation functioning are $\lambda = 120$, $a = 1$, $c_0 = 140$, $q_0 = 0.01$. Demand to increase finances of the social program (i.e. q_2 rises) will reflect on c_1 velocity for funding the social program, U_0 value of capital reserves and $E(U)$ the average total volume of the fund in a following way (see Table 1).

Table 1. Dependence of the foundation volume on the finance probability of social programs

q_2	c_1	U_0	$E(U)$
0.5	105.00	27.38	327.38
0.6	109.57	25.82	234.52
0.7	113.08	23.81	162.27
0.8	115.86	20.97	103.73
0.9	118.12	16.12	53.67

Source: own elaboration.

According to the Table 1 we can see how a velocity of financing should be changed for social programs, accordingly U_0 value of capital reserves is decreased and total volume of the fund is increased. It is also clear from the Table 1, that the growth of q_2 decreases insignificantly U_0 value, but U average volume of the fund growth prominently connecting to the request, in order to increase the financing volume of social programs.

Figure 1 shows how difference between U_0 and $E(U)$ value is decreased when probability financing of social programs is increased.

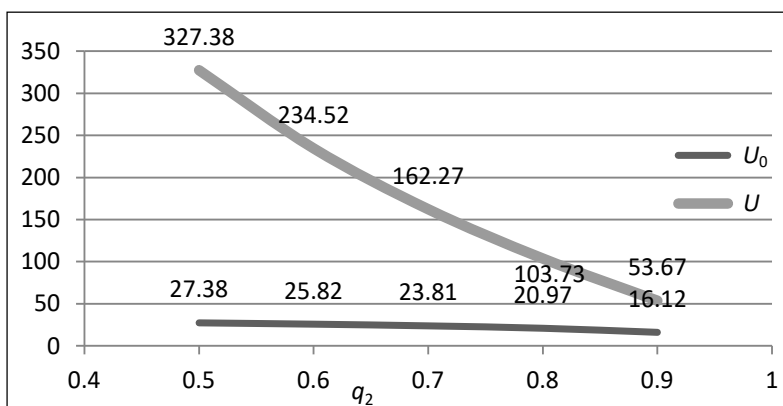

Figure 1. Dependence of U_0 and U on q_2

Source: own elaboration.

Example 2. Let us $\lambda = 120$, $a = 1$, $c_0 = 140$, $c_1 = 110$, $q_2 = 0.6$. Demand for individual compensation is decreased (i.e. q_0 rises). It means that capital reserves and total volume of the fund are also changed (see Table 2).

Table 2. Dependence of the fund volume on the nonpayment probability of the fund

q_0	U_0	U
0.01	25.82	234.52
0.02	20.97	229.57
0.04	16.11	224.81
0.05	14.56	223.25
0.10	9.70	218.40

Source: own elaboration.

Table shows how the value of capital reserves and average volume of the fund are decreased, when there is a request to pay individual compensations, it is still decreased. Particularly, small growth of q_0 influences greatly to the value of capital reserves, and the request concerning to the total volume of the fund is decreased in the same quantity as capital reserves.

4. Conclusions

In this chapter we present and research a mathematical model of the charitable foundation resource management with exponential compensations for socially unprotected people and financing of deterministic social programs; capital's probability density function, fund's functioning probabilistic characteristics are obtained, that makes it possible to determine the sufficiency of foundation at all levels of its management. With the help of conclusion it is possible for particular period of time determine in fund change of cash flow movement speed, on what basis will be possible to support effective implementation of the fund objectives.

References

- Barnett M.L., *Stakeholder influence capacity and the variability of financial returns to corporate social responsibility*, "The Academy of Management Review" 2007, vol. 32, no. 3.
- Dyer W.G. Jr., Whetten D.A., *Family firms and social responsibility: Preliminary evidence from the S&P 500*, "Entrepreneurship Theory and Practice" 2006, vol. 30, no. 6, <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2006.00151.x> [accessed on: 3.10.2018].
- Gnedenko B.V., *The theory of probability*, AMS Chelsea Publishing, Providence 2005.
- Silk R.D., Lintott J.W., *Managing foundations and charitable trusts. Essential knowledge, tools, and techniques for donors and advisors*, Bloomberg Press, Hoboken 2011.
- Zmeev O.A., *Mathematical model of a social insurance fund with deterministic expenditures for social programs (the diffusion approximation)*, "Russian Physics Journal" 2003, vol. 46, no. 3.

Summary

Charity was and is a non-governmental organization which in the post-Soviet period is not considered as an organization directly related to the business since the direct aim of the charity is the financial and material assistance to individuals, groups and organizations.

Their incomes are usually resources transferred by the various business organizations in the fund. The problem, which appears in assessing the charitable foundations as a mechanism of social security, is fairness of their resource spending, low quality of transparency. At the same time it is difficult to determine resources of the fund in advance because the growth of their resources depends on the business incomes but expense depends on the worsening of social problems.

In this chapter, we create a bankroll management model for charitable foundations that will support timely and effective implementation of the fund's goals.

The statistical characteristics of the mathematical model of charitable foundation with financing determined social programs and exponential compensations for unprotected people are represented. Obtained expression of probability density function and foundation's functioning characteristics makes possible to determine the sufficiency of fund capital at all levels of its management.

Key words: mathematical model, statistical characteristics, charity, compensation.

Streszczenie

Fundacje charytatywne: finansowanie zależne od programów socjalnych – założenia i symulacje

Dobroczynność była i jest pozarządową formą działalności, której w okresie postsowieckim nie postrzega się jako bezpośrednio związanej z biznesem, gdyż jej głównym celem jest zapewnienie finansowego i materialnego wsparcia osobom, grupom i organizacjom.

Dochody organizacji charytatywnych są zazwyczaj funduszami przekazywanymi przez różne organizacje biznesowe. Problem, jaki pojawił się podczas oceniania instytucji charytatywnych jako elementu społecznej ochrony, to sprawiedliwy sposób wydawania ich funduszy, niska jakość transparentności. Jednocześnie trudno jest określić źródła finansowania organizacji charytatywnych z wyprzedzeniem, ponieważ wzrost ich źródeł zależy od dochodów biznesowych, wydatki jednak zależą od pogarszających się problemów społecznych.

W artykule przedstawiamy model zarządzania funduszami organizacji charytatywnych, który będzie wspierał efektywnie i w odpowiednim czasie realizację ich celów. Zaprezentowano charakterystyki statystyczne matematycznego modelu organizacji charytatywnej wraz ze społecznymi programami mającymi określone finansowanie i wykładniczą kompensację dla osób niechronionych. Uzyskane wyrażenie funkcji gęstości prawdopodobieństwa i cechy funkcjonowania organizacji umożliwiają określenie odpowiedniej ilości kapitału na wszystkich poziomach jego zarządzania.

Słowa kluczowe: model matematyczny, charakterystyki statystyczne, dobroczynność, kompensacja.

JEL Classification: L31, C60.

Marian Turek*

Problemy ochrony środowiska w ujęciu ekonomii neoinstytucjonalnej

1. Wstęp

Związek między ideami Ronalda Coase'a, czołowego przedstawiciela neoinstytucjonalizmu we współczesnej ekonomii, a tymi, którzy badają alokację zasobów środowiska na teoretycznym poziomie, jest dość kłopotliwy. Jeden z przełomowych artykułów R. Coase'a *The problem of social cost* [1960] należy do najczęściej cytowanych prac w zakresie polityki gospodarczej odnośnie do ochrony środowiska¹. Z drugiej jednak strony, pomysły tego badacza są rutynowo ignorowane w dyskusjach o problemach środowiska, ponieważ jego idee uważa się za niezbyt realne. Inni kwestionują etyczne podstawy kluczowego pomysłu R. Coase'a wskazującego, że wartości środowiska powinny znaleźć się w granicach pojęcia wymiany rynkowej, preferując zamiast tego większe nawiązanie do demokratycznych rozważań o „przywództwie” i kontroli „regulacji”. W niniejszym artykule spór dotyczący tych zagadnień, odnoszący się zarówno do praktycznych, jak i etycznych aspektów perspektyw analizy R. Coase'a, jest traktowany jako błędne podejście. Daleka od niepraktycznej, analiza R. Coase'a sugeruje wysoce pragmatyczny przypadek większej, choć w żadnym razie nie wyłącznej zależności od rynku procesów i specyfikacji praw własności prywatnej jako najlepszego sposobu rozwiązywania problemów związanych z ochroną środowiska. Te propozycje badacza dalekie są od nietetycznych argumentów i wskazują na znaczenie moralnego pluralizmu oraz szacunku dla różnic indywidualnych, także w procesie wyceny środowiska.

Aby wyjaśnić te aspekty, niniejszy artykuł został podzielony na cztery części. Po wstępie, mającym charakter ogólnego wprowadzenia do analizy tytułowych zagadnień, w drugim punkcie przedstawiono oryginalną ideę R. Coase'a mówiącą, że „efekty zewnętrzne” mają z natury charakter „wzajemny” i podlegają analizie wskazującej, w jaki sposób

---

* Wyższa Szkoła Bankowa w Gdańsku.

¹ Google Scholar rejestruje obecnie ponad 25 500 cytatów związanych z tytułem *Problem kosztów społecznych*, podczas gdy A.C. Pigou, prawdopodobnie bardziej wpływowi dzięki swojej pracy *The economics of welfare* opublikowanej po raz pierwszy w 1920 roku, ma zaledwie ponad 9000 cytowań. Większa liczba wyników dotyczących książki R. Coase'a może odzwierciedlać wpływ jego publikacji w innych dziedzinach, zwłaszcza w badaniach teorii prawa (głównie w USA).

specyfikacja praw własności może pomóc w zmniejszeniu konfliktów związanych z wykorzystaniem zasobów, ułatwiając proces negocjacji kontraktów. Zwrócono także uwagę na krytykę poglądów ekonomii dobrobytu Arthur C. Pigou i przedstawiono argumenty porównawczego podejścia do kosztów transakcji w polityce środowiskowej, które wynikają z analizy R. Coase'a. W trzeciej części artykułu użyto ram analizy R. Coase'a do kategoryzacji różnych rodzajów kwestii środowiskowych, biorąc pod uwagę charakter problemów i koszty transakcyjne, które im towarzyszą, oraz zakres rozwoju rynków ochrony środowiska. W części czwartej rozważano i odrzucono niektóre z podstawowych zarzutów etycznych wymierzonych przeciwko podejściu R. Coase'a. W części piątej przeanalizowano praktyczne rozwiązania ochrony środowiska przyjęte w takich krajach, jak Australia, USA i Republika Południowej Afryki, inspirowane ideami ekonomii neoinstytucjonalnej. Artykuł kończy się podsumowaniem przedstawionym w punkcie szóstym.

2. Problem kosztów społecznych

Wiele dyskusji dotyczących problemów środowiskowych, poczynając od niszczenia habitatu lub wytwarzania różnych rodzajów zanieczyszczeń, wynika z domyślnego założenia, że wszystkie szkody środowiskowe są z natury „złe” i mogą być przedstawione przez strukturę tych problemów jako odzwierciedlające walkę między „sprawcą” i „ofiara” tej szkody. Chwila refleksji ujawnia jednak, że tego typu założenie nie zawsze jest właściwe. Ci, którzy zanieczyszczają środowisko lub je niszczą, zazwyczaj nie robią tego ze względu na „obciążanie kosztami” ich „ofiara”, ale dlatego, że dane czynności mogą być konieczne, aby generować korzyści o ogólniejszym dla ludzi charakterze w sensie generowania nowych wartości. Działania te mogą się wiązać ze zdrowymi warunkami ekologicznymi w ludzkim życiu, które jest zubożałe i cechuje się niewielkimi możliwościami podróżowania, niskimi standardami życia, brakiem lub ograniczonym dostępem do opieki zdrowotnej i nowoczesnych leków oraz niską oczekiwaną długością życia. Decyzje dotyczące ochrony siedlisk i zmniejszenia lub eliminowania zanieczyszczeń należy uwzględnić przy analizie, biorąc pod uwagę korzyści, które mogą zostać utracone w wyniku takich decyzji. Nie powinniśmy wtedy widzieć „zanieczyszczających” tylko jako podmioty dążące do „nakładania kosztów”, ale jako i tych, którzy domagają się ochrony przed szkodami środowiskowymi, będąc także potencjalnymi „ofiarami”. Uznanie tego, co ekonomiści badający środowisko nazywają „efektami zewnętrznymi”, ma charakter „dwustronny” i jest zjawiskiem mającym cechę „wzajemności”, to również należy przyjąć jako fundamentalny wkład R. Coase'a w rozwój teorii ochrony środowiska [Coase 1960, s. 2].

Chociaż R. Coase zajmuje się „efektami zewnętrznymi”, to w swojej przełomowej publikacji *Problem kosztów społecznych* nie użył tego terminu. Dla wspomnianego ekonomisty problemy zasobów naturalnych i ochrony środowiska pojawiają się zazwyczaj wtedy, gdy są różne i często konkurencyjne wymagania dotyczące korzystania z zasobów środowiska i gdy istnieje potrzeba zrównoważenia tych sprzecznych interesów. To, czy dany podmiot gospodarczy lub ich grupa jest „ofiara” lub „sprawcą” „efektów zewnętrznych”,

jest zasadniczo pytaniem o to, kto ma prawo do prowadzenia danej działalności i czy chce wymienić takie prawo za odszkodowanie. Jeśli prawa własności należą do tych, którzy chcą zachować środowisko naturalne lub czyste powietrze, wtedy chcący korzystać z tych aktywów mogą zaproponować opłatę rekompensat dla właścicieli mogących ponieść te szkody. Bez względu na to, czy właściciele zaakceptują te warunki, czy nie – będzie to zależeć od ich oceny tego, w jaki sposób straty wartości w odniesieniu do przewidywanych wartości własności i korzyści, takich jak spokój, czystość itp., porównane zostaną do oferowanego odszkodowania pieniężnego. Ilość osób, które zechcą zaangażować się w „szkodę” i zaoferować rekompensatę, będzie proporcjonalna do ich kosztów produkcji i korzyści, jakich oczekują od klientów, którzy kupują te produkty. Podobne kalkulacje zostaną uwzględnione, jeśli prawa własności będą należeć do „zanieczyszczających” i to właśnie ci preferujący ochronę środowiska muszą zrekompensować podmioty zainteresowane wyrażeniem zgody na „niezanieczyszczanie”. Jeśli prawa do używania różnych aspektów środowiska są określone w ten sposób, wtedy, ściśle rzecz biorąc, problemy nie istnieją. A jeśli pojawiają się przeszkody, to można je pokonać za pomocą zwykłych procesów prawa cywilnego, poprzez wprowadzenie nakazów przeciwko naruszającym prawo.

Ta sytuacja wiąże się z uznaniem wzajemnego charakteru „efektów zewnętrznych” i uznaniem dla sposobu, w jaki prywatne negocjacje mogą determinować kompromisy między ochroną środowiska i innymi celami, które doprowadziły do skrytykowania przez R. Coase’a ówczesnego (i nadal) dominującego podejścia A.C. Pigou do problemów środowiskowych. Według poglądu A.C. Pigou [1920] rozbieżność między prywatnymi oraz społecznymi kosztami wynikającymi z nieuwzględnionych kosztów zewnętrznych, jakie mogą wystąpić na wolnym rynku, stworzyła mocne podstawy do fakultatywnych przypadków interwencji państwa w formie podatków zniechęcających do zanieczyszczenia środowiska lub subsydiów zachęcających do oszczędzania zasobów. W rozumieniu R. Coase’a, jeśli prawa majątkowe do aktywów zostały określone, to w rzeczywistości nie ma rozbieżności między kosztami prywatnymi i społecznymi, ponieważ wszystkie odpowiednie koszty i korzyści zostaną rozliczone w przypadku konfliktu między różnymi właścicielami praw – w związku z tym odwoływanie się do podatków lub dotacji A.C. Pigou jest w zupełności niepotrzebne. Jednakże gdy początkowe prawa są przydzielone, to procesy prywatnych negocjacji na rynku spowodują, że prawa przesuną się w kierunku tych podmiotów, które cenią je najwyżej.

Dla R. Coase’a istnienie jakichkolwiek nieuwzględnionych kosztów i korzyści w warunkach „rzeczywistych” musi odzwierciedlać sytuację, w której koszty transakcyjne w rzeczywistości nie są zerowe, a rynki w przypadku odpowiednich dóbr są „niekompletne”. Kiedy sądy przypisują prawa i zobowiązania w kontekście pozytywnych kosztów transakcyjnych, to nie ma żadnej nieodłącznej tendencji do zmaksymalizowania rezultatu, który się pojawi, ponieważ istnienie tych kosztów może blokować potencjalnie korzystną wymianę między odpowiednimi stronami. Koszty transakcji są to koszty związane z określeniem i wykonaniem prawa własności oraz negocjowaniem umów – koszty, które mogą być wysokie w przypadku aktywów środowiskowych, które są często związane z problemami „niewyłączności” lub cechami „dobra publicznego” [Anderson, Libecap 2014].

Uznanie, że problemy środowiskowe są konsekwencją pozytywnych kosztów transakcyjnych jest być może głównym osiągnięciem R. Coase'a, a zaskakującym jest to, że ten pomysł często prowadzi do odrzucenia idei polityki tego ekonomisty. Zgodnie z częstą opinią (np. [Kelman 1987]) twierdzenie R. Coase'a oferuje ideologiczną apologię *laissez-faire* lub wolnorynkowego podejścia do ochrony środowiska, zakorzenionych w założeniach neoklasycznej teorii równowagi, które po prostu nie mają odzwierciedlenia w realnym świecie. Implikacją tego jest podatek i dopłaty A.C. Pigou, a nawet bezpośrednie regulacje lub kontrola działalności gospodarczej przez państwo jako jedyne realistyczne możliwości zarządzania środowiskiem. Jednak cel ten, jakkolwiek ani praktyczny, ani ideologiczny, w analizie R. Coase'a miał uwypuklić implikacje polityczne, które wynikają z uznania znaczenia kosztów transakcji. Niedoskonałości lub tarcia, mogące wystąpić na rynkach, prowadzą do mniej niż optymalnych wyników – ale te niedoskonałości lub tarcia istnieją przed dowolną instytucjonalną alternatywą, która obejmuje bezpośrednią interwencję rządu. Podejmowanie decyzji czy poleganie na jednym lub drugim mechanizmie wymaga porównawczego podejścia instytucjonalnego, uwzględniającego zasięg prawdopodobnych kosztów transakcji w ramach różnych rodzajów „rozwiązań”. W tym kontekście R. Coase identyfikuje cztery mechanizmy w podejściu do zagadnienia „efektów zewnętrznych”: (1) poleganie na osobie fizycznej prowadzącej negocjacje w ramach negocjacji rynkowych; (2) internalizowanie „efektów zewnętrznych” poprzez podejmowanie decyzji w ramach pogrupowanych struktur decyzyjnych, takich jak firmy lub inne prywatne podmioty korporacyjne; (3) bezpośrednie regulacje rządowe, przy czym państwo działa tu jako „superfirma”, która nakłada ceny lub regulacje na drodze administracyjnej; (4) nierobienie niczego.

Ponadto R. Coase omawia różnorodne opcje, należą do nich często także te, które sprzeciwiają się rynkowi i rozwiązaniom sektora prywatnego (opcje 1 i 2 w powyższej typologii) oraz są związane z nadmierną ideologizacją podejścia. Należy zauważyć, że koszty transakcji mogą uniemożliwić powstanie w pełni efektywnych rynków, dlatego nierzadko przyjmuje się założenie, że alternatywa propaństwowa (z państwem w centrum rozważań) nie umie poradzić sobie z tymi kosztami. Rządy „w świecie realnym” jednak mają do czynienia z pozytywnymi kosztami transakcyjnymi tak samo jak prywatni producenci, a nawet wszystkie występujące koszty transakcji, z którymi mają do czynienia niedoskonałe rządy, mogą być wyższe niż te, które są zaangażowane w sektor prywatny. Pozbawione sygnałów o zyskach i stratach, do których osoby fizyczne i firmy mają dostęp na rynkach, decyzje podejmowane przez państwo odnośnie do nakładanych podatków, subwencji lub rozporządzeń nie podlegają żadnemu oczywistemu mechanizmowi sprzężenia zwrotnego, mogącego wyeliminować błędne interwencje i doprowadzić z czasem do przyjęcia poprawnej decyzji.

Politycy i organy regulacyjne podlegają mechanizmowi sprzężenia zwrotnego pochodzącego z polityki negocjacji. Ale procesy te pociągają za sobą wysokie koszty negocjacji i problemy związane z brakiem wyłączenia, co może prowadzić do znaczących dwuznaczności w procesie podejmowania decyzji. Aby osiągnąć korzyści z działalności politycznej, wymagane jest działanie zbiorowe, jednak im większa jest liczba ludzi, którzy mogą

skorzystać lub ponieść takie koszty, tym większe są zachęty do działania dla tzw. wolnych strzelców na korzyść niewyłączonego dobra udanego lobbingu politycznego. Polityka, która koncentruje korzyści na stosunkowo niewielkiej liczbie podmiotów, może przyciągać dobrze zorganizowane lobby, ponoszące niższe koszty monitorowania i dyscyplinowania wolnych jeźdźców. Natomiast środki rozproszone na świadczenia dla dużych grup mogą nie przynosić efektów zorganizowanego wsparcia proporcjonalnie do liczby podmiotów ze względu na wyższe koszty kontrolowania zachowań gapowiczów w sytuacji, gdy są one zbyt liczne [Olson 2000].

Podczas gdy podejście R. Coase'a nie oferuje panaceum na wszystkie konflikty środowiskowe, to prawda jest taka, że własne preferencje polityczne tego badacza skłaniały się bardziej w kierunku większego polegania na rynku i prawach własności, niż to zwykle ma miejsce. Jednak preferencje te nie wynikały z założeń o zerowych kosztach transakcji, ale z porównania „realnego świata” tych kosztów w różnych wariantach. W wielu przypadkach występuje brak intelektualnej dominacji odnośnie do wiary w rynki, ale jest wiara w instytucje, które umożliwiają pojawienie się prywatnych, kontraktowych rozwiązań. Dodatkowo, i to wynikało z wrażliwości R. Coase'a na znaczenie kosztów transakcji, które doprowadziły go do uznania, że zarówno „niepowodzenia rynku”, jak i „niepowodzenia rządu” mogą być tak rozległe, że „nicnierobienie” może czasami być najlepszym z możliwych rozwiązań. Często tak się dzieje, ponieważ koszty utrzymania „efektu zewnętrznego” mogą być niższe niż koszty prób egzekwowania praw własności prywatnej lub przepisów rządowych [Coase 1960, s. 18].

Poniżej przedstawiono ogólną analizę porównawczą instytucji, aby rozważyć perspektywy rozwiązań różnorodnych problemów środowiskowych, opierając się na teorii R. Coase'a. A kolejny punkt artykułu daje odpowiedź na pewne zarzuty etyczne, które zostały podniesione w literaturze przedmiotu.

3. Analiza R. Coase'a i zakres rynków ekologicznych

Chociaż koszty transakcji pojawiają się w kontekście większości rynków dóbr środowiskowych, to koszty te są zazwyczaj najniższe w przypadku kwestii dotyczących miejsc na lądzie, takich jak zarządzanie lasami, prawa do wydobycia kopalini oraz ochrona dzikiej zwierzyny, które mogą być przedmiotem różnych technologii gromadzenia. Inne zasoby stacjonarne, takie jak zasoby wodne, habitaty ostryg czy rzeki i przybrzeżne łowiska, niekoniecznie związane z istniejącą technologią, wykazują również stosunkowo niższe koszty negocjacji i koszty egzekwowania. Mimo że w wielu przypadkach tego typu aktywa są dostępne dla właścicieli prywatnych w takiej lub innej formie, to uwarunkowania ideologiczne często uniemożliwiają rozwój rynków ekologicznych, nawet tam, gdzie istnieje znaczny potencjał do poprawy alokacji tych zasobów. Ceny mogą działać jako sygnalizatory zapotrzebowania na jakość środowiska i komunikować zakres wzajemnie korzystnej wymiany. Natomiast gdy rządy są właścicielami aktywów lub regulują bezpośrednio warunki, na podstawie których aktywa te można stosować, często motywują one znacząco przeciw

odpowiedniemu uwzględnieniu odnośnych kosztów. Z jednej strony, bez prywatnych biurokratycznych praw własności menedżerom brakuje silnych podstaw prawnych do zajęcia się pozostałymi roszczeniami, które umożliwiłyby im porównanie kosztów i korzyści alternatywnego użycia oraz zmierzenia się z kosztami typu *trade-off*. Z drugiej strony, proces biurokratyczny jest często podporządkowany kaprysom politycznego lobbingu, ten zaś ma tendencję do faworyzowania skoncentrowanych i dobrze widocznych grup interesów ze szkodą dla mniej zorganizowanych podatników i konsumentów.

Kontrastujące ze sobą wyniki prywatnego i publicznego reżimu zarządzania zasobami można dobrze zilustrować w przypadku zarządzania rzekami. Dowody wskazują na to, że gdzie dozwolone były prywatne ustalenia dotyczące własności, nastąpiła znaczna poprawa pod względem utrzymania zasobów rybnych i redukcji zanieczyszczenia. Na przykład w prawie wodnym Wielkiej Brytanii rybołówstwo prywatne w rzekach jest powszechne i rynek wędkarski dobrze się tam rozwinął. Właściciele są w stanie pobierać opłaty od klubów wędkarskich uprawniające do łowienia ryb, a w niektórych przypadkach kluby zakupiły nawet odcinki samych rzek. Z kolei ceny generowane na takich rynkach zapewniły ważny sposób przekazywania wartości środowiskowych – poprzez zasygnalizowanie właścicielom zapotrzebowania na dobrze zaopatrzonego rynek i czystą wodę. W konsekwencji podczas gdy w latach 50. wędkowanie na pstrąga i łososia było domeną niewielu spośród elity społecznej, to na początku lat 90. takie możliwości stały się łatwo dostępne dla mieszkańców większości brytyjskich miast. Odpowiednio nastąpiła także znaczna poprawa jakości wody rzek należących do poszczególnych właścicieli, na przykład Anglers Cooperative Association (obecnie Fish Legal) podejmowała skuteczne działania prawne przeciwko przypadkom niezakontrowanego zanieczyszczania [Bate 2001]. W USA natomiast jest przeciwnie, doktryna *public trust* (zaufania publicznego) w wielu stanach często zabrania prywatnej własności prawa do wody, a tym samym uniemożliwia rozwój tego rynku. W rezultacie podejście kontrolno-sterujące do zarządzania rzekami nadal znajduje odzwierciedlenie w okresowych przełowieniach i relatywnie słabych normach dotyczących wody [Anderson, Leal 2001].

Różnice w wynikach, które pojawiły się w kontekście różnorodnych systemów zarządzania dziką zwierzyną, są kolejnym przykładem ilustrującym potencjał rozwiązań dotyczących praw własności w celu poprawy wyników i internalizacji kosztów zewnętrznych. W tych przypadkach, w których ludzie nie mogą czerpać korzyści z ochrony dzikiej zwierzyny, jest słaba motywacja do ograniczenia działań takich jak kłusownictwo i niszczenie siedlisk. Natomiast tam, gdzie prawa własności są wyraźnie sformułowane, ludzie będą dążyć do przechwycenia zysków czy pomniejszenia strat. Ich decyzje dotyczące zarządzania zasobami będą najprawdopodobniej bardziej sprzyjały rozważeniu korzyści związanych z zachowaniem zasobów, niż w sytuacji, gdyby takie prawa nie obowiązywały. W tym kontekście populacje słońi znacznie wzrosły w takich krajach jak Botswana, które pozwoliły jednostkom i grupom plemiennym na ustanowienie praw własności stad i uczestnictwo w legalnym handlu kością słoniową lub w celu uzyskania przychodów od turystów uczestniczących w różnych programach ekoturystyki. Tam zaś w Afryce, gdzie państwo zachowało prawa własności za pośrednictwem parków narodowych, i tam, gdzie obowią-

zujące traktaty międzynarodowe zakazały handlu kością słoniową i innymi produktami wytwarzanymi z dzikich zwierząt, populacji nie udało się odtworzyć ze względu na trwającą od dziesięcioleci nadmierne kłusownictwo. Chociaż istnieją pewne dowody na to, że populacja słoni zaczęła się powiększać w wyniku bardziej rygorystycznego finansowania ze środków międzynarodowych czy starań o egzekwowanie zakazu w sprawie handlu kością słoniową, to osiągnięcia te są słabsze w porównaniu z wynikami uzyskanymi dzięki wyraźnie ustalonym prawom własności.

Chociaż wiele aktywów środowiskowych jest bardziej podatnych na wpływy zmierzające do alokowania za pośrednictwem negocjacji na rynkach, niż jest to powszechnie uznane, w innych przypadkach wysokość kosztów transakcji związanych z określeniem i egzekwowaniem prawa własności zmniejsza zakres negocjacji między poszczególnymi podmiotami. Może to być problem szczególnie w sytuacji, gdy istnieje stosunkowo duża liczba zainteresowanych stron i gdy „efekty zewnętrzne” występują w dużej skali terytorialnej. W tych kontekstach jednak zdecentralizowane i prywatne rozwiązania nadal są możliwe dzięki tworzeniu „firmopodobnych” struktur mogących obniżyć koszty negocjacji poprzez tworzenie zasad, których muszą przestrzegać członkowie „firmy” subskrybenckiej – i które istnieją na metapoziomie środowiska konkurencji między różnymi hierarchicznymi strukturami. Podobnie jak tradycyjne firmy biznesowe mogą ograniczyć koszty transakcji związane z monitorowaniem procesów produkcyjnych w oparciu o „kontrakty typu spot”, dzięki czemu ludzie mogą łączyć prawa własności w celu zmniejszenia kosztów indywidualnych negocjacji poprzez cedowanie kontroli nie na prywatną, ale na zbiorową organizację, która internalizuje koszty, opracowując zasady dla odpowiedniej skali terytorialnej. W tym kontekście „reżymy wspólnej własności” badane przez Elinor Ostrom przydają się jako ilustracja tego rodzaju instytucjonalnych innowacji, które prawdopodobnie pojawiają się w większej ilości, aby rozwiązać takie problemy. W tej sprawie zarządzanie zlewniami rzek według E. Ostrom wykazuje, że sukces struktur zarządzania często pojawiał się w „umowach zagnieżdżonych”, gdy stosunkowo małe grupy użytkowników wody na poziomie poszczególnych zbiorników wodnych tworzyły stowarzyszenia do zarządzania kwestiami dotyczącymi dorzecza, ale tam, gdzie one już istnieją jako „zakontraktowane”, aby utworzyć stowarzyszenia wyższego szczebla dla zajęcia się „efektami zewnętrznymi” na poziomie pomiędzy basenami wodnymi [Ostrom 1990, rozdz. 5].

Praca E. Ostrom sugeruje, że wiele konfliktów dotyczących zasobów można skutecznie rozwiązać poprzez pojawienie się zasad przepływu informacji od dołu do góry, ale potencjał takich innowacyjnych instytucji często jest udaremniany przez działania rządu, przedkładającego ustanawianie regulacji od góry. W przypadkach takich jak Wspólna Polityka Rybołówstwa Unii Europejskiej (European Union Common Fisheries Policy) podejście uniwersalne zastąpiło wysiłki prywatne stowarzyszeń rybackich, które wcześniej opracowały własne zasady zarządzania zasobami. W takich przypadkach centralne zarządzanie jest często gorsze z powodu wyższych kosztów transakcyjnych niż relatywnie bardziej zdecentralizowane struktury, jakie zostały zastąpione. W szczególności z taką sytuacją wiążą się ogromne koszty egzekwowania, a także problemy z szefem-agentem powstające w przypadku rybaków, mających niewielką osobistą motywację do przestrzegania zasad opracowanych przez

organy regulacyjne i których warunki życia nie zmieniły się znacząco w wyniku podjętych decyzji. W tym przypadku istnieje raczej determinacja w traktowaniu całego rybołówstwa jako wspólnego zasobu niż jako oddzielnych zasobów, które podnoszą koszty wypracowania skutecznego rozwiązania. Jeśli stowarzyszeniom rybaków zezwolono by na większy zakres uprawnień w celu egzekwowania praw wyłączających do określonych części łowisk, tak aby mogły czerpać bezpośrednio korzyści z efektywnego zarządzania zapasami – lub sprzedać prawa osobom postronnym – wtedy zachęty byłyby skuteczniejsze i koszty transakcyjne, choć nadal pozytywne, mogłyby być zredukowane.

Chociaż analiza przedstawiona powyżej podkreślała przypadki, w których istnieją podstawy do faworyzowania zdecentralizowanych rozwiązań niepaństwowych, to jednak perspektywa badawcza R. Coase'a nie wyklucza znaczącej roli państwa. Zamiast tego apeluje on o zwrócenie uwagi na porównanie kosztów transakcyjnych w ramach różnych wariantów instytucjonalnych. Tak więc rząd może odegrać ważną rolę w ograniczaniu kosztów transakcyjnych, z którymi muszą sobie poradzić agenci prywatni, skutecznie egzekwując należności z tytułu naruszenia praw własności i umożliwiając jasne postawienie sporu dotyczącego zakwestionowania roszczenia własnościowego. Działanie państwa może również pomóc w ułatwianiu osiągnięcia prywatnego rozwiązania, określając warunki, według których prywatni agenci mogą nabywać prawa własności do zasobów w sytuacji „otwartego dostępu”.

Poza wymienionymi przypadkami może być również przewidziana rola dla bardziej bezpośredniej regulacji państwa wówczas, gdy negocjacje prywatne są zbyt kosztowne, a struktury „firmopodobne” nie pojawiają się w wystarczającej skali, aby zinternalizować odpowiednie koszty środowiskowe. Są to na przykład szczególnie prawdopodobne kwestie regionalnego, krajowego lub międzynarodowego zanieczyszczenia powietrza. W pewnych przypadkach same agencje państwowe mogą podejmować akty negocjacji z innymi takimi podmiotami, aby internalizować koszty, lub państwa mogą podejmować decyzje „zakontraktowane”, dotyczące odpowiedzialności wobec nadrzędnej agencji lub traktatu, które opracowują i monitorują zbiór zasad na poziomie ponadnarodowym – takim jak te egzekwowane w Konwencji o Ochronie Renu (Convention on the Protection of Rhine)².

Aby rozpoznać właściwy zakres działalności państwa w takich sytuacjach, regulacja ta jednak nie powinna być traktowana jako poparcie dla działania państwa zawsze i wszędzie tam, gdzie bardziej zdecentralizowana lub prywatna alternatywa jest niedostępna. Chociaż interwencja państwa jest pożądana w pewnych okolicznościach, to mogą być również przypadki, gdy koszty transakcyjne są zaangażowane w poszukiwane rozwiązanie i zostały uwzględnione w wariantcie „nierobienia niczego” – a zatem nieumiejętność internalizacji „efektów zewnętrznych” może być najlepszą dostępną opcją.

Rozważmy antropogeniczną zmianę klimatu. Stanowi to problem, który nie ma rozwiązania w oparciu o rynki prywatne i, biorąc pod uwagę globalny charakter transgra-

---

² Konwencja o Ochronie Renu, która weszła w życie w 1998 roku, została podpisana przez Szwajcarię, Niemcy, Francję, Luksemburg, Holandię i UE. Wzmacnia ona wcześniejszą współpracę na rzecz zrównoważonego rozwoju ekosystemu Renu.

niczny dwutlenku węgla i innych gazów cieplarnianych oraz trudności w identyfikacji poszczególnych sprawców zanieczyszczeń, między jurysdykcjami prowadzącymi negocjacje w imieniu oddzielnych państw mogą również powstać bariery nie do pokonania. Na pierwszy rzut oka teoretyczny przypadek może być stworzony dla zilustrowania globalnego mechanizmu zarządzania, mogącego wdrożyć i egzekwować globalny podatek węglowy lub reżim handlu uprawnieniami do emisji. Zanim zostanie poparty taki mechanizm, jest jednak bardzo ważne, aby rozważyć koszty transakcyjne, które byłyby zaangażowane w funkcjonowanie takiego systemu.

Po pierwsze, pojawią się ogromne koszty monitorowania towarzyszące takiej władzy w dążeniu do ujawnienia, czy te regulacje są egzekwowane, oraz znaczące koszty egzekwowania i nakładania grzywien i sankcji na omijające te regulacje państwa. Po drugie, i być może ważniejsze, bezprecedensowym problemem w gospodarce stanie się sam organ do orzekania odpowiedzialności, jeśli nadużyje swoich uprawnień lub zostanie przyłapany na tym procederze przez konkretne podmioty, które chciałyby rozłożyć koszty na innych uczestników. Wczesne wyniki z Unii Europejskiej dotyczące systemu handlu emisjami na przykład sugerują, że nie udało się w ten sposób zmniejszyć emisji zanieczyszczeń przy jednoczesnym zwiększeniu cen dla konsumentów i poprzez przyznanie świadczeń antykonkurencyjnych dla obecnie działających firm energetycznych [Helm 2010]. Zważywszy na trudności wyborców stojących w obliczu istniejących regionalnych struktur międzynarodowych, takich jak Unia Europejska, koszty, które musieliby ponieść, kontrolując poziome struktury globalne, mogłyby okazać się nie do pokonania. Nie możemy wyciągnąć jednoznacznego wniosku w tym zakresie, niemniej nie ma też jednoznacznego przypadku, aby przypuszczać, że koszty powiązane z „nierobieniem niczego” i poleganie głównie na adaptacji oraz na krajowych strategiach łagodzenia zmian klimatu prawdopodobnie byłyby wyższe od tych wynikających z narzuconego kosztownego transnarodowego „lekarstwa”.

4. Regulacje praktyczne w zakresie dostępu do wody

Woda jest zasobem rzadkim. To twierdzenie może się wydawać oczywiste dzisiaj, ale sto lat temu było inaczej. W powtarzającej się krytyce prywatnych firm wodociągowych w Londynie w XIX wieku wytykano im, że nie zdołały zapewnić jednorazowo wystarczająco dużej ilości wody do splukiwania i oczyszczania ulic, kiedy uważano, że istnieje nieograniczona podaż wody – jeśli nie z Tamizy, to z Walii. Globalnie większość instytucji do alokacji zasobów wodnych funkcjonowała na podobnych założeniach, choć instytucjonalne szczegóły mogły różnić się w zależności od kraju, a nawet regionu kraju [Glennon 2009, s. 122]. Jeśli chodzi o wody rzek i jezior, to instytucje prawne domyślnie zakładały, że powierzchnia wody mogłaby zostać przydzielona do zastosowań konsumpcyjnych bez negatywnego wpływu na ilość lub zdolność asymilacyjną pobieranej wody. Podobnie było z prawami do wód gruntowych, często związanymi z własnością ziemi przy założeniu, że dochody z wody pozostaną poniżej stawek za ziemię, więc korzystanie przez jednego właściciela ziemi z wody nie wpłynie zbyt negatywnie na sąsiada.

Choć powyższe twierdzenie nie było uniwersalne nawet w XIX wieku, to w wielu miejscowościach założenie o nieograniczonej ilości zasobów wody było dominujące. Od niedawna sytuacja ta zaczęła zmieniać się radykalnie. W znacznym stopniu, w zależności od wzrostu populacji, wzrosło zużycie wody i stres wodny – zdefiniowany jako wycofanie się z nadwyżki dostępnych źródeł odnawialnych – zwiększył się na całym świecie, nie tylko w regionach suchych i półsuchych³. Wody podziemne i warstwy wodonośne wyczerpują się w wielu miejscach. Od Meksyku, gdzie przepompowywanie wód gruntowych zaowocowało wyraźnym podtapianiem miasta Meksyk, aż po Indie, który to kraj jest największym użytkownikiem wód podziemnych⁴. Niedobory wód powierzchniowych prowadzą do częstszych konfliktów na zachodzie i południu USA i ustanawiania zakazów korzystania z wody w Wielkiej Brytanii. Obecnie musimy zmierzyć się z rzeczywistością, w której jedna osoba używająca wody nierzadko ma negatywny wpływ na innych konsumentów wody, zarówno dziś, jak i w przyszłości, chociaż coraz częściej negatywny wpływ jest odczuwany już teraz.

Zmiana instalacji wewnętrznych na określonej powierzchni wymaga sporo czasu, ale zmiana instytucji o ugruntowanej pozycji na tej powierzchni zajmuje jeszcze więcej czasu. Temat ten przedstawiony w *Problemie kosztów społecznych* R. Coase'a [1960] dotyczy sytuacji, gdy działania jednego użytkownika są szkodliwe w skutkach dla innych, ale tam, gdzie odpowiednie koszty należy rozważyć w szerszym kontekście, to wspólne koszty zapobiegania szkodom są efektywniejsze. Jest to sytuacja, z którą mamy do czynienia w przypadku zarządzania zasobami wody w obecnych czasach. Dla poprawy sytuacji zasobów wodnych należy ulepszyć politykę zarządzania, zatem należy ustalić, czy „zysk z zapobiegania szkodzie jest większy niż strata, która powstałaby gdzie indziej w wyniku zatrzymania działania, które wyrządza szkodę” [Coase 1960, s. 27]. Pełny koszt ceny i jasno określone prawa dla wszystkich zasobów wodnych mogą pomóc w rozwiązaniu tego zagadnienia.

Jednym z wyzwań stojących przed sektorem wodnym na świecie jest słabe lub niewłaściwe określenie praw własności. Badacz wyjaśnił, że tak długo, jak prawa własności są jasno zdefiniowane, a koszty transakcji są niskie, transakcje rynkowe przyniosą najskuteczniejszy wynik. Argumentował również wyraźnie, że określając prawa własności i ograniczając niepewność, cechy te same zmniejszą koszty transakcji.

W przypadku wód powierzchniowych prawa własności zazwyczaj są ważniejsze niż prawa własności najczęściej związane z własnością ziemi, pierwszego użycia (wcześniejszej umowy) lub państwowej licencji. Nawet w zachodnich Stanach Zjednoczonych, gdzie prawa własności są pozornie dobrze zdefiniowane w ramach wcześniejszego systemu przywłaszczania, istnieje znaczna niepewność, ponieważ prawa zostały przydzielone w sposób, który nie wskazuje jednoznacznie, kto ma prawo do korzystania z wody

³ Aby uzyskać mapę globalnej sytuacji zbiorników wodnych, zob.: [Aqueduct Water Risk Atlas].

⁴ Na przykład zgodnie z Water Governance Facility „zarządzanie wodami podziemnymi stało się coraz większym wyzwaniem w znacznej części kraju, w którym poziom wód gruntowych stale spada” [2013, s. 5].

z określonego źródła, oraz nie udało się rozpoznać historycznej wartości przepływów cieków wodnych. Problem jest nawet poważniejszy w lokalizacjach, gdzie prawa do wód powierzchniowych nie są zbywalne, co uniemożliwia przenoszenie ich na użytkownika gwarantującego najwyższą wartość.

Jednakże prawa do wód podziemnych są często połączone z własnością ziemi, w niektórych miejscach jako prawo do użytkowania, w innych jako pełne prawa własności do wody. Ponieważ różnica nie miała zbyt wielkiego znaczenia, gdy przychody z wody były poniżej poziomu przychodu z ziemi, to często pojawiała się niepewność dotycząca prawa do wody. Robert Glennon wyjaśnia następująco tę sytuację w zachodnich Stanach Zjednoczonych: „Rzecznicy praw własności często twierdzą, że właściciele mają nieodłączne prawo do wykonywania odwiertów na swoich własnościach. Uznaje się, że ograniczając to prawo, narusza się Konstytucję Stanów Zjednoczonych i można domagać się odszkodowania od rządu. Ale woda gruntowa to nie jest prywatny zasób posiadany przez właściciela terenu. Jest to zasób publiczny należący do państwa. Obywatele mogą korzystać z tego, ale prawa do korzystania różnią się głęboko od praw własności” [Glennon 2009, s. 128].

Nawet prawa do używania mogą wymagać odszkodowania, jeśli są ograniczone w sposób z góry niedozwolony. Większa bariera dla tworzenia rynków wody i rekompensata za pośrednictwem zakupu uprawnień do wody wynikają z faktu, że w wielu miejscach właściciele ziemscy korzystają z wody samodzielnie.

Woda jest niezbędna do życia. Ten fakt leży u podstaw oporu wobec wyceny wody i handlu wodą, zyskał on także odzwierciedlenie w licznych książkach, dokumentach i publicznych protestach przeciwko „utowarowieniu wody” podejmowanych w ostatnich latach. Stworzenie prawa, według którego każdy ma dostęp do wystarczającej ilości czystej wody, przeżycia i ogólnie dobrego samopoczucia, jest kluczowym celem polityki. Jest to także cel przez wiele krajów nieosiągnięty w ramach wprowadzonej struktury instytucjonalnej w zakresie zaopatrzenia w wodę. Prywatny udział w zaopatrzeniu w wodę w gospodarstwach domowych wprowadzono w celu poprawy jakości, rozszerzenia dostępu i poprawy wydajności niesprawnych urządzeń. Chociaż źle zaimplementowana polityka niektórych państw utrudniała dostęp do wody ludziom czy społecznościom, to udziały sprywatyzowane w innych miejscach zagwarantowały lepszy dostęp dla większej liczby ludzi. We wszystkich przypadkach problemem, jak wyjaśnił R. Coase, „[...] jest opracowanie praktycznych rozwiązań, które naprawią defekty w jednej części systemu bez powodowania poważniejszych szkód w innych częściach” [Coase 1960, s. 34]. Aby to zrobić, musimy „porównać całkowity produkt społeczny wytworzony dzięki tym różnym rozwiązaniom”, zamiast skupiać się na mniej niż idealnym wyniku powstałym w jednej jego części.

Niektóre konflikty dotyczące wprowadzenia prywatnego udziału w oczyszczaniu i dystrybucji wody wynikają z niewłaściwie zdefiniowanych praw do wody lub prawa do wody zdefiniowanego w taki sposób, aby poprzedni użytkownicy wody byli wyłączeni z odszkodowania. To był poważny notoryczny problem w przypadku prywatyzacji wody w Cochabamba w Boliwii. Podręcznikowe objaśnienia twierdzenia R. Coase’a często skupiają się na przykładach niskich kosztów transakcyjnych firmy, w których początkowy przydział praw własności nie ma wpływu na efektywność wyniku. Jednakże w przypadku zasobów

wodnych koszty transakcji często mogą być wysokie. Gdy koszty transakcyjne są wysokie, R. Coase argumentuje, że „Początkowa delimitacja uprawnień prawnych ma wpływ na efektywność, z jaką działa system gospodarczy” [Coase 1960, s. 16]. Ludzkie prawo do określonej ilości wody potrzebnej do niezbędnych zastosowań domowych jest niekompatybilne z ceną wody w większości zastosowań. Rzeczywiście ceny wody zapobiegające marnotrawieniu w jej dzisiejszych zastosowaniach o niskiej wartości mogą być niezbędne dla zapewnienia ich dostępności bardziej wartościowym zastosowaniom w przyszłości.

Jedną z konsekwencji tak postrzeganej obfitości wody jest to, że woda często traktowana jest jako dobro wolne, z kosztami dotyczącymi tylko tworzonej infrastruktury, energii i innych kosztów operacyjnych oraz transportu, gdzie często koszty energii również bywają subsydiowane. Jasne zdefiniowanie praw własności podnosi cenę wody w sposób odzwierciedlający jej wartość jako rzadkiego zasobu. Ceny wody służące do generowania informacji o wartości wody w alternatywnych zastosowaniach dostarczają informacji o kosztach zastąpienia jednego używania wody innym. Daje to także obecnym posiadaczom prawo do korzystania z wody i zachęca do zachowania i transferu tego prawa, zwiększając przejrzystość i potencjalnie przyczyniając się do ograniczenia przypadków nieporozumień i konfliktów. Uznanie roli kosztów transakcji oznacza, że jest ważne nie tylko określenie prawa własności, ale także zastanowienie się, w jaki sposób prawa te są przypisane. To sprawia, że problemem jest „[...] wybór odpowiednich rozwiązań społecznych do poradzenia sobie ze szkodliwymi skutkami, które prawdopodobnie będą się różnić w różnych krajach lub działach wodnych” [Coase 1960, s. 18]. Odpowiednie rozwiązania społeczne powinny być tym, co informuje, jak działa na najniższym poziomie koszt, gdy wszystkie koszty są brane pod uwagę. To, co działa jako odpowiednie rozwiązanie społeczne w jednym okresie czy w danej populacji i przy danej technologii, może nie być odpowiednie w późniejszym terminie, w większej populacji, żyjącej w warunkach bardziej zagęszczonych na obszarach miejskich, przy wyższych standardach życia i nowych technologiach.

Instytucje działające w zakresie zasobów wodnych stoją w obliczu zmian. Na arenie międzynarodowej nastąpił ruch w kierunku integracji zarządzania zasobami wodnymi (ang. *integrated water resources management*, IWRM) zgodnie z zaleceniami Deklaracji Dublińskiej (Dublin Statement) uchwalonej na międzynarodowej konferencji International Conference on Water and the Environment z 1992 roku w sprawie wody i środowiska. Podejście IWRM koncentruje się na zarządzaniu zasobami wodnymi w sposób ekonomiczny, zrównoważony społecznie i środowiskowo. I co jest ważne dla rynku wody – jednoznacznie uznano w oświadczeniu dublińskim, że woda jest dobrem ekonomicznym we wszystkich swoich zastosowaniach. To podejście zgodne jest z poglądem R. Coase’a na całkowitą wartość usług społecznych, gdzie nakładające się na siebie jurysdykcje dotyczą wody z tego samego zbiornika, a IWRM koncentruje się na korzyściach z całego zbiornika wodnego, a nie na oddzielnych korzyściach dla użytkowników, społeczności, a nawet korzyściach dla całego kraju.

W Deklaracji Dublińskiej, uznającej wodę za dobro ekonomiczne, zauważa się, że „dostęp do czystej wody jest podstawowym prawem wszystkich istot ludzkich”, podkreślając

pozytywny związek pomiędzy traktowaniem wody jako dobra gospodarczego i ulepszeniem dostępu do czystej wody dla ubogich. Niezależnie od poziomu dochodów, ludzie są skłonni zapłacić stosunkowo wysokie ceny za początkowe litry wody, którą konsumują. Dzisiaj, w większości miejsc na świecie, krańcowe wartości wody dla użytkownika są znacznie wyższe w przypadku gmin i zastosowań przemysłowych niż w rolnictwie. Podczas gdy dla wielu podmiotów handel wodą odbywa się między podmiotami o podobnych zastosowaniach, na przykład między rolnikami, to fakt, że woda o niskiej wartości jest obecnie stosowana w rolnictwie, a jednocześnie o wysokiej wartości w domostwach, gdzie domowe zastosowania nie są spełnione, oznacza to, że są bardziej rozległe rynki wodne i prawdopodobnie woda będzie przemieszczana z zastosowań rolniczych do zastosowań domowych czy przemysłowych.

Wiele krajów już przyjęło zasady IWRM, łącznie z rozwijającymi się rynkami obrotu wodą, w różnym zakresie. W jednym z ostatnich badań [Grafton i in. 2011] porównuje się wyniki funkcjonowania rynków wody w Australii, Chile, RPA, USA i w Chinach. W wymienionych krajach występują różne stopnie udostępniania wody według natężenia następujących cech: (1) czy są półpustynnymi regionami doświadczającymi zagrożenia niedoboru wody lub stojącymi przed takim zagrożeniem; (2) czy woda ma różne wartości w różnych zastosowaniach; oraz (3) czy jest wystarczająco silne instytucjonalne sprawowanie rządów i posiadana zdolność prawna w szerokim zakresie do zaakceptowania reform. Jak twierdzą autorzy, żaden z tych krajów nie ma równie dobrych wskaźników odnoszących się do miar efektywności, kapitału własnego i zrównoważonego rozwoju środowiska, czyli wszyscy mają możliwość poprawienia wyników. Jednak każdy kraj stara się dobrze realizować te działania i może być przewodnikiem, jeśli nie wzorem, dla decydentów w innych krajach.

Australia prezentuje model kraju, który zreformował cennik wody w sposób kompleksowy, jednocześnie uznając, że szczegóły instytucjonalne będą musiały zostać dostosowane w przyszłości. W czerwcu 2004 roku Rada Rządu Australii (COAG) podpisała umowę międzyrządową Narodowa Inicjatywa Wodna (Intergovernmental Agreement on National Water Initiative, NWI) i ustanowiono Narodową Komisję ds. Wody (National Water Commission). W celu „poprawy zarządzania zasobami wodnymi kraju i zapewnienia większej pewności dla przyszłych inwestycji” NWI opiera się na wcześniejszych doświadczeniach handlu prawami do wody w ramach zbiornika Murray-Darling Basin i wyraźnie obejmuje prawa do wody, handel wodą i lepsze ceny wody. Zgodnie ze statutem NWI, od każdego stanu lub określonego terytorium jest wymagane podjęcie działań w celu wyjaśnienia i poprawy zabezpieczenia prawa do wody oraz prowadzenie rejestru tytułów wodnych, rejestrowania uprawnień dostępu, własności i transferów. W dziesiątą rocznicę NWI Australia National Water Commission stwierdziła, że „choć w pełnym zakresie aspiracje NWI jeszcze nie zostały zrealizowane, to stworzone zostały ramy, które po dziesięciu latach funkcjonowania sprawdziły się i są solidne” [National Water Commission]. Ocena ta znajduje odzwierciedlenie w stosunkowo wysokim poziomie wyników, które Australia otrzymała w rocznicowej publikacji [Grafton i in. 2011, s. 222].

Potrzebę reformy instytucjonalnej w zarządzaniu zasobami wodnymi po raz pierwszy potwierdzono w Murray-Darling Basin w latach 80. przez embargo nałożone na nowe licencje i projekty zastępujące otwarte kanały, które za pomocą rurociągów dostarczają wodę w celach irygacyjnych. W wyniku tak wczesnego startu rynki wodne mają ugruntowaną pozycję w ramach Murray-Darling Basin. Uprawnienia do wody z dorzecza mogą być albo gwarantowane, gdy posiadacze praw mogą spodziewać się, że będą otrzymywać pełną alokację każdego roku, albo mieć niski stopień gwarancji z prawdopodobieństwem braku przydziału wody w suchych latach. Transakcje mogą przybierać jedną z dwóch form: trwałego przeniesienia prawa do wody lub rocznego dostępu do przydziału wody. Murray-Darling Basin mógł się pochwalić handlem uprawnieniami o sporych rozmiarach; z około 20% uprawnień do wody w 2009 roku sprzedano uprawnienia na kwotę 1,8 miliarda dolarów [Grafton i in. 2011, s. 229–230]. Szereg brokerów działa aktywnie na rynku dostępu do wody, aby obniżyć koszty transakcji⁵. Nowe zasady obrotu wprowadzone 1 lipca 2014 roku miały na celu ograniczenie niepewności, wymagając zgłaszania wszystkich zaobserwowanych cen handlu i ograniczeń w handlu w czterech jasno określonych okolicznościach, w tym w przypadku wpływu na strony trzecie⁶.

Australijska NWI osiągnęła odpowiednią równowagę między bezpieczeństwem praw wodnych i zdolnością przystosowania się do zmiennych okoliczności. Jako ustawa o prawie wodnym może być modyfikowana przez rządy stanowe, ale bez możliwości uzyskania odszkodowania. W praktyce rządy zakupiły prawa do wody w celu zwiększenia przepływów środowiskowych. Takie zobowiązania do rekompensowania posiadaczy praw są jasno określone w ostatnich umowach międzyrządowych i z partnerami krajowymi dotyczących porozumienia w sprawie Murray-Darling Basin, które zostało uzgodnione pomiędzy Wspólnotą i Nową Południową Walią w lutym 2014 roku. Umowy te wskazują na potrzebę dodatkowych 2 750 gigastrów wody, aby pozostały w zagłębiu dla uzyskania rocznej ochrony ekosystemu; strony zgadzają się, że dodatkowy wewnętrzny przepływ zostanie osiągnięty dzięki połączeniu infrastruktury oraz pracom środowiskowym zmierzającym do odzysku wody i zakupu praw do wody do maksimum 1500 gigastrów [NSW Department of Industry]. Strategią państwa było kupowanie stałych uprawnień do wody w celu ochrony przepływów strumieni wewnętrznych, gdy jest to konieczne, lub w celu sprzedaży tymczasowych praw do użytkowania, gdy woda jest w nadmiarze w stosunku do potrzeb środowiskowych.

Przed 1998 rokiem prawa do wody w Republice Południowej Afryki nie były jednoznacznie zdefiniowane, ale ogólnie pozostawały związane z łodem jako prawa własności lub prawa do prowadzenia odwiertów. National Water Act z 1998 roku (NWA) wprowadził system powiernictwa publicznego w połączeniu z prywatnymi prawami do użytkowania

⁵ Rząd Nowej Południowej Walii udostępnia listę brokerów na swojej stronie internetowej i wyraźnie zaznacza, że skorzystanie z pomocy brokera może zmniejszyć koszty transakcji.

⁶ W arkuszu informacyjnym właściciela zbiornika Murray-Darling znajduje się informacja, że nowy handel prawami dostępu do wody rozpoczyna się 1 lipca 2018 roku, zob.: [Murray-Darling Basin Authority].

przyznanymi za pośrednictwem licencji. Polityka wodna Południowej Afryki jest najbardziej znana z formalnego uznania prawa do wystarczającej ilości wody do celów domowych; prawo to zawarte jest w sekcjach 2 i 4 NWA⁷. Prawo do czystej wody dla podstawowych potrzeb nie zostało zrealizowane dla wszystkich obywateli, jednak nastąpiła znaczna poprawa w następstwie wprowadzenia reformy instytucji wodnych. Według opublikowanych wskaźników rozwoju Banku Światowego procent ludności wiejskiej z dostępem do ulepszonej jakości źródeł wody wzrósł z 65% w 1995 roku do 88% w 2012 roku.

Wprowadzając radykalne przededefiniowanie praw do wody, Republika Południowej Afryki uznała, że przejście do nowych instytucji może pociągnąć straty w przypadku niektórych osób pomimo ogólnego zysku społecznego. Państwo, będąc teraz formalnie opiekunem zasobów wodnych, może przyznawać prawa do korzystania z wody, ale w NWA wbudowany jest wymóg mówiący, że państwo nie może odebrać prawa do wody nawet w sytuacji braku należytej staranności używania bez pominięcia wskazania powodów i należytego procesu sądowego. Aby ułatwić przejście instytucjonalne, NWA obejmowało prawo do odszkodowania dla wcześniejszych właścicieli prawa do wody, którzy ocenili negatywnie wpływ wprowadzonych zmian [Pienaar, van der Schyff 2017, s. 187].

Podjęcie oparte na zintegrowanym zarządzaniu zasobami wodnymi w Republice Południowej Afryki wymaga, aby NWA przy dzierżawie wody uwzględniała także ochronę środowiska. Podczas gdy NWA miało na celu umożliwienie handlu wodą w oparciu o dzierżawę, to istnieje znaczna niepewność co do legalności postępowania osób sprzedających lub w inny sposób przekazujących prawa do wody. Na przykład orzeczenie Sądu Najwyższego w Północnym Gauteng z sierpnia 2011 roku zatwierdziło przeniesienie praw do wody pomiędzy rolnikami, ale minister do spraw wody i środowiska zanegował ten wyrok i odmówił przekazania go, wraz z późniejszym odwołaniem, do Trybunału ds. Wody, opóźnionym z powodu zawieszenia funkcjonowania Trybunału. Taka niepewność w odniesieniu do legalności przekazywania prawa do wody oznacza, że rozczarowania były nieliczne, w szczególności doświadczali ich ci, którzy alokowali wodę pomiędzy różne zastosowania [Grafton i in. 2011, s. 229].

6. Wnioski

W powyższych wywodach starano się przedstawić kilka kluczowych cech podejścia do kwestii ochrony środowiska w ujęciu szkoły neoklasycznej. Chociaż charakter przedstawionej analizy nie sugeruje nakazu jako drogi do rozwiązania wszystkich dylematów środowiskowych, to oferuje pewne ogólne zasady, które mogą być przewodnikiem dla twórców polityki w tym zakresie. Z jednej strony sugeruje potrzebę stworzenia ram pozwalających na zwiększenie zakresu negocjacji pomiędzy podmiotami prywatnymi i organizacjami oraz zwiększenie działań rządu w egzekwowaniu praw własności, jak również

---

⁷ Zaopatrzenie w wodę wystarczające do celów domowych określa się jako „25 litrów na każdą osobę, na jeden dzień” dostępne w promieniu 200 metrów [Pienaar, van der Schyff 2007, s. 185].

rozstrzygnięcia sporów w przypadku kwestionowania takich praw. Należy zdawać sobie sprawę z tego, że przepisy rządowe mogą czasami stanowić taką opcję, która obniża ciężar kosztów transakcji, sprzyja także zyskaniu znacznie większej świadomości, że skala kosztów generowanych przez działania rządu może być tak wielka, że „nierobienie niczego” może być najmniej złą opcją. W przedstawionej analizie dokładne granice między „rozwiązaniem prywatnym”, „rozwiązaniem publicznym” i „brakiem rozwiązań” zostały określone przez kwestie politycznego osądu, przy czym te wątki zostały zarysowane bardzo odmiennie, jeśli weźmiemy pod uwagę, że orzeczenie jest informacją o podejściu porównawczych instytucji i że R. Coase był tu widocznym inspiratorem.

Analizując zmiany instytucjonalne w świetle przejścia do IWRM i akceptację wyraźniejszego zdefiniowania prawa własności, ceny wody i rynku wody, można stwierdzić, że zachodzą one dość powoli, ale pomysł zyskał dobry początek. Kraje omówione powyżej nie są jedynymi przykładami; w Europie, reforma prawa wodnego z 1999 roku otworzyła drzwi do handlu uprawnieniami do wody. Szczegóły instytucjonalne z konieczności są odmienne w różnych krajach. Jest to korzystne, ponieważ kraje różnią się pod względem zasobów wodnych, instytucji i na wiele innych sposobów, które będą wymagały przyjęcia innych rozwiązań społecznych w celu osiągnięcia większego produktu społecznego. Jest to również korzystne dlatego, że konkurencja pomiędzy różnymi szczegółami instytucjonalnymi, lub przynajmniej porównywalnie różnymi, dostarcza informacji ułatwiających wprowadzenie innowacji i umożliwiających proces uczenia się.

Zastosowanie spostrzeżeń R. Coase'a w praktyce i wykorzystywanie rynków dla zarządzania zasobami wodnymi stanowi dość trudne wyzwanie polityczne, ale ma wskazany powyżej potencjał, mogący zapewnić istotne korzyści społeczne i środowiskowe tym, którzy podejmą to wyzwanie.

Literatura

- Anderson T., Leal D., *Free market environmentalism*, Palgrave, New York 2001.
- Anderson T., Libecap G., *Environmental markets*, Cambridge University Press, Cambridge 2014.
- Aqueduct Water Risk Atlas, <http://www.wri.org/our-work/project/aqueduct/aqueduct-atlas> [dostęp: 3.07.2018].
- Bate R., *Saving our streams. The role of Angler's Conversation Association in protecting English and Welsh rivers*, Institute of Economic Affairs, London 2001.
- Coase R.H., *The institutional structure of production*, 1991 Alfred Nobel Memorial Prize, lecture in economic sciences, „American Economic Review” 1992, vol. 82.
- Coase R.H., *The problem of social cost*, „Journal of Law and Economics” 1960, vol. 3.
- Glennon R., *Unquenchable: America's water crisis and what to do about it*, Island Press, Washington 2009.
- Grafton R.Q., Libecap G., McGlennon S., Landry C., O'Brien B., *An integrated assessment of water markets: A cross-country comparison*, „Review of Environmental Economics and Policy” 2011, vol. 5, no. 2.
- Helm D., *Government failure, rent seeking and capture: The design of climate change policy*, „Oxford Review of Economic Policy” 2010, vol. 26, no. 2.

- Kelman M., *A guide to critical legal studies*, Harvard University Press, Cambridge 1987.
- Murray-Darling Basin Authority, <http://www.mdba.gov.au/media-pubs/publications/new-bp-water-trading-rules-start-1st-july> [dostęp: 3.07.2018].
- National Water Commission, <http://www.nwc.gov.au/nwi/nwi-10-year-anniversary> [dostęp: 3.07.2018].
- NSW Department of Industry, <http://www.water.nsw.gov.au/Water-management/Law-and-policy/National-reforms/Basin-Plan/murray-darling-basin-plan> [dostęp: 9.07.2018].
- Olson M., *Power and prosperity*, Basic Books, New York 2000.
- Ostrom E., *Governing the commons*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- Pienaar G.J., Schyff E. van der, *The reform of water rights in South Africa*, „Law, Environment and Development Journal” 2007, vol. 3, no. 2.
- Pigou A.C., *The economics of welfare*, Macmillan, London 1920.
- Water Governance Facility, *Groundwater governance in India. Stumbling blocks for law and compliance*, WGF report no. 3, SIWI, Stockholm 2013.

Streszczenie

W artykule starano się przedstawić kilka kluczowych aspektów podejścia do kwestii ochrony środowiska, które można wywnioskować z neoinstytucjonalnej teorii, przede wszystkim z prac najważniejszego jej przedstawiciela Ronalda Coase'a. Chociaż wyniki przeprowadzonej analizy nie sugerują drogi nakazowej do rozwiązywania wszystkich dylematów środowiskowych, to oferują pewne ogólne zasady, które mogą być pomocne dla twórców polityki społeczno-gospodarczej w różnych krajach. Sugeruje się potrzebę stworzenia ram, które pozwalają na zapewnienie większej roli prowadzeniu negocjacji między osobami prywatnymi i organizacjami oraz zwiększenie znaczenia działań rządu w egzekwowaniu praw własności, a także rozstrzygania sporów na drodze negocjacji w przypadku zakwestionowania takich praw. Warto zdawać sobie sprawę z tego, że przepisy rządowe mogą czasami stanowić opcję, która obniża ciężar kosztów transakcji, ale należy również podkreślić znaczenie zyskania większej świadomości odnośnie do skali kosztów generowanych przez działania rządu, które mogą być tak wysokie, że „nierobienie niczego” może być najmniej złą opcją. W artykule przedstawiono także przykłady ilustrujące różnorodne rozwiązania praktyczne w zakresie ochrony zasobów wody w różnych państwach, na przykład w Australii, USA i RPA.

Słowa kluczowe: ochrona środowiska, neoinstytucjonalizm, prawa własności.

Summary

Issues of environmental protection with reference to neo-institutional economics

The article attempts to present several key aspects of an approach to environmental protection that may be deduced from the theory of Ronald Coase, the most significant proponent of neo-institutional economics. Although the results of the analysis do not point to a definitive means of resolving all environment dilemmas, they nevertheless offer certain general principles that may be helpful to those who draw up socio-economic policies in various countries. On the one hand these indicate the need for building frameworks to allow greater scope for negotiation between people and organizations, the identification of government activity in the execution of property rights and in resolving disputes when these rights are called into question. Account should be taken of the fact that government regulations may sometimes become an option that can reduce the burden of costs

of a transaction. However, the significance of greater awareness of the scale of the costs generated by government action should also be emphasized. This may be so great that “doing nothing” may be the least damaging option. The article also puts forward examples to illustrate sustainable practical solutions for the protection of water resources in various countries such as Australia, the USA and South Africa.

Key words: protection of environment, neo-institutionalism, property rights.

Klasyfikacja JEL: H23, B52, P14.

Kseniia Verhal*

The horizontal integration of trade enterprises

1. Introduction

Integration processes in the trade sector are a logical result of the development of trading enterprises in a globalizing environment. In order to increase competitiveness, trading enterprises both in Ukraine and the world form horizontally integrated businesses structures. Horizontal integration in trading creates benefits to others through: accumulation of labour, financial, and other resources; shortening of production lead time; economies of scale; synergistic effects; possibility of access to new knowledge; wider dissemination of knowledge and information; streamlining of information flows; and the creation of better conditions for combining their members' personal interests, and the interests of all participants, in the production process [Skopenko 2010, pp. 165–174].

Naturally, one of the most efficient and modern organizational form of trading network in Ukraine plays a significant role in economic development, but it also attracts much competition.

With its large territory and a population of over 40 million people, Ukraine is a vast and attractive investment market for retail development. Despite the economic crisis and political turmoil of 2013–2015 the retail industry stabilized in 2016 with some signs of recovery in 2017. According to the Ukrainian State Statistics Service, Ukraine's retail trade turnover reached 28.3 billion USD, which means in 2017 it increased by 8.8% compared to its 2016 figure. However, retail turnover was stronger for most of 2017, expanding by 8–10% each month of the year. This trend for increased sales is expected to continue through 2018 and beyond.

Figure 1 shows the number of retail chains by sector in Ukraine in the year 2016. There were 95 retail chains in all. Fashion and clothing was the leading sector, accounting for 26 chains, followed by food, accounting for 21 chains. The third-ranked sector was footwear, standing at 13 chains. The optical sector and toys and games showed the smallest number, just one retail chain.

During 2016–2017, retailers updated their shopping environments and offerings, re-branded their stores or reconstructed them: ATB, Fozzy, Furshet, Retail Group (Velmart – Velyka Kyshenya) (Table 1). In addition, companies began boldly experimenting with

---

* Poltava University of Economics and Trade, Ukraine.

formats, starting to work in unusual niches or regions. It also affects the pace of opening new stores.

In addition, for this, it is necessary for some time to close the stores, which is also taken into account in the Table. Finally, thirdly, many companies are boldly experimenting with formats starting to work in unusual niches (Fora – Favore, Silpo – Le Silpo) or regions (ATB, Silpo, Auchan).

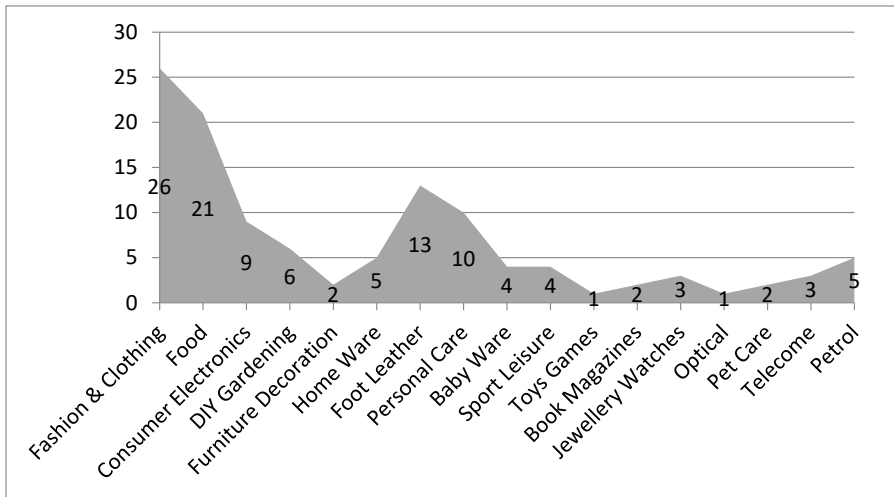

Figure 1. The number of retail chains by Sectors in Ukraine in 2016

Source: own elaboration based on: [Statista].

Table 1. Ukraine trading networks

Company	Trading networks	Number of coverage areas	Revenue, UAH billion in 2016
Fozzy Group	“Silpo”, “Fora”, “Fozzy”, “Boomi Market”	23	34.740
LLC “Retail Trend”	“Furshet”	20	4.583
GROUP ECO LLC	“Eco Market”	16	4.780
Metro Cash and Carry (Ukraine)	“Metro”	15	11.820
Eurotech JSC	“Fresh Market”	11	3.440
ATB Corp.	“ATB”	14	48.380

Source: own elaboration based on: [Sagin 2014].

Almost all those in the top-ranking networks of stores have different retail formats (supermarket, hypermarket, “near home,” cash & carry, and discount stores).

At present, Ukrainian trading networks are at the development stage. According to the Dealogic M&A Analytics in 2016 the volume of M&A deals in Ukraine amounted to 1 trillion USD. In 2017 the number of transactions increased by 22% to 67.

That's means that there are many niches and opportunities for introducing new players and strengthening the positions of existing ones. Retailers buy trading networks, launch new formats, go to the premium segment, invest in online business and add services to traditional stores. They also develop modern technologies such as self-service cash desks, personalized offers, and delivery, and mobile phone payment.

Therefore, it is very important for active enterprises to understand the peculiarities of the integrated structures and use economical and mathematical models to improve the efficiency of management decisions.

2. The challenges of horizontal integration

All companies require strategies for resource development in order to carry out business activities efficiently and effectively, and the fact of limited resources makes the need for an effective strategy even more important.

There are many approaches to classifying the resources of a trading company. The classification of trade enterprise resources [Grosul, Fylypenko 2013] allows us to identify the advantages and disadvantages of horizontal integration and classify them into groups (Table 2).

Table 2. The advantages and disadvantages of horizontal integration in trade sector

Resource	Advantages	Disadvantages
Technical resources (active part of fixed assets)	Creating new competitive advantages with complementary assets	Problems with information provision
Spatial resources (real estate, location)	Expansion of the market New stores inventory More efficient logistics Diversification of activities	Territorial dispersal of enterprises
Commodity resources (inventories)	Purchase of goods at minimum prices	Glut of outlets
Human resources (qualification, competence, quantity)	Great culture and work environment New opportunities for employee training and development	Conflicts between employees in the new environment Increasing of administrative apparatus, including managers and specialists of functional and territorial units Creating an excessively large, complex, inflexible organizational structure

Table 2. cont.

Resource	Advantages	Disadvantages
Financial resources (cash, financial investments)	Increasing financial resources Potential to secure revenue synergies Distribution of risks between stores Reduced costs Growth of capital investments	Maintenance costs increase Revaluation of synergy effects from integration
Intangible resources (trademarks, patents, know-how, licenses, software, databases, etc.)	Modernization Obtaining technologies Opportunity to qualify for larger contracts Access to new information	Partner can assign unique developments

Source: own elaboration.

3. The model of horizontal integration

Let us analyze the peculiarities of management of integration processes in horizontally integrated trade enterprises.

Horizontal integration of trade enterprises is a combination of enterprises at the same level of movement of goods. These independent enterprises create the networks of stores under the same trade mark or network structures of multiple firm alliances. In the simplest version, a horizontally-integrated structure is a tree-level hierarchical structure consisting of one coordinating subsystem (higher level of hierarchy), n functionally independent subsystems (enterprises) and Pm business processes, input of which is resulted from the previous parts of the hierarchy.

The hierarchical location of subsystems (a multi-tiered structure) is determined by the fact that some processes are influenced or directed (partially/completely) by the managing system. Let us consider a vertically integrated system consisting of one coordinating subsystem (the higher level of the hierarchy B_0) and n managing subsystems of the lower level being subordinate to the subsystem of the higher level (Fig. 2).

The subsystem of the higher level sets the parameters of control of subsystems of the lower level in the optimal way, according to the common goal. Based on the coordinating effect, the lower-level subsystems make their own decisions about managing processes within the corresponding subsystem.

At the first level, there is the subsystem A_0 – the center of management of the integrated structure. At the second level, there are placed relatively independent subsystems, represented by a finite set of homogeneous agents $A_1, \dots, A_n$. These set of trading enterprises make up a part of the integrated structure and interact with the management center. At the same time, all subsystems of the second level have the right to make decisions concerning

organization of relevant business processes within the limits defined by the managing system. Enterprises at the second level of the hierarchy have some freedom in choosing their own solutions, but these decisions must be within a defined joint strategy. That is, each agent has the parameters, the choice of which influences the management of the own processes that subordinate them.

That is, Agent $A_i, i \in (1, \dots, n)$, on the basis of the criteria from the first level management centre and its strategy S_{A_0} , where $S_{A_0} = S_{A_1} \cup S_{A_2} \cup \dots \cup S_{A_n}$, forms its own strategy S_{A_i} , at one point in time t and initiates the appropriate business process or a set of business processes P_m .

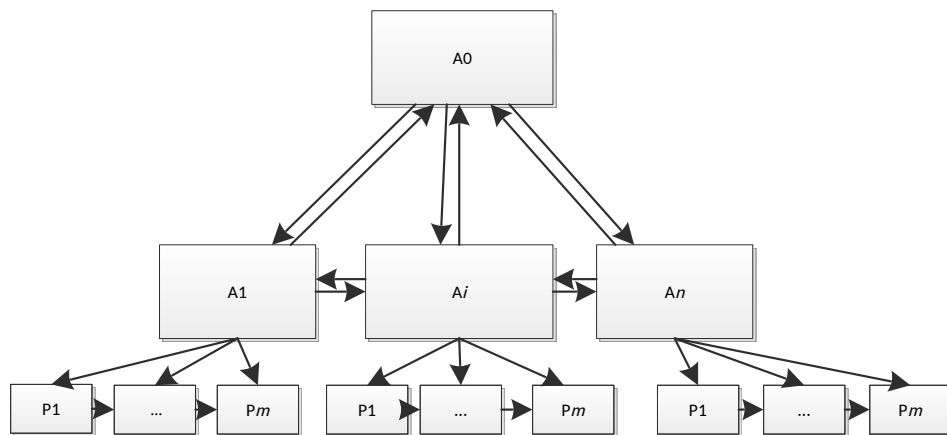

Figure 2. A horizontally integrated trade structures

Source: own elaboration.

Agent as a main object of the integrated structure that allows the designer to express all agent properties also can be represented as the interaction of resource potential, strategy, and actions (Fig. 3). Each agent contains several actions who allow according to the strategic goals perceive information from environment or from other agents. Therefore, each agent can be represented as a set of the properties, targets that arising from the global goals of the integrated structure and activities related to the implementation of the goals; interaction with the external environment – as the reflection of the effects of the environment on the agent and as the reflection of changes in the environment under the influence of the agent’s actions.

In this case, under the external environment of the agent of a horizontally integrated structure, we will understand everything that surrounds the integrated structure, as well as other agents as a part of the integrated structure. This will determine the agent’s impact on changes in the external environment, as well as its impact on other agents in the multi-agent system.

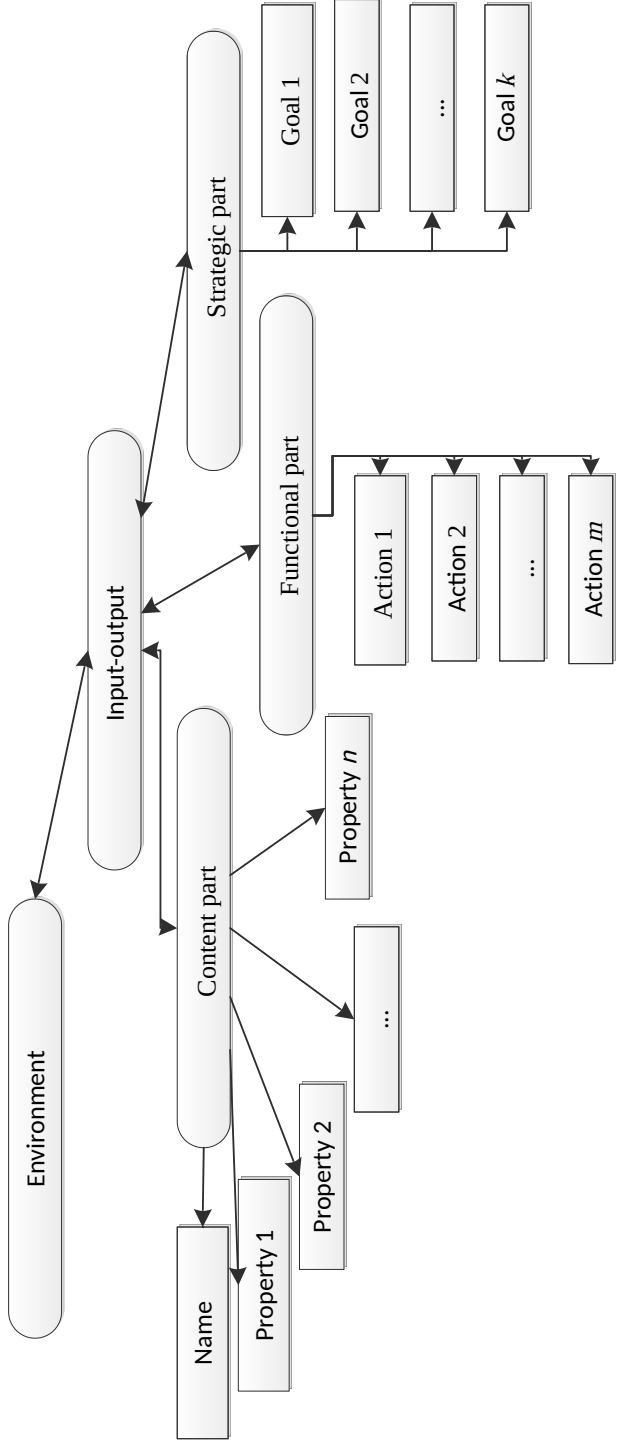

Figure 3. The structure of agents of the second level in integrated structure

Source: own elaboration.

The external environment of trade enterprises is divided into an environment of direct influence (suppliers, labour resources, laws, institutions of state regulation, consumers, of competitors, etc.) and the environment of indirect influence (economic status of the country, scientific and technological progress, socio-cultural and political changes, public organizations, factors the international situation) [Ligonenko 2003]. The interaction of a horizontally integrated trading structure and the external environment can be represented as follows (Fig. 4).

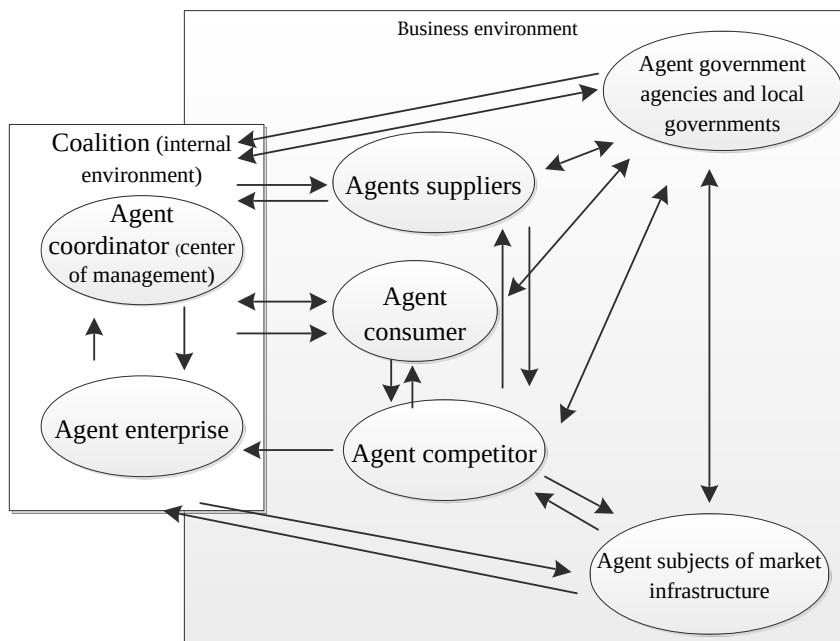

Figure 4. External environment

Source: own elaboration.

The representation of the integrated trade structure in the form of a hierarchy will enable:

- the relationships between the managing center and agents to be identified;
- the organizational form and integration strategy for reaching the goal and constructing the decision-making process to be chosen;
- uncertainty about the situation in the object of management and target tasks to be reduced;
- management strategy to be visualized.

References

- Grosul V.A., Fylypenko O.M., *Structuring the resource potential of trade enterprises*, "Business Inform" 2013, no. 12.
- Ligonenko L.O., *Problems and perspectives of the retail supply chain development*, "Bulletin of the Lviv Commercial Academy" 2003, vol. 14.
- Sagin I., *How to survive a retailer in a new Ukrainian economy. And what to bet on business development*, "Forbes Ukraine" 2014, <http://forbes.ua/ua/opinions/1372185-yak-vizhiti-ritejleru-vu-movah-novoyi-ukrayinskoyi-ekonomiki> [accessed on: 15.03.2018].
- Skopenko N.S., *Theoretical aspects of the formation of integrated structures*, "Economic Sciences" 2010, vol. 7, no. 26.
- Statista, <https://www.statista.com/> [accessed on: 19.04.2018].
- Ukrainian State Statistics Service, www.ukrstat.gov.ua [accessed on: 22.03.2018].

Summary

In the article features of modelling of horizontally integrated structures with use of multi-agent approach are considered. The features and main trends in the development of horizontally integrated structures in Ukraine are investigated. The advantages and disadvantages of horizontal integration are determined. An approach for determining the structure of a horizontally integrated trading enterprise is proposed. The structure of the second-level agent is defined. The interrelations between the integrated structure and the external environment are established.

Key words: horizontally-integrated structure, retail, multi-agent approach.

Streszczenie

Integracja horyzontalna przedsiębiorstw handlowych

W artykule opisano model struktur horyzontalnie zintegrowanych z zastosowaniem podejścia multiagencji. Zbadano tu główne cechy i kierunki rozwoju struktur horyzontalnie zintegrowanych na Ukrainie. Określono przy tym zalety i wady integracji horyzontalnej. Zaproponowano sposób określenia struktury horyzontalnie zintegrowanego przedsiębiorstwa handlowego. Ponadto zdefiniowano strukturę agencji drugiego poziomu. Przedstawiono wzajemne powiązania pomiędzy zintegrowanymi strukturami i otoczeniem zewnętrznym.

Słowa kluczowe: struktura horyzontalnie zintegrowana, sprzedaż detaliczna, podejście multiagencyjne.

JEL Classification: F15.

Aleksander Pietuszyński*
Krystyna Strzała**

Migracje ludności we współczesnej Europie

1. Wstęp

Migracje ludności występują od samego początku dziejów ludzkości. Problemem migracji ludności jako jedni z pierwszych zajęli się badacze reprezentujący nauki geograficzne. Za prekursora badań nad migracjami jest uznawany niemiecki geograf Ernest Ravenstein, który w XIX wieku sformułował prawa migracyjne, wskazując prawidłowości charakteryzujące ruchy ludności [Ravenstein 1885].

Celem badania było przedstawienie strumieni migracyjnych ludności w Europie w latach 1990–2014. Podjęto próbę wyjaśnienia czynników determinujących procesy migracyjne.

W ramach opracowania przeprowadzono analizę strumieni emigracji oraz imigracji 28 państw członkowskich UE (w tym Cypru, w całości położonego w Azji) i 6 państw europejskich, nienależących do UE w okresie 1990–2014. W celu zwiększenia przejrzystości rozważań dokonano podziału tych państw na trzy grupy:

- 15 państw „starej Unii” przyjętych przed 2004 rokiem (UE-15): Austria, Belgia, Dania, Finlandia, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Luksemburg, Niemcy, Portugalia, Szwecja, Wielka Brytania oraz Włochy;
- 13 państw UE przyjętych w okresie od 2004 roku (UE-13): Bułgaria, Chorwacja, Cypr, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Malta, Polska, Rumunia, Słowacja, Słowenia, oraz Węgry;
- 6 państw pozostałych: Białoruś, Islandia, Norwegia, Rosja, Szwajcaria oraz Ukraina.

W opracowaniu wykorzystano następujące metody badawcze: przegląd literatury, analizę statystyczną danych ilościowych, analizę korelacji, analizę panelową. Dane do analizy pozyskano z baz danych Eurostat, Росстат, Белстат, Держстат.

2. Definicje migracji

Migracja jest pojęciem wielowymiarowym. Proces migracji ludności jest przedmiotem badań prowadzonych w ramach różnych dyscyplin naukowych, analizuje się go między

* Uniwersytet Gdański.

** Uniwersytet Gdański, Powiślańska Szkoła Wyższa w Kwidzynie.

innymi z perspektywy geograficznej, demograficznej, ekonomicznej, socjologicznej czy politycznej. Każda z tych dyscyplin w sposób charakterystyczny dla niej definiuje ten proces.

Różnorodność istniejących definicji, formułowanych odmiennie w zależności od dyscypliny naukowej, wymaga ujednoczenia i zdefiniowania pojęcia na potrzeby opracowań statystycznych. Od wielu lat ONZ prowadzi pomiary międzynarodowych ruchów migracyjnych i już w 1953 roku po raz pierwszy wypracowała definicję migracji, która miałaby służyć do celów statystycznych [UN 1970]. Propozycje ONZ stanowią punkt odniesienia dla obecnie obowiązujących definicji statystycznych określających kategorie osób przemierzających się – migrantów i niemigrantów [UN Statistic Division 1998]. Według tego ujęcia migranci to:

- 1) kategorie brane pod uwagę w zestawieniach statystycznych dotyczących migracji międzynarodowych:
  - osoby wyjeżdżające lub przybywające w celach edukacyjnych;
  - osoby wyjeżdżające lub przybywające w związku ze szkoleniem zawodowym;
  - pracownicy zagraniczni, wynagradzani w kraju przyjmującym;
  - osoby wyjeżdżające lub przybywające w celu podjęcia pracy w organizacji międzynarodowej lub w ramach służby cywilnej;
  - osoby realizujące swoje prawo do pobytu za granicą;
  - osoby wyjeżdżające lub przybywające z zamiarem osiedlenia się;
  - osoby wyjeżdżające lub przybywające w celu łączenia się rodzin;
  - uchodźcy, osoby starające się o azyl;
- 2) kategorie brane pod uwagę przy zbieraniu danych statystycznych, odnoszące się do osób, których status jest nieuregulowany:
  - osoby poszukujące azylu, ale niespełniające warunków do jego uzyskania;
  - osoby przebywające w danym kraju bez prawnego usankcjonowania pobytu.

W opracowaniu podjęto problem migracji we współczesnej Europie, więc kluczowe znaczenie ma sposób definiowania terminów związanych z procesami migracyjnymi przyjęty przez UE. Parlament Europejski ustanowił wspólne zasady gromadzenia danych i tworzenia statystyk Wspólnoty w tym zakresie, Główny Urząd Statystyczny (GUS) opracował własne definicje, które są spójne z terminologią UE oraz ONZ, a podstawowe definicje, dotyczące migracji przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Podstawowe definicje z zakresu migracji ludności

Pojęcie	Definicja
Imigracja	Działanie, w wyniku którego osoba ustanawia swoje miejsce zamieszkania na terytorium państwa członkowskiego na okres, który wynosi co najmniej 12 miesięcy lub co do którego przewiduje się, że będzie on tyle wynosić, będąc uprzednio rezydentem innego państwa członkowskiego lub państwa trzeciego
Emigracja	Działanie, w ramach którego osoba mająca uprzednio miejsce zamieszkania na terytorium państwa członkowskiego rezygnuje z posiadania swojego zwyczajowego miejsca zamieszkania w tym państwie członkowskim na okres, który wynosi co najmniej 12 miesięcy lub co do którego przewiduje się, że będzie on tyle wynosić

Pojęcie	Definicja
Imigrant	Osoba podejmująca imigrację
Emigrant	Osoba podejmująca emigrację
Migracje wewnętrzne	Zmiany miejsca zamieszkania (pobytu stałego lub czasowego) w obrębie kraju, polegające na przekroczeniu granicy administracyjnej gminy, w tym: w przypadku gmin miejsko-wiejskich, zmiany miejsca zamieszkania w obrębie gminy, z terenów wiejskich na miejskie lub odwrotnie
Migracje zagraniczne	Wyjazdy za granicę i przyjazdy do kraju w celu osiedlenia się (zamieszkania na stałe) lub na pobyt czasowy

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Główny Urząd Statystyczny].

3. Krótki przegląd teorii migracji ludności

Teorie ekonomiczne są oparte na założeniu, że największy wpływ na procesy migracyjne mają determinanty o charakterze ekonomicznym. Człowiek jest uważany za *homo oeconomicus* – przemieszcza się tam, gdzie jego potrzeby materialne zostaną zaspokojone w oczekiwany sposób [Janicki 2007]. Migracja jest rachunkiem indywidualnej kalkulacji potencjalnych ekonomicznych zysków i kosztów ewentualnego przemieszczenia. Poza-ekonomiczne koszty migracji, na przykład koszty psychologiczne, są w teoriach ekonomicznych z reguły pomijane [Woods 1982]. W tabeli 2 przedstawiono krótki przegląd ekonomicznych teorii migracji.

Tabela 2. Przegląd ekonomicznych teorii migracji ludności

Teoria	Opis
Klasyczna makroekonomiczna teoria migracji (ang. <i>classic theory of migration</i>)	Rozpatruje migrację jako środek do osiągnięcia przestrzennej równowagi ekonomicznej. Migrant jest czynnikiem równoważącym rynki pracy, dąży do maksymalizacji dochodów, posiada on pełną wiedzę o możliwych do osiągnięcia korzyściach, pracownicy posiadają jednakowe kwalifikacje i potrzeby oraz nie ma barier dla migracji
Neoklasyczna teoria migracji (ang. <i>neoclassic theory of migration</i>)	W ujęciu makroekonomicznym zakłada się, że migracja jest wynikiem różnic wielkości popytu i podaży pracy na rozmaitych obszarach, co skutkuje zróżnicowaniem wysokości płac, a migracja jest procesem kompensującym te różnice. Zakłada się pełne zatrudnienie i wyłącność wpływu rynków pracy na migracje
Nowa ekonomiczna teoria migracji (ang. <i>new economics of migration</i>)	Zachowuje postulowany przez teorię neoklasyczną racjonalizm wyboru jako podstawę decyzji o podjęciu migracji, jednak elementarną jednostką poddaną rozważaniom nie jest pojedyncza osoba, lecz grupa ludzi, najczęściej gospodarstwo domowe. Głównym celem, jaki stawia przed sobą gospodarstwo domowe, nie jest maksymalizacja zysku, ale minimalizacja ryzyka. Jeden z podstawowych sposobów osiągnięcia tego celu to dywersyfikacja dochodów rodziny

Tabela 2. cd.

Teoria	Opis
Teoria dualnego rynku pracy (ang. <i>dual labour market theory</i>)	Wyjaśnia migracje międzynarodowe za pomocą zmiennych makroekonomicznych, dotyczących wyłącznie docelowego miejsca migracji. Zakłada permanentny niedobór rąk pracy w krajach o wysokim poziomie rozwoju, ponieważ istnieje tam szereg miejsc zarobkowych, których z przyczyn prestiżowych nie chcą podjąć się ich obywatele. Zatrudnianie emigrantów nie powoduje wzrostu stopy bezrobocia, lecz wpływa stabilizująco na gospodarkę kraju imigracji
Teoria systemu światowego (ang. <i>world systems theory</i>)	Migracja jest naturalną konsekwencją rozwoju kapitalizmu. W miarę wyczerpywania się surowców w państwach bogatych, a także wraz ze wzrostem kosztów pracy rodzimej siły roboczej, firmy rozpoczynają poszukiwania surowców oraz niższych kosztów pracy za granicą. Prowadzi to do migracji kapitału do krajów biednych, stanowiących jednocześnie rynki zbytu dla produktów z krajów bogatych, a równolegle wyzwala migrację ludności w kierunku przeciwnym

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Olsson 1965; Todaro 1976; Massey i in. 1993; Piore 1979; Stark 1991; Wallerstein 1974].

Teorie socjologiczne, takie jak teoria sieci migracyjnych (ang. *migration networks theory*) lub teoria przeszkód pośrednich (ang. *intervening obstacles theory*), koncentrują się na motywach decyzji o migracji i bywają utożsamiane z badaniami behawiorystycznymi [Lee 1966]. Najczęściej są one weryfikowane w oparciu o badania ankietowe.

Teorie powstałe na podłożu geograficznym poddają analizie zróżnicowanie przestrzenne środowiska, w którym poszukują zarówno czynników przyciągających, jak i barier dla migracji [Jagielski 1974].

Teorie migracji wydają się być zbiorem niezależnych od siebie teorii, a nie sekwencją badań, w których kolejne teorie powstają w oparciu o dorobek poprzednich i wspólnie wyjaśniają całość problemu.

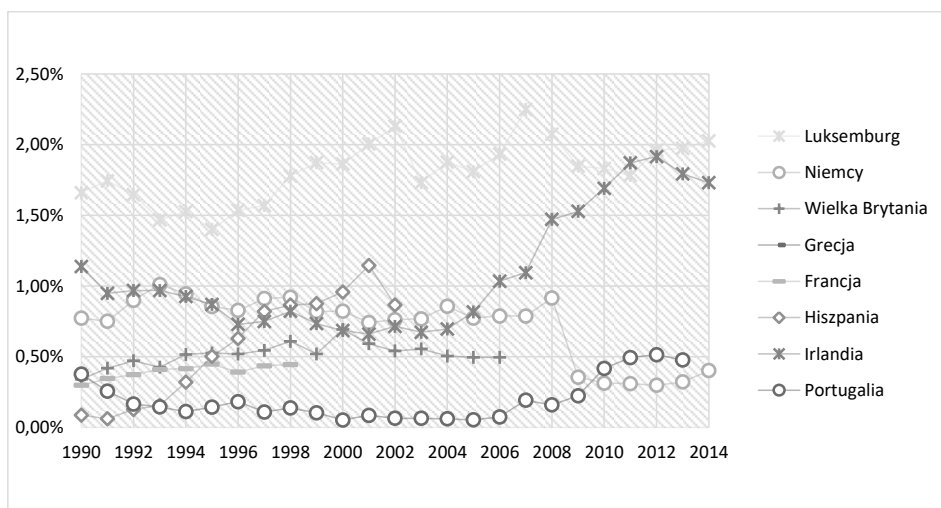
Teorie migracyjne z reguły pomijają zmienną polityczną – mimo że wydaje się być bardzo istotna – gdyż określa ona poczucie bezpieczeństwa i wolność polityczną. Polityka państw decyduje o możliwości przekraczania ich granic przez obywateli własnych oraz cudzoziemców. Teorie ekonomiczne poszukują kluczowych czynników w analizie rynku pracy, uwzględniając potencjalne zyski i koszty ekonomiczne. Niektóre teorie socjologiczne, na przykład teoria przeszkód pośrednich, odrzucają wpływ zmiennych przestrzennych, takich jak odległość na przepływy migracyjne. Tym samym ignorują ważny czynnik, który jest podstawą teorii geograficznych. Teorie geograficzne kształtowanie się procesów migracyjnych wyjaśniają przestrzennym zróżnicowaniem świata, pomijając ekonomiczne determinanty migracji, gdyż są one już uwzględnione w zróżnicowaniu przestrzennym świata.

4. Procesy migracyjne w Europie współczesnej

Porównanie procesów migracyjnych w poszczególnych krajach przeprowadzono przy pomocy współczynników emigracji i imigracji, tj. wielkości strumieni migracyjnych w odniesieniu do wielkości populacji danego kraju, ponieważ porównanie wartości absolutnych doprowadza do wnioskowania: duży kraj – duża migracja, mały kraj – mała. Dodatkowo analizie poddano saldo migracji do poszczególnych krajów, czyli różnicę strumieni imigracyjnych do kraju i strumieni emigracyjnych z kraju. Zwrócono uwagę również na odniesienie salda migracji do wielkości populacji danego kraju – współczynnik salda migracji (tab. 2–4).

Na rysunku 1 przedstawiono współczynniki emigracji z wybranych państw UE-15, wskazując na różnorodność tego procesu. Kluczem do wyboru krajów reprezentatywnych jest ujęcie wartości granicznych, czyli minimalnych i maksymalnych, oraz krajów wykazujących średni poziom współczynników.

W latach 1990–2014 największy poziom emigracji był zanotowany w Niemczech, tak w 1993 roku z Niemiec wyemigrowało 913 tys. osób, w 2008 roku – 738 tys. osób. Najniższy poziom emigracji wykazał Luksemburg, w analizowanym okresie z tego kraju emigrowało od 6 tys. do 11 tys. osób rocznie. Warty uwagi jest znaczny spadek wielkości emigracji z Niemiec w latach 2008–2009 aż o 451 tys. osób z roku na rok.

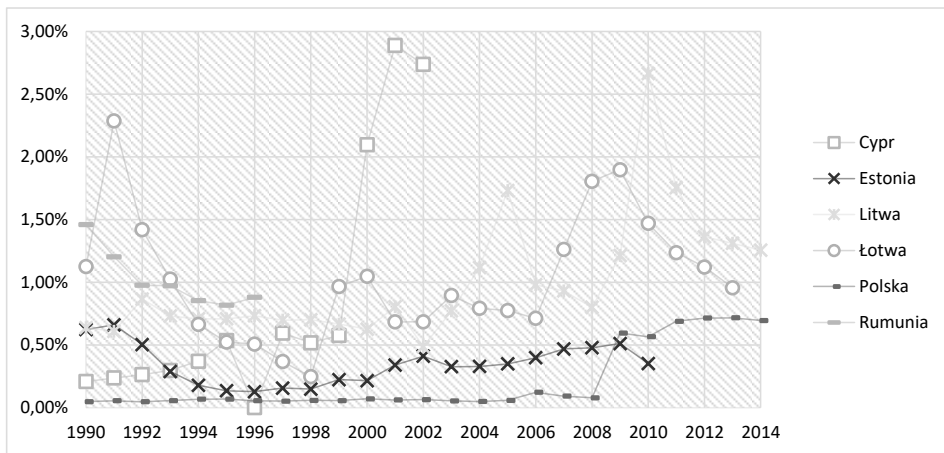
Rysunek 1. Współczynnik emigracji z wybranych krajów UE-15 w latach 1990–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Eurostat].

Jeśli wartość absolutna wielkości emigracji dla Niemiec była najwyższa, to współczynnik emigracji nie jest wysoki i waha się w przedziale od 0,3% do 1,0% z wyraźnym spadkiem po 2008 roku. Najwyższy współczynnik emigracji wykazuje Luksemburg: od

1,4% w 1995 roku do 2,25% w 2007 roku. Portugalia wykazała najniższy poziom emigracji w odniesieniu do populacji kraju, który kształtuje się od 0,05% do 0,5%, przy czym po 2005 roku jest zauważalny trend rosnący.

W krajach przyjętych do UE po roku 2004 znacząco wyróżniają się Rumunia i Polska. Poziom emigracji z Rumunii jest najwyższy w roku 2008 – 303 tys. osób z wyraźnym spadkiem do poziomu 162 tys. osób w roku 2013. Z Polski w latach 2011–2014 co roku emigrowało około 270 tys. osób. Przy czym zauważalny jest znaczny wzrost poziomu emigracji z 30 tys. osób w 2008 roku do 230 tys. osób w 2009 roku. Współczynniki emigracji z krajów UE-13 zaprezentowano na rysunku 2.

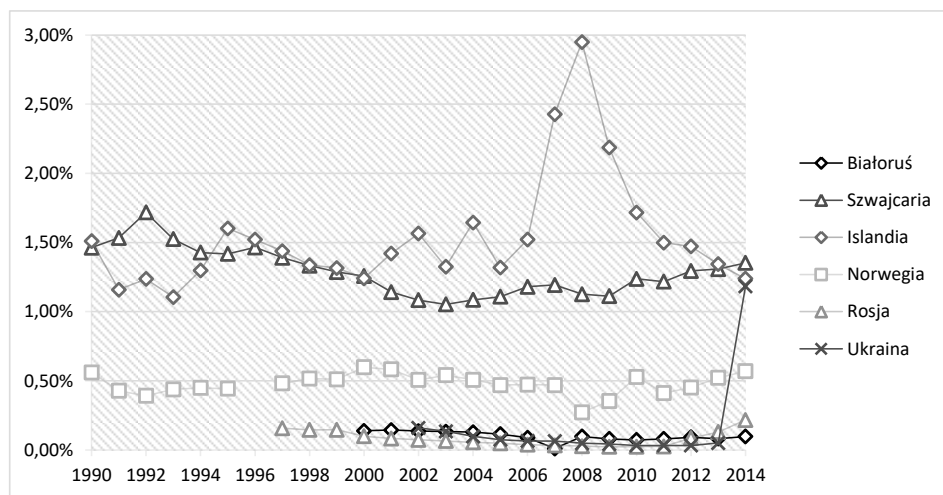

Rysunek 2. Współczynnik emigracji z wybranych krajów UE-13 w latach 1990–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Eurostat].

Jeśli Rumunia i Polska wykazały najwyższy poziom emigracji w wartościach absolutnych, to w odniesieniu do populacji kraju współczynnik emigracji dla tych krajów nie jest najwyższy i wykazuje wartości w przedziałach 0,88–1,46% i 0,05–0,72% dla Rumunii i Polski odpowiednio. Przy czym w okresie 2008–2014 dla Rumunii występuje wyraźny trend spadkowy, a dla Polski trend rosnący. Dla Polski zauważalny jest znaczny wzrost poziomu emigracji z 30 tys. osób w 2008 roku do 230 tys. osób w 2009 roku. Najwyższym współczynnikiem emigracji charakteryzują się Cypr (2,89% w 2013 roku) oraz Litwa (2,66% w 2010 roku). Najniższe współczynniki emigracji wykazała Polska – około 0,15% w latach 1990–2008 oraz Estonia – około 0,15% w latach 1998–2002. Dla krajów pozostałych sytuację przepływów emigracyjnych przedstawiono na rysunku 3.

Najwyższy poziom emigracji z krajów pozostałych wykazała Ukraina w 2014 roku, kiedy 520 tys. osób wyjechało z tego kraju. W tymże roku z Rosji emigrowało 310 tys. osób, ale w odniesieniu do populacji kraju nie są to najwyższe wartości, gdyż najwyższy współczynnik emigracji wykazała Islandia: 3% w 2008 roku. W 2014 roku, kiedy najwyższe wartości absolutne emigracji osiągnęły Ukraina i Rosja, współczynnik emigracji był

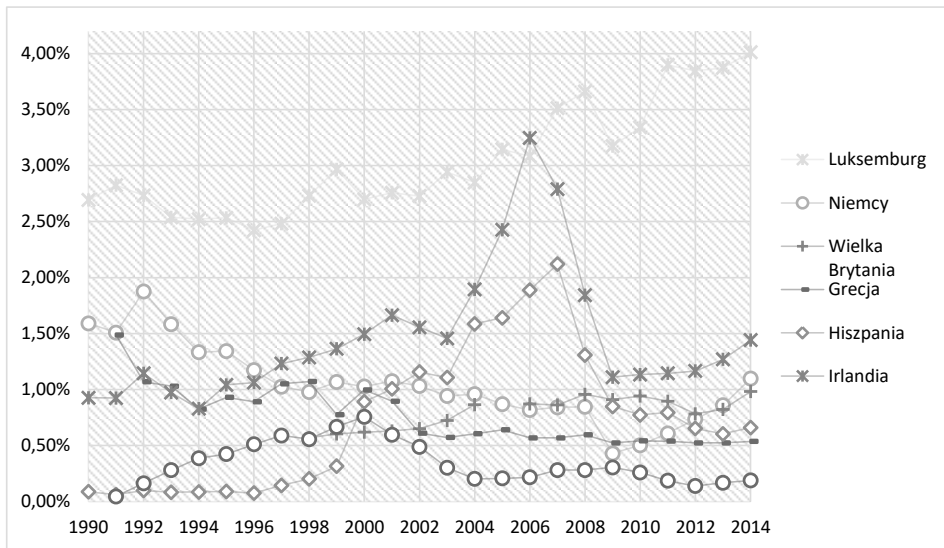
Rysunek 3. Współczynnik emigracji krajów pozostałych w latach 1990–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Eurostat; Росстат; Белстат; Держстат].

najwyższy dla Szwajcarii (1,35%) i dla Islandii (1,24%). Najniższym poziomem emigracji charakteryzowały się Islandia i Białoruś. Z Islandii w 2000 roku emigrowało 3,5 tys. osób, a z Białorusi zaledwie 1 tys. osób w 2007 roku. Z kolei w odniesieniu do populacji kraju najniższy poziom emigracji wykazała Białoruś: 0,01% w 2007 roku oraz Ukraina w okresie 2004–2013 i Rosja w okresie 2000–2012 poniżej 0,1%. Dla Federacji Rosyjskiej jest zauważalny spadek emigrantów w roku 1997 z 233 tys. osób do 36,5 tys. osób w roku 2011 i dalszy skok do poziomu 311,5 tys. osób w roku 2014. Natomiast dla Ukrainy jest charakterystyczny wzrost emigracji z poziomu 22 tys. osób w roku 2013 aż do poziomu 520 tys. osób w roku następnym. Można przypuszczać, że przyczyną mogły być znaczne zmiany polityczne, do których doszło w tym kraju.

Na rysunku 4 zaprezentowano skale imigracji na obszarze krajów członkowskich UE-15. W latach 1990–2014 Niemcy były krajem z najwyższym poziomem imigracji – w 1992 roku do tego kraju imigrowało 1,5 mln osób, a w 2014 roku – 885 tys. osób. Blisko 1 mln osób imigrowało do Hiszpanii w 2007 roku. Znacząco wyróżnia się też Wielka Brytania, do której imigrowało ponad 0,5 mln osób rocznie w okresie 2004–2014. Najniższym poziomem imigracji charakteryzowały się Luksemburg, Finlandia i Portugalia. Do Luksemburgu imigrowało od 10 tys. do 22 tys. osób rocznie w okresie 1990–2014. Do pozostałych dziewięciu krajów UE-15 co roku przybywało od 60 tys. do 90 tys. osób. Zasluguje na uwagę wzrost napływu imigrantów do Hiszpanii w latach 2006–2007, kiedy blisko 1 mln osób przybyło do tego kraju w 2007 roku. Fakt ten mógł mieć związek ze zniesieniem przez Hiszpanię okresu przejściowego w dostępie do rynku pracy dla obywateli państw UE nowoprzyjętych. Zauważalny jest trend spadkowy dla Niemiec z poziomu 1,5 mln osób w roku 1992 do 346 tys. osób w roku 2009 i dalszy wzrost do poziomu blisko 900 tys. osób w roku 2014.

Na spadek wielkości imigracji do Niemiec mógł mieć negatywny wpływ globalny kryzys gospodarczy. Ponadto rząd niemiecki otworzył swoje rynki pracy dla państw przyjętych w 2004 roku po najdłuższej możliwym siedmioletnim okresie przejściowym w 2011 roku, co jest zbieżne z dalszym wzrostem liczby imigrantów. Warto uwagi jest fakt, że jak w przypadku emigracji, tak i w przypadku imigracji te same kraje – Niemcy i Luksemburg – wykazały największe i najmniejsze strumienie migracyjne.

Rysunek 4. Współczynnik imigracji do wybranych krajów UE-15 w latach 1990–2014

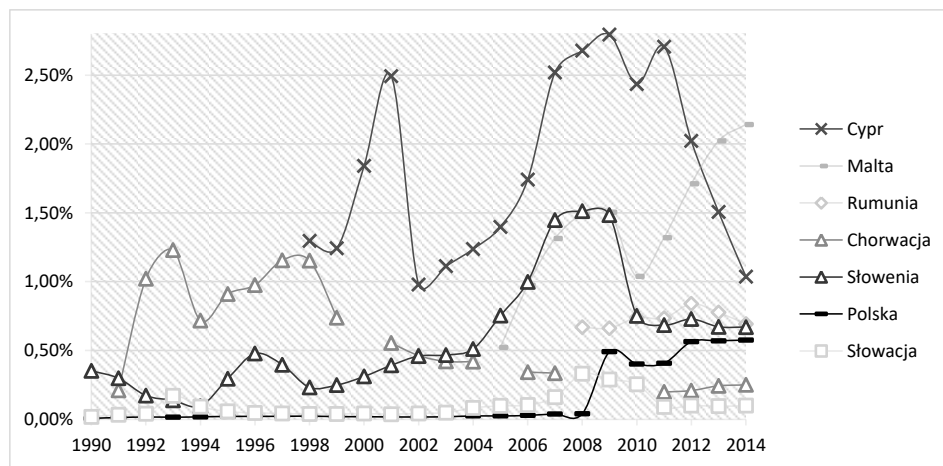
Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Eurostat].

Największy wzrost przepływu imigrantów w relacji do populacji kraju nastąpił w Luksemburgu i wynosił od 2,69% w 1990 roku do 4,01% w 2014 roku. Dość wysokim wskaźnikiem imigracji charakteryzowała się również Irlandia, tak w 2006 roku wielkość imigrantów osiągnęła 3,25% populacji tego kraju. Najniższy wskaźnik imigracji zaobserwowano dla Hiszpanii w okresie 1990–1996, poniżej 0,1% populacji kraju. Warto zauważyć, że wartość nominalna poziomu imigracji do Luksemburga była najniższa w próbie, natomiast odsetek imigrantów w populacji kraju jest najwyższy.

Strumienie imigracji do krajów UE-13 zaprezentowano na rysunku 5. W krajach przyjętych po 2004 roku znacząco wyróżniają się Polska, Rumunia i Czechy. Poziom imigracji do Polski w latach 2012–2014 kształtował się w przedziale 218–222 tys. osób rocznie, jest zauważalny znaczny wzrost z poziomu 15 tys. osób w roku 2008 do 189 tys. osób w roku następnym. Wysoki poziom imigracji wykazała Rumunia – w okresie 2008–2014 do tego kraju imigrowało od 136 tys. do 167 tys. osób rocznie. Do Czech w 2007 roku i 2008 roku imigrowało ponad 100 tys. osób rocznie. Dostrzegalny jest wzrost liczby imigrantów w krajach przyjętych po 2004 roku, który mógł być wynikiem niezastosowania okresów

przejściowych w dostępie do swoich rynków pracy, co spowodowało zwiększenie przepływu osób pomiędzy nowymi państwami członkowskimi. Być może również kryzys gospodarczy, którym bardziej były dotknięte rozwinięte gospodarki „starej Unii”, wywołał fale reemigracji, czyli migracji powrotnej. Najniższym poziomem imigracji charakteryzowały się Estonia, Słowacja, Malta.

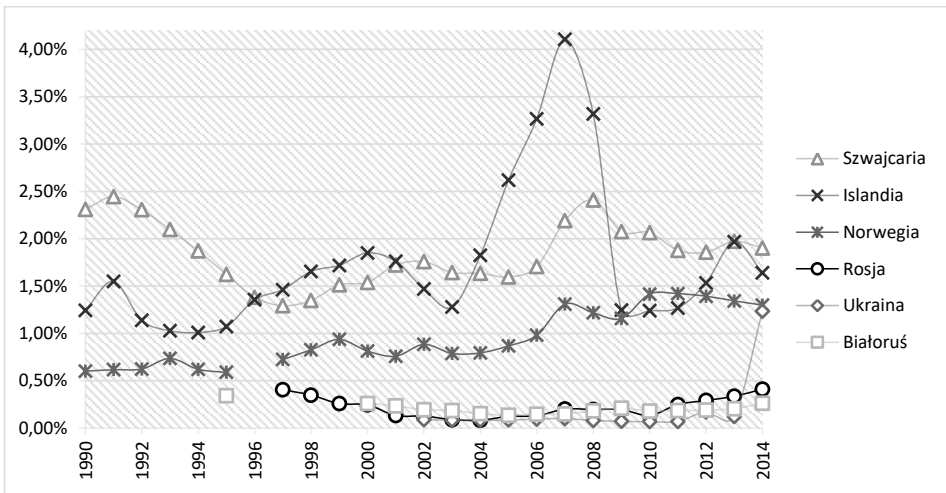

Rysunek 5. Współczynnik imigracji do wybranych krajów UE-13 w latach 1990–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Eurostat].

Jeśli wartości absolutne strumieni imigracji do Cypru, Malty i Słowenii były niskie, to w odniesieniu do populacji kraju wartości są najwyższe. Do Cypru w 2009 roku imigrowało 2,79% wielkości populacji, do Malty w 2014 roku – 2,14%, do Słowenii w latach 2007–2009 około 1,5% rocznie. Rumunia i Polska, dla których wartości absolutne imigracji były najwyższe, wykazały dość niski współczynnik imigracji w okresie 2007–2014, w przedziale 0,4–0,8%. Przed 2009 rokiem wskaźnik imigracji dla Polski kształtował się poniżej 0,04%.

Dla krajów pozostałych sytuację napływów imigrantów do poszczególnych państw przedstawiono na rysunku 6. W roku 1997 i 2014 Rosja była krajem z największym poziomem imigracji – blisko 600 tys. osób. Wysoki poziom imigracji wykazała też Szwajcaria. W całym badanym okresie 1990–2014 do tego kraju imigrowało od 92 tys. do 184 tys. osób rocznie. Najniższy poziom imigracji występował do Islandii i Białorusi: od 2,5 tys. do 12,5 tys. osób do Islandii i od 13 tys. do 35 tys. osób rocznie do Białorusi. Zasluguje na uwagę przebieg napływu imigrantów do Rosji: w latach 1997–2014 odnotowano spadek z poziomu 598 tys. osób w 1997 roku do poziomu 129 tys. w 2003 roku i dalszy wzrost do poziomu 591 tys. osób w 2014 roku. Zauważalny jest nagły wzrost napływu imigrantów do Ukrainy: z poziomu 54 tys. osób w 2013 roku do 543 tys. osób w roku następnym. Można przypuszczać, że zmiany polityczne w tym kraju wywołały znaczne ruchy migracyjne.

Rysunek 6. Współczynnik imigracji do krajów pozostałych w latach 1990–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Eurostat; Росстат; Белстат; Держстат].

Jeśli wartości absolutne wielkości imigracji do Islandii były najniższe w grupie, to względem populacji kraju Islandia osiągnęła najwyższe wartości. W roku 2007 strumień imigrantów do tego kraju sięgnął ponad 4,1% populacji. Dość wysoki strumień imigracji wykazała Szwajcaria w przedziale 1,3–2,44% w całym badanym okresie. Najniższe współczynniki imigracji zanotowano dla Białorusi, Ukrainy i Rosji, przy czym dla tego ostatniego kraju wartość absolutna strumieni migracyjnych była najwyższa.

Ważnym miernikiem ruchów migracyjnych jest saldo migracji, tj. różnica wpływów imigrantów do kraju i wypływów emigrantów z kraju, oraz współczynnik salda migracji, tj. odniesienie salda migracji do wielkości populacji danego kraju. Dla krajów UE-15 wskaźniki te przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Wybrane parametry statystyczne migracji w Europie UE-15 w latach 1990–2014

Kraje UE-15	Rok	Saldo migracji (1000 osób)	Współczynnik salda migracji [%]*	Odczylenie standardowe emigracji/imigracji
Austria	1996	3,88	0,05	9 375
	2014	62,77	0,74	18 187
Belgia	1990	30,16	0,30	21 992
	2014	34,88	0,31	32 215
Dania	1990	30,16	0,16	4 636
	2014	23,96	0,42	6 784
Finlandia	1990	7,08	0,14	2 755
	2014	16,02	0,29	6 738

Kraje UE-15	Rok	Saldo migracji (1000 osób)	Współczynnik salda migracji [%]*	Odchylenie standardowe emigracji/imigracji
Francja	2006	112,14	0,18	35 153
	2014	45,82	0,07	17 383
Grecja	1991	87,35	0,85	25 411
	2014	-47,79	-0,43	25 589
Hiszpania	1990	446,66	1,07	179 134
	2014	-94,98	-0,21	278 411
Holandia	1990	60,01	0,40	19 743
	2014	32,42	0,19	14 883
Irlandia	1990	-7,55	-0,21	22 511
	2014	-13,51	-0,29	27 238
Luksemburg	1990	3,94	1,03	1 681
	2014	11,05	1,99	3 885
Niemcy	1990	645,66	0,82	188 197
	2014	560,67	0,70	275 688
Portugalia	1991	-32,83	-0,33	15 535
	2014	-30,06	-0,29	19 238
Szwecja	1990	34,85	0,41	8 372
	2014	75,73	0,78	25 699
Wielka Brytania	1998	133,46	0,23	52 662
	2014	312,91	0,49	98 014
Włochy	1990	110,77	0,19	24 735
	2014	141,30	0,24	139 634

* Współczynnik salda migracji to poziom migracji netto (różnica wielkości imigracji i emigracji) w odniesieniu do wielkości populacji kraju.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Eurostat].

Najwyższe dodatnie saldo migracji w krajach UE-15 osiągnęły Niemcy – 646 tys. osób w 1990 roku i 561 tys. w 2014 roku. Dość wysokim dodatnim saldem migracji wykazała się Wielka Brytania – 133 tys. osób w 1998 roku i 331 tys. osób w 2014 roku. Interesująco wygląda sytuacja dla Hiszpanii – wysokie dodatnie saldo migracji na początku okresu, które wyniosło blisko 447 tys. osób, i najniższe ujemne saldo 95 tys. w 2014 roku. Podobnie jak dla Hiszpanii ukształtował się rozkład salda migracji dla Grecji – dodatnie 87 tys. na początku okresu i ujemne 48 tys. na koniec okresu. Portugalia i Irlandia wykazały ujemne saldo migracji tak na początku, jak i na koniec badanego okresu. Niewielkie dodatnie saldo migracji występuje dla Luksemburga i Portugalii.

Jeśli wartość bezwzględna salda migracji dla Luksemburga była najniższa w grupie, to współczynnik salda migracji dla tego kraju jest najwyższy – 1% w 1990 roku oraz

2% w 2014 roku. Jeśli w 2002 roku wielkość populacji Hiszpanii zwiększyła się wskutek ruchów migracyjnych o 1%, to w 2014 roku zmniejszyła się o 0,2%. Analogiczna jest sytuacja dla Grecji – wzrost populacji o blisko 1% w 1991 roku i spadek o blisko 0,5% w 2014 roku.

W odniesieniu do populacji kraju w grupie UE-13 wartość salda migracji i współczynnika salda migracji wskazano w tabeli 4.

Tabela 4. Wybrane parametry statystyczne migracji w Europie UE-13 w latach 1990–2014

Kraje UE-13	Rok	Saldo migracji (1000 osób)	Współczynnik salda migracji [%]*	Odchylenie standardowe emigracji/imigracji
Bułgaria	2007	-1,40	-0,02	10 677
	2014	-2,11	-0,03	10 470
Chorwacja	1991	1,40	0,03	4 095
	2014	-10,22	-0,24	17 084
Cypr	2002	5,47	0,77	8 990
	2014	-15,00	-1,70	5 612
Czechy	1995	10,00	0,10	19 665
	2014	1,43	0,01	30 422
Estonia	2000	-1,75	-0,13	2 223
	2014	-0,73	-0,06	1 487
Litwa	1990	-8,85	-0,24	14 239
	2014	-12,33	-0,42	6 545
Łotwa	1990	-15,05	-0,57	11 730
	2014	-8,65	-0,43	3 388
Malta	2006	0,05	0,01	773
	2014	3,04	0,73	2 080
Polska	1990	-15,81	-0,04	101 563
	2014	-46,02	-0,12	82 115
Rumunia	2008	-163,87	-0,79	50 870
	2014	-36,84	-0,19	11 354
Słowacja	1990	0,08	0,00	1 818
	2014	1,71	0,03	4 486
Słowenia	1990	2,17	0,11	5 164
	2014	-0,49	-0,02	8 267
Węgry	1995	12,26	0,12	11 313
	2014	12,37	0,13	9 607

* Współczynnik salda migracji to poziom migracji netto (różnica wielkości imigracji i emigracji) w odniesieniu do wielkości populacji kraju.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Eurostat].

W grupie krajów przyjętych do UE po 2004 roku najwyższe saldo migracji wykazują Węgry – nieco ponad 12 tys. osób na początek i na koniec okresu badawczego. Przewagą strumieni imigracyjnych charakteryzują się Czechy – w 1995 roku saldo migracji wynosiło 10 tys. osób, a w 2014 roku około 1,5 tys. Jeśli Cypr osiągnął dodatnie saldo migracji 5,5 tys. osób w 2002 roku, to w 2014 roku jest wyraźna przewaga strumieni emigracyjnych – ujemne saldo migracji 15 tys. osób. Niewielkie dodatnie saldo migracji wykazały Malta oraz Słowacja. Wysokie ujemne saldo migracji występowało dla Polski i Rumunii. Jeśli w 1990 roku dla Polski saldo migracji wynosiło –16 tys. osób, to w 2014 wzrosło aż do –46 tys. osób. Dla Rumunii można zaobserwować wyraźny spadek emigracji, ujemne saldo migracji –164 tys. osób w 2008 roku i –37 tys. osób w 2014 roku. Najwyższe współczynniki salda migracji osiągnęły Cypr 0,77% w 2002 roku oraz Malta 0,73% w 2014 roku. Przy czym, jeśli na początku okresu Cypr wykazał najwyższy dodatni współczynnik, to na koniec okresu badawczego osiągnął najwyższy ujemny współczynnik, aż –1,7%.

Dla całej grupy państw UE-13 jest charakterystyczna przewaga emigracji nad imigracją z wyjątkiem Węgier, Czech, Słowacji i Malty. Można więc wnioskować, że status społeczeństwa państw UE-13 jest emigracyjny.

Saldo migracji oraz wartość współczynnika salda migracji dla pozostałych krajów europejskich przedstawiono w tabeli 5.

Tabela 5. Wybrane parametry statystyczne migracji w Europie, kraje pozostałe 1990–2014

Pozostałe kraje	Rok	Saldo migracji (1000 osób)	Współczynnik salda migracji [%]*	Odchylenie standardowe emigracji/imigracji
Białoruś	2000	12,13	0,12	7 202
	2014	15,72	0,17	5 557
Szwajcaria	1990	56,64	0,85	10 572
	2014	45,18	0,55	25 507
Islandia	1990	–0,68	–0,27	1 430
	2014	1,32	0,40	2 501
Norwegia	1990	1,71	0,04	3 724
	2014	37,60	0,73	16 169
Rosja	2000	364,66	0,25	82 266
	2014	280,33	0,20	153 421
Ukraina	2002	–33,79	–0,07	136 576
	2014	22,59	0,05	139 096

* Współczynnik salda migracji to poziom migracji netto (różnica wielkości imigracji i emigracji) w odniesieniu do wielkości populacji kraju.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Eurostat; Росстат; Белстат; Держстат].

W grupie krajów pozostałych najwyższe dodatnie saldo migracji występuje dla Rosji: 365 tys. osób w 2000 roku i 280 tys. osób w 2014 roku. Dość wysokie dodatnie saldo wykazała Szwajcaria – ponad 56 tys. osób w 1990 roku i ponad 45 tys. osób w 2014 roku. Dla Norwegii jest charakterystyczny znaczny wzrost salda migracji z poziomu 1,7 tys. osób w 1990 roku do poziomu 37,6 tys. w 2014 roku. Białoruś wykazała dodatnie saldo migracji na początku i na końcu obserwacji. Jeśli na początku okresu badawczego dla Islandii występowała przewaga emigracji nad imigracją, to na koniec obserwacji można zauważyć przewagę strumieni imigracyjnych. Ukraina wykazała ujemne saldo migracji –33,8 tys. osób na początku okresu badawczego, w 2014 roku zaś dodatnie ponad 22 tys. osób, co może być wynikiem reemigracji, czyli migracji powrotnych.

Jeśli wartość salda migracji w przypadku Rosji była najwyższa w grupie państw pozostałych, to względem populacji kraju jest inaczej. Najwyższy współczynnik salda migracji wykazują Szwajcaria oraz Norwegia – 0,85% i 0,55% dla Szwajcarii na początku i końcu obserwacji oraz 0,73% dla Norwegii w 2014 roku.

5. Ekonomiczno-społeczne determinanty imigracji i emigracji

Przyczyną rozwoju migracji we współczesnej Europie jest zróżnicowanie gospodarcze oraz polityka Unii Europejskiej zmierzająca do integracji rozwoju rynku pracy w Europejskim Obszarze Gospodarczym. Wolność przepływu ludzi, kapitału, dóbr i usług zintensyfikowała ruchy migracyjne w Europie. Co skłania współczesnych Europejczyków do migracji? Głównymi przyczynami są brak zadowolenia z dochodów uzyskiwanych w kraju, brak dochodów z powodu bezrobocia oraz niski poziom zaspokojenia potrzeb tak ekonomicznych, jak i społecznych. Czynniki pomocnymi w analizie mogą być dane dotyczące stopy bezrobocia, wysokości uzyskiwanych dochodów czy wysokość produktu krajowego brutto na głowę. Nie można wszakże jednoznacznie stwierdzić, że decyzja o migracji i wyborze kraju docelowego uwarunkowana jest wyłącznie czynnikami ekonomicznymi. Gdyby tak było, wszystkie migracje skierowane byłyby do jednego kraju z najwyższą stawką płac. Tak jednak nie jest, należy więc przyjąć, że determinanty migracji są znacznie bardziej złożone. Zadowolenie z życia w danym kraju w znacznym stopniu zależy od sytuacji ekonomiczno-społecznej, istotny jest zarówno stan rynku pracy, jak i wsparcie instytucjonalne związane z opieką społeczną [Maniak, Nowak-Lewandowska 2006, s. 27]. Na podjęcie decyzji o migracji wpływ mają także czynniki związane z sytuacją rodzinną. Instytucjonalne wsparcie rodzin i tzw. polityka prorodzinna są w kontekście migracji nie bez znaczenia. Dodatkowe wsparcie finansowe w przypadku młodych rodziców przekłada się na możliwość skorzystania z opieki nad dzieckiem, na przykład zatrudnienia opiekunki. Ponadto istotną rolę w kwestii migracji odgrywa polityka dotycząca innych sfer pomocy społecznej, takich jak wydatki na pomoc osobom starszym, efektywność systemu emerytalnego, wydatki na opiekę zdrowotną czy przeciwdziałanie ubóstwu i wykluczeniu społecznemu. Podsumowując, motywem migracji jest możliwość zysku, otrzymania wyższej płacy, a w konsekwencji poprawienia swojej sytuacji ekonomiczno-społecznej [Orłowska 2013, s. 32].

Badanie kształtowania się procesów migracyjnych przeprowadzono dla 23 krajów europejskich – 22 krajów członkowskich Unii Europejskiej oraz dla Norwegii. Ze względu na znaczące braki danych z badania zostały wyłączone: Chorwacja, Rumunia, Bułgaria, Grecja, Portugalia, Łotwa, Białoruś, Islandia, Rosja, Szwajcaria i Ukraina. Panelowe modele ekonometryczne zostały oszacowane¹ na podstawie danych rocznych z lat 2005–2013 pobranych z bazy danych Eurostat. W tabeli 6 zaprezentowano zestaw rozpatrywanych, potencjalnych zmiennych objaśniających. Zmienne objaśniane to współczynnik emigracji oraz współczynnik imigracji.

Tabela 6. Zmienne objaśniające do modeli ekonometrycznych

Nazwa zmiennej	Opis zmiennej
pkb_pc	PKB <i>per capita</i> w euro
bezrob	Stopa bezrobocia
prog_ubostwa	Próg ubóstwa w euro
ods_z_rodzic_25_34	Odsetek osób w wieku 25–34 lat mieszkających z rodzicami
śr_l_pokoi_os	Średnia liczba pokoi na osobę w gospodarstwie domowym
ods_zatr_25_29	Odsetek osób zatrudnionych w wieku 25–29 lat
bezrob_20_64	Stopa bezrobocia wśród osób w wieku 20–64 lat
korz_net_tydz	Odsetek osób korzystających z Internetu raz w tygodniu, dotyczy osób z obszarów zamieszkałych przez co najmniej 500 mieszkańców na km ²
sr_przych_netto	Średni przychód netto w gospodarstwie domowym (suma wszelkiego rodzaju przychodów), w euro na miesiąc
wys_koszt_mieszk	Odsetek gospodarstw domowych, w których koszty utrzymania lokalu mieszkalnego stanowią ponad 40% dochodów
pow_ubostwa	Odsetek osób dotkniętych poważnym ubóstwem
dochod_bezdziet	Roczny dochód osoby bezdzietnej w euro
zatr_15_64	Odsetek osób zatrudnionych w wieku 15–64 lat
formal_op	Średnia liczba godzin opieki formalnej nad dziećmi (na tydzień), dotyczy dzieci korzystających z co najmniej 1 godziny opieki tygodniowo; opieka formalna: przedszkola, ośrodki państwowe i zorganizowane placówki opiekuńcze
dzieci_op_formal	Odsetek dzieci korzystających z opieki formalnej
dziec_wyl_rodzic	Odsetek dzieci w wieku od 3 lat do pierwszej klasy szkoły podstawowej, którymi zajmują się wyłącznie rodzice
wyd_op_spol	Wydatki na opiekę społeczną, euro rocznie na mieszkańca
wyd_starsi	Wydatki na opiekę społeczną nad osobami starszymi, euro rocznie na mieszkańca

¹ Badanie zostało przeprowadzone przy współpracy Anny Przybyszewskiej w 2017 roku.

Tabela 6. cd.

Nazwa zmiennej	Opis zmiennej
wyd_dziec_rodz	Wydatki na opiekę społeczną nad rodzinami i dziećmi, euro rocznie na mieszkańca
wyd_bezrob	Wydatki na zapobieganie i zwalczanie bezrobocia, euro rocznie na mieszkańca
wyd_mieszk	Wydatki na opiekę społeczną związaną z zapobieganiem bezdomności, euro rocznie na mieszkańca
wyd_wykl_spol	Wydatki na przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu, euro rocznie na mieszkańca
wyd_zdrowie	Wydatki na opiekę zdrowotną, euro rocznie na mieszkańca
wyd_emeryt	Wydatki na emerytury, euro rocznie na mieszkańca

Źródło: opracowanie własne przy współudziale Anny Przybyszewskiej.

Najwyższe współczynniki istotnej statystycznie korelacji liniowej z współczynnikiem emigracji wystąpiły dla zmiennych:

- odsetek osób dotkniętych poważnym ubóstwem;
- stopa bezrobocia;
- odsetek dzieci w wieku od 3 lat do pierwszej klasy szkoły podstawowej, którymi zajmują się wyłącznie rodzice;
- stopa bezrobocia wśród osób w wieku 20–64 lat;
- wydatki na opiekę społeczną nad osobami starszymi, euro rocznie na mieszkańca;
- średnia liczba godzin opieki formalnej nad dziećmi (na tydzień), dotyczy dzieci korzystających z co najmniej 1 godziny opieki tygodniowo; opieka formalna: przedszkola, ośrodki państwowe i zorganizowane placówki opiekuńcze;
- odsetek gospodarstw domowych, w których koszty utrzymania lokalu mieszkalnego stanowią ponad 40% dochodów.

Zmienne nieskorelowane między sobą:

- odsetek osób dotkniętych poważnym ubóstwem;
- stopa bezrobocia;
- odsetek dzieci w wieku od 3 lat do pierwszej klasy szkoły podstawowej, którymi zajmują się wyłącznie rodzice;
- odsetek gospodarstw domowych, w których koszty utrzymania lokalu mieszkalnego stanowią ponad 40% dochodów.

Najwyższe współczynniki istotnej statystycznie korelacji liniowej ze współczynnikiem imigracji wystąpiły dla zmiennych:

- PKB *per capita* w euro;
- wydatki na opiekę społeczną nad rodzinami i dziećmi, euro rocznie na mieszkańca;
- średni przychód netto w gospodarstwie domowym (suma wszelkiego rodzaju przychodów), w euro na miesiąc;

- próg ubóstwa w euro;
- średnia liczba pokoi na osobę w gospodarstwie domowym;
- roczny dochód osoby bezdzietnej w euro;
- wydatki na opiekę społeczną, euro rocznie na mieszkańca;
- wydatki na emerytury, euro rocznie na mieszkańca.

Zmienne nieskorelowane między sobą:

- PKB *per capita* w euro;
- wydatki na opiekę społeczną nad rodzinami i dziećmi, euro rocznie na mieszkańca;
- odsetek gospodarstw domowych, w których koszty utrzymania lokalu mieszkalnego stanowią ponad 40% dochodów.

Do objaśnienia współczynnika emigracji oszacowano modele o postaci:

- $wsp\_em_{it} = \mu_i + \beta_1(poz\_pow\_ub)_{it} + \beta_2(dziec\_wyl\_rodzic)_{it} + \beta_3(wys\_koszt\_mieszk)_{it} + \xi_{it}$
- $wsp\_em_{it} = \mu_i + \beta_1(pow\_ubostwa)_{it} + \xi_{it}$
- $wsp\_em_{it} = \mu_i + \beta_1(bezrob)_{it} + \beta_2(dziec\_wyl\_rodzic)_{it} + \xi_{it}$
- $wsp\_em_{it} = \mu_i + \beta_1(wys\_koszt\_mieszk)_{it} + \xi_{it}$
- $wsp\_em_{it} = \mu_i + \beta_1(wys\_koszt\_mieszk)_{it} + \beta_2(ods\_dziec\_wyl\_rodzic)_{it} + \xi_{it}$

Do objaśnienia współczynnika imigracji oszacowano następujące modele o postaci:

- $wsp\_im_{it} = \mu_i + \beta_1(pkb\_percapita)_{it} - \beta_2(ods\_wys\_koszt\_mieszk)_{it} + \xi_{it}$
- $wsp\_im_{it} = \mu_i - \beta_1(ods\_wys\_koszt\_mieszk)_{it} + \xi_{it}$
- $wsp\_im_{it} = \mu_i - \beta_0(ods\_wys\_koszt\_mieszk)_{it} + \beta_1(wyd\_dziec\_rodz)_{it} + \xi_{it}$

Dla wyżej wymienionych modeli oszacowano modele regresji łącznej, modele z indywidualnymi efektami ustalonymi i losowymi, modele dwukierunkowe z indywidualnymi i okresowymi efektami losowymi oraz modele dwukierunkowe z indywidualnymi i okresowymi efektami ustalonymi.

W przypadku modeli objaśniających emigrację statystycznie istotny wpływ wywierają zmienne: stopa bezrobocia, odsetek gospodarstw domowych, w których koszty utrzymania lokalu mieszkalnego przekraczają 40% całkowitego dochodu gospodarstwa domowego oraz odsetek dzieci będących wyłącznie pod opieką rodziców.

Do objaśnienia współczynnika imigracji statystycznie istotny wpływ wykazują zmienne: wartość produktu krajowego brutto na głowę, odsetek gospodarstw domowych, w których koszty utrzymania lokalu mieszkalnego przekraczają 40% całkowitego dochodu gospodarstwa, oraz wysokość wydatków rządowych na opiekę społeczną związaną ze wsparciem rodzin z dziećmi.

6. Zakończenie

Analiza wielkości oraz dynamiki migracji międzynarodowych w obrębie państw europejskich w okresie 1990–2014 wskazuje na duże zróżnicowanie pod względem liczby imigrantów, z wyraźnym podziałem na kraje „starej Unii” i kraje przyjęte po 2004 roku. Najwyższym poziomem imigracji charakteryzują się największe gospodarki UE-15 – Niemcy, Wielka Brytania i Rosja, podczas gdy najmniejszy strumień imigracji napływa do krajów

UE-13. Emigracja z państw europejskich jest także wyraźnie zróżnicowana. Najwyższy poziom emigracji występuje w Niemczech, Wielkiej Brytanii i Hiszpanii. Analiza salda migracji wskazuje, że kraje „starej Unii” mają charakter imigracyjny, z wyjątkiem Grecji, Irlandii i Portugalii, dla których saldo migracji jest ujemne. Natomiast kraje UE-13 można scharakteryzować jako kraje emigracyjne, z wyjątkiem Węgier, Czech, Słowacji i Malty, które wykazują niewielkie dodatnie saldo migracji. Z kolei w krajach pozostałych znacząco wyróżniają się Rosja i Szwajcaria wysokim dodatnim saldem migracji. Jeśli wartość absolutna przepływów migracyjnych jest charakterystyczna dla dużych państw, takich jak Niemcy, Hiszpania, Wielka Brytania i Rosja, to w relacji do wielkości populacji danego kraju współczynniki migracji dla niewielkich państw, takich jak Luksemburg, Cypr i Malta, są najwyższe, gdyż nawet małe ruchy migracyjne powodują znaczne zmiany współczynników.

Wyniki przeprowadzonego badania, w tym uzyskane oszacowania modeli panelowych pozwoliły na identyfikację czynników wyjaśniających procesy migracji międzynarodowych we współczesnej Europie. Statystycznie istotnym wpływem charakteryzowały się zmienne: stopa bezrobocia, wartość PKB na głowę mieszkańca, odsetek dzieci będących wyłącznie pod opieką rodziców, odsetek gospodarstw domowych, w których koszty utrzymania lokalu mieszkalnego przekraczają 40% całkowitego dochodu gospodarstwa domowego, oraz wysokość wydatków rządowych na opiekę społeczną związaną ze wsparciem rodzin z dziećmi. Powyższe zmienne można uznać za czynniki determinujące procesy migracyjne.

Literatura

- Eurostat, <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> [dostęp: 26.04.2017].
- Główny Urząd Statystyczny, <http://stat.gov.pl/metainformacje/sloownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/845,pojecie.html> [dostęp: 23.04.2017].
- Jagielski A., *Geografia ludności*, PWN, Warszawa 1974.
- Janicki W., *Przegląd teorii migracji ludności*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio B, Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia” 2007, t. 62.
- Lee L.E., *A theory of migration*, „Demography” 1966, vol. 3, no. 1.
- Maniak G., Nowak-Lewandowska R., *Wybrane aspekty emigracji zarobkowych i ich konsekwencje dla rynku pracy w Polsce po 1 maja 2004 roku*, w: *Bezrobocie we współczesnych gospodarkach rynkowych*, red. D. Kopycińska, Wydawnictwo Katedry Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2006.
- Massey D.S., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor J.E., *Theories of international migration: A review and appraisal*, „Population and Development Review” 1993, vol. 19.
- Olsson G., *Distance and human interaction. A migration study*, „Geografiska Annaler” 1965, vol. 47, no. 1, cyt. za: Olsson G., *Odległość, a interakcja społeczna. Studium migracji*. „Modele migracji. Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej” 1972, z. 3–4.
- Orłowska R., *Uwarunkowania i skutki rozwoju migracji ekonomicznych w Unii Europejskiej w świetle wybranych teorii migracji międzynarodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2013.
- Penn World Table, <http://www.rug.nl/ggdc/productivity/pwt/> [dostęp: 2.04.2017].
- Piore M.J., *Birds of passage: Migrant labor in industrial societies*, Cambridge University Press, Cambridge 1979.

- Przybyszewska A., *Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania międzynarodowych migracji ludności we współczesnej Europie*, praca magisterska, Uniwersytet Gdański, Sopot 2016.
- Ravenstein E.G., *The laws of migration*, „Journal of the Royal Statistical Society of London” 1885, vol. 48, no. 2, https://cla.umn.edu/sites/cla.umn.edu/files/the_laws_of_migration.pdf [dostęp: 21.01.2018].
- Stark O., *The migration of labor*, Basil Blackwell, Cambridge–Oxford 1991.
- Todaro M.P., *Internal migration in developing countries: A review of theory evidence, methodology and research priorities*, International Labour Office, Geneva 1976.
- UN Statistic Division, *Recommendations on statistics of international migration: Revision 1*, United Nations, New York 1998, https://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/SeriesM_58rev1E.pdf [dostęp: 18.04.2017].
- UN, Manual 6, 1970, <http://www.un.org/esa/population/techcoop/IntMig/manual6/> [dostęp: 18.04.2017].
- Wallerstein I., *The modern world-system: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*, Academic Press, New York 1974.
- Woods R., *Theoretical population geography*, Longman, London 1982.
- Белстат, Национальный статистический комитет Республики Беларусь, http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/solialnaya-sfera/demografiya_2/g/obschie-itogi-migratsii-nasele-niya-respubliki-belarus/ [dostęp: 20.04.2017].
- Держстат, Державна служба статистики України, <http://www.ukrstat.gov.ua> [dostęp: 28.04.2017].
- Росстат, Федеральная служба государственной статистики, http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/population/demography/# [dostęp: 21.01.2018].

Streszczenie

Pomimo badań nad problemami migracji ludności prowadzonych przez badaczy takich dyscyplin, jak geografia, socjologia, demografia oraz ekonomia, na przestrzeni ponad 130 lat, jak dotąd nie opracowano jednej teorii migracji ludności. Teorie ekonomiczne wyjaśniają, że czynniki ekonomiczne determinują procesy migracyjne, a pozaekonomiczne determinanty są mało istotne. Teorie socjologiczne skupiają uwagę na motywacji podjęcia migracji lub jej zaniechania. Teorie geograficzne analizują zróżnicowanie przestrzenne świata w poszukiwaniu determinant przyciągających lub barier. Analiza strumieni migracyjnych w 34 krajach europejskich w okresie 1990–2014 wskazuje na duże zróżnicowanie pod względem liczby imigrantów, z wyraźnym podziałem na kraje „starej Unii” i kraje przyjęte do UE po 2004 roku. Najwyższy poziom emigracji występuje w Niemczech, Wielkiej Brytanii i Hiszpanii. Analiza sald migracji pokazuje, że kraje „starej Unii” mają charakter imigracyjny, z wyjątkiem Grecji, Irlandii i Portugalii, dla których saldo migracji jest ujemne. Natomiast kraje UE-13 można scharakteryzować jako kraje emigracyjne, z wyjątkiem Węgier, Czech, Słowacji i Malty, które wykazują niewielkie dodatnie saldo migracji. Z kolei w krajach pozostałych znacząco wyróżniają się Rosja i Szwajcaria wysokim dodatnim saldem migracji. Jeśli wartość absolutna przepływów migracyjnych jest charakterystyczna dla dużych państw, takich jak Niemcy, Hiszpania, Wielka Brytania i Rosja, to w relacji do wielkości populacji danego kraju współczynniki migracji dla niewielkich państw, takich jak Luksemburg, Cypr i Malta, są najwyższe, gdyż nawet małe ruchy migracyjne powodują znaczne zmiany współczynników. Oszacowanie panelowych modeli ekonometrycznych pozwoliło na ustalenie czynników wyjaśniających procesy międzynarodowych migracji we współczesnej Europie. Statystycznie istotnym wpływem, dającymi możliwości interpretacyjne w przypadku emigracji, okazały się czynniki, takie jak: stopa bezrobocia, odsetek gospodarstw domowych, w których koszty

utrzymania lokalu mieszkalnego przekraczają 40% całkowitego dochodu gospodarstwa, oraz odsetek dzieci będących wyłącznie pod opieką rodziców. W przypadku imigracji statystycznie istotnym wpływem charakteryzują się czynniki: wartość produktu krajowego brutto na głowę mieszkańca, odsetek gospodarstw domowych, w których koszty utrzymania lokalu mieszkalnego przekraczają 40% całkowitego dochodu gospodarstwa, oraz wysokość wydatków rządowych na opiekę społeczną związaną ze wsparciem rodzin z dziećmi. Wyniki badań potwierdzają opisywane w literaturze przedmiotu trudności w jednoznacznym wyjaśnieniu przyczyn migracji ludności. Bezsposornie ludzie migrują w poszukiwaniu lepszych warunków życia, w poszukiwaniu dobrobytu.

Słowa kluczowe: migracje ludności, emigracja, imigracja, modele panelowe.

Summary

Migrations of people in contemporary Europe

Despite research on the problems of population migration by researchers from disciplines such as geography, sociology, demography, and economics over 130 years, the only theory of population migration has not been developed so far. Economic theories treat that economic factors determine migration processes, and non-economic determinants are insignificant. The sociological theories focus their attention on the motivation to undertake migration or not. Geographical theories analyze the spatial diversity of the world, in search of attracting determinants or barriers. The analysis of migratory flows in 34 European countries in the period 1990–2014 indicates a large diversity in terms of the number of immigrants with a clear division into the Old Union countries and countries admitted to the EU after 2004. The highest level of emigration occurs in Germany, Great Britain and Spain. Analysis of the migration balance indicates that the countries of the Old Union are of immigration nature except for Greece, Ireland and Portugal, for which the migration balance is negative. And EU-13 countries can be characterized as emigration countries with the exception of Hungary, the Czech Republic, Slovakia and Malta, which show a small positive migration balance. On the other hand, in other countries, Russia and Switzerland stand out, with a high positive migration balance. If the absolute value of migration flows is characteristic for large countries such as Germany, Spain, the United Kingdom and Russia, then in relation to the size of the country's population, migration coefficients for small countries such as Luxembourg, Cyprus, Malta are the highest, since even small migration movements cause significant changes in coefficients. The estimation of panel econometric models allowed to determine the factors explaining the processes of international migration in contemporary Europe. Statistically significant, giving the possibility of interpretation in the case of emigration were factors: unemployment rate, the percentage of households in which the costs of maintaining a dwelling exceed 40% of the total income of the household and the percentage of children who are solely in the care of parents. In the case of immigration, the following factors are statistically significant: the value of gross domestic product *per capita*, the percentage of households in which the cost of maintaining a dwelling exceeds 40% of the total income of the household and the amount of government expenditures on social care related to supporting families with children. The results of the analysis confirm the difficulties described in the literature in the clear explanation of the causes of population migration. Indisputably people migrate in search of better conditions for life, in search of prosperity.

Key words: migrations of people, emigration, immigration, panel econometric models.

Klasyfikacja JEL: E24, F22, J61.

Julia Osuch*
Krzysztof Karolczuk*

The Ebola virus as a threat resulting from internalization

1. Introduction

The basic purpose of the dissertation is to present the potential scale of danger, reflected in the internationalization process, caused by the pathogen, which is the Ebola virus. Situational analysis of the morbidity rate, both in the so-called “Third world”, but also in highly developed countries of Europe or America, will be presented from the beginning of the virus discovery, assuming the high internationalization of enterprises and institutions operating internationally. This subject is particularly important and up-to-date from the point of view of academic institutions among many others, implementing student and staff exchanges on the international arena. The simulation of the morbidity simulation in terms of the whole world will be presented. The aim of the work is also to verify the main hypothesis: the Ebola virus is a threat to internationalization. The work is based on confirmed scientific facts, using historical and current data as well as primary and secondary source materials through literature studies, processing of source materials (methods: statistical, induction-deduction, analysis-synthesis). Research on the problem of migration of individual viruses and other pathogens is a necessity in the era of constant internationalization.

1.1. Background

The Ebola virus causes an acute, serious illness which is often fatal if untreated. Ebola virus disease (EVD) first appeared in 1976 in two simultaneous outbreaks, one in what is now, Nzara, South Sudan, and the other in Yambuku, Democratic Republic of Congo. The latter occurred in a village near the Ebola River, from which the disease takes its name. The 2014–2016 outbreak in West Africa was the largest and most complex Ebola outbreak since the virus was first discovered in 1976. There were more cases and deaths in this outbreak than all others combined. It also spread between countries, starting in Guinea, then moving across land borders to Sierra Leone and Liberia [Murray 2015]. The virus family Filoviridae includes three genera: Cuevavirus, Marburgvirus, and Ebolavirus. Within the genus Ebolavirus, five species have been identified: Bundibugyo ebolavirus, Reston ebolavirus, Sudan

---

* Powiślański College in Kwidzyn.

ebolavirus, Taï Forest ebolavirus and Zaire ebolavirus. Bundibugyo ebolavirus, Zaire ebolavirus, and Sudan ebolavirus have been associated with large outbreaks in Africa. The virus causing the 2014–2016 West African outbreak belongs to the Zaire ebolavirus species.

Key facts [WHO 2015]:

- 1) Ebola virus disease (EVD), formerly known as Ebola haemorrhagic fever, is a severe, often fatal illness in humans.
- 2) The virus is transmitted to people from wild animals and spreads in the human population through human-to-human transmission.
- 3) The average EVD case fatality rate is around 50%. Case fatality rates have varied from 25% to 90% in past outbreaks.
- 4) The first EVD outbreaks occurred in remote villages in Central Africa, near tropical rainforests. The 2014–2016 outbreak in West Africa involved major urban areas as well as rural ones.
- 5) Community engagement is key to successfully controlling outbreaks. Good outbreak control relies on applying a package of interventions, namely case management, infection prevention and control practices, surveillance and contact tracing, a good laboratory service, safe and dignified burials and social mobilisation.
- 6) Early supportive care with rehydration, symptomatic treatment improves survival. There is as yet no licensed treatment proven to neutralize the virus but a range of blood, immunological and drug therapies are under development.

2. Transmission

It is thought that fruit bats of the Pteropodidae family are natural Ebola virus hosts. Ebola is introduced into the human population through close contact with the blood, secretions, organs or other bodily fluids of infected animals such as chimpanzees, gorillas, fruit bats, monkeys, forest antelope and porcupines found ill or dead or in the rainforest. Ebola then spreads through human-to-human transmission *via* direct contact (through broken skin or mucous membranes) with the blood, secretions, organs or other bodily fluids of infected people, and with surfaces and materials (e.g. bedding, clothing) contaminated with these fluids. Health-care workers have frequently been infected while treating patients with suspected or confirmed EVD. This has occurred through close contact with patients when infection control precautions are not strictly practiced. Burial ceremonies that involve direct contact with the body of the deceased can also contribute in the transmission of Ebola [Rachah, Torres 2016].

2.1. Sexual transmission

More surveillance data and research are needed on the risks of sexual transmission, and particularly on the prevalence of viable and transmissible virus in semen over time. In the interim, and based on present evidence, WHO recommends that:

- 1) All Ebola survivors and their sexual partners should receive counselling to ensure safe sexual practices and be provided with condoms when discharged from Ebola treatment units and when enrolled in national semen and body fluid testing programmes.
- 2) Male Ebola survivors should be offered semen testing when discharged from Ebola treatment units, and then, for those who test positive, every month thereafter until their semen tests negative for virus twice by RT-PCR, with a minimum interval of two weeks between tests.

Ebola survivors and their sexual partners should either abstain from all types of sex, or observe safe sex through correct and consistent condom use until their semen has twice tested negative. Having tested negative twice as described above, survivors can safely resume normal sexual practices with reduced risk of sexual transmission.

In exceptional circumstances where a male survivor does not have access to semen testing, he should continue to practice safe sex and hygiene for at least 12 months from onset of symptoms; this interval may be adjusted as additional information becomes available on the prevalence and infectivity of Ebola virus in the semen of survivors over time.

Until such time as their semen has twice tested negative for Ebola, survivors should practice good hand and personal hygiene by immediately and thoroughly washing with soap and water after any physical contact with semen, including after masturbation. During this period used condoms should be handled safely, and safely disposed of, so as to prevent contact with seminal fluids.

2.2. Symptoms of Ebola virus disease

The incubation period, that is, the time interval from infection with the virus to onset of symptoms is 2 to 21 days. Humans are not infectious until they develop symptoms. First symptoms are the sudden onset of fever fatigue, muscle pain, headache and sore throat. This is followed by vomiting, diarrhoea, rash, symptoms of impaired kidney and liver function, and in some cases, both internal and external bleeding (e.g. oozing from the gums, blood in the stools) [Collins 2015]. Laboratory findings include low white blood cell and platelet counts and elevated liver enzymes.

2.3. Persistent virus in people recovering from Ebola virus disease

Ebola virus is known to persist in immune-privileged sites in some people who have recovered from Ebola virus disease. These sites include the testicles, the inside of the eye, and the central nervous system. In women who have been infected while pregnant, the virus persists in the placenta, amniotic fluid and fetus. In women who have been infected while breastfeeding, the virus may persist in breast milk. Studies of viral persistence indicate that in a small percentage of survivors, some body fluids may test positive on reverse transcriptase polymerase chain reaction (RT-PCR) for Ebola virus for longer than nine months. Relapse-symptomatic illness in someone who has recovered from EVD due to increased replication of the virus in a specific site is a rare event, but has been documented. Reasons for this phenomenon are not yet fully understood.

2.4. Diagnosis

It can be difficult to clinically distinguish EVD from other infectious diseases such as malaria, typhoid fever, meningitis and other viral haemorrhagic fevers. Confirmation that symptoms are caused by Ebola virus infection are made using the following diagnostic methods [WHO 2015]:

- antibody-capture enzyme-linked immunosorbent assay (ELISA);
- antigen-capture detection tests;
- serum neutralization test;
- reverse transcriptase polymerase chain reaction (RT-PCR) assay;
- electron microscopy;
- virus isolation by cell culture.

Careful consideration should be given to the selection of diagnostic tests, which take into account technical specifications, disease incidence and prevalence, and social and medical implications of test results. It is strongly recommended that diagnostic tests, which have undergone an independent and international evaluation, be considered for use.

Diagnostic tests evaluated through the WHO Emergency Use Assessment and Listing process. Current WHO recommended tests include:

- 1) Automated or semi-automated nucleic acid tests (NAT) for routine diagnostic management.
- 2) Rapid antigen detection tests for use in remote settings where NATs are not readily available. These tests are recommended for screening purposes as part of surveillance activities, however reactive tests should be confirmed with NATs.

The preferred specimens for diagnosis include:

- 1) Whole blood collected in ethylenediaminetetraacetic acid (EDTA) from live patients exhibiting symptoms.
- 2) Oral fluid specimen stored in universal transport medium collected from deceased patients or when blood collection is not possible.

Samples collected from patients are an extreme biohazard risk; laboratory testing on non-inactivated samples should be conducted under maximum biological containment conditions. All biological specimens should be packaged using the triple packaging system when transported nationally and internationally.

3. Treatment and vaccines

Supportive care-rehydration with oral or intravenous fluids- and treatment of specific symptoms, improves survival. There is as yet no proven treatment available for EVD. However, a range of potential treatments including blood products, immune therapies and drug therapies are currently being evaluated. An experimental Ebola vaccine proved highly protective against the deadly virus in a major trial in Guinea. The vaccine, called rVSV-ZEBOV, was studied in a trial involving 11 841 people during 2015. Among the

5837 people who received the vaccine, no Ebola cases were recorded 10 days or more after vaccination. In comparison, there were 23 cases 10 days or more after vaccination among those who did not receive the vaccine. The trial was led by WHO, together with Guinea's Ministry of Health, Médecins sans Frontières and the Norwegian Institute of Public Health, in collaboration with other international partners. A ring vaccination protocol was chosen for the trial, where some of the rings are vaccinated shortly after a case is detected, and other rings are vaccinated after a delay of three weeks.

3.1. Prevention and control

Good outbreak control relies on applying a package of interventions, namely case management, surveillance and contact tracing, a good laboratory service, safe and dignified burials and social mobilisation. Community engagement is key to successfully controlling outbreaks. Raising awareness of risk factors for Ebola infection and protective measures (including vaccination) that individuals can take is an effective way to reduce human transmission. Risk reduction messaging should focus on several factors: reducing the risk of wildlife-to-human transmission from contact with infected fruit bats or monkeys/apes and the consumption of their raw meat. Animals should be handled with gloves and other appropriate protective clothing. Animal products (blood and meat) should be thoroughly cooked before consumption. Reducing the risk of human-to-human transmission from direct or close contact with people with Ebola symptoms, particularly with their bodily fluids. Gloves and appropriate personal protective equipment should be worn when taking care of ill patients at home. Regular hand washing is required after visiting patients in hospital, as well as after taking care of patients at home. Reducing the risk of possible sexual transmission, based on further analysis of ongoing research and consideration by the WHO Advisory Group on the Ebola Virus Disease Response, WHO recommends that male survivors of Ebola virus disease practice safe sex until their semen tests negative twice for Ebola virus. Contact with body fluids should be avoided and washing with soap and water is recommended. WHO does not recommend isolation of male or female convalescent patients whose blood has been tested negative for Ebola virus. Outbreak containment measures, including prompt and safe and dignified burial of the dead, identifying people who may have been in contact with someone infected with Ebola and monitoring their health for 21 days, the importance of separating the healthy from the sick to prevent further spread, and the importance of good hygiene and maintaining a clean environment.

3.2. Controlling infection in health-care settings

Health-care workers should always take standard precautions when caring for patients, regardless of their presumed diagnosis. These include basic hand hygiene, respiratory hygiene, use of personal protective equipment (to block splashes or other contact with infected materials), safe injection practices and safe burial practices. Health-care workers caring for patients with suspected Ebola virus should apply extra infection control measures to prevent contact with the patient's blood and body fluids and contaminated

surfaces or materials such as clothing and bedding. When in close contact (within 1 metre) of patients with EBV, health-care workers should wear face protection (a face shield or a medical mask and goggles), a clean, non-sterile long-sleeved gown, and gloves (sterile gloves for some procedures). Laboratory workers are also at risk. Samples taken from humans and animals for investigation of Ebola infection should be handled by trained staff and processed in suitably equipped laboratories.

3.3. Scale of falling ill with Ebola

In 1950 the population in Africa was over 200 million people, now it is over 1 billion, and in 2050 can even exceed 2 billion people. The virus is spread by a large number of potential victims, which may threaten the future of the world. The graph below shows the number of deaths in African countries in 1976–2014.

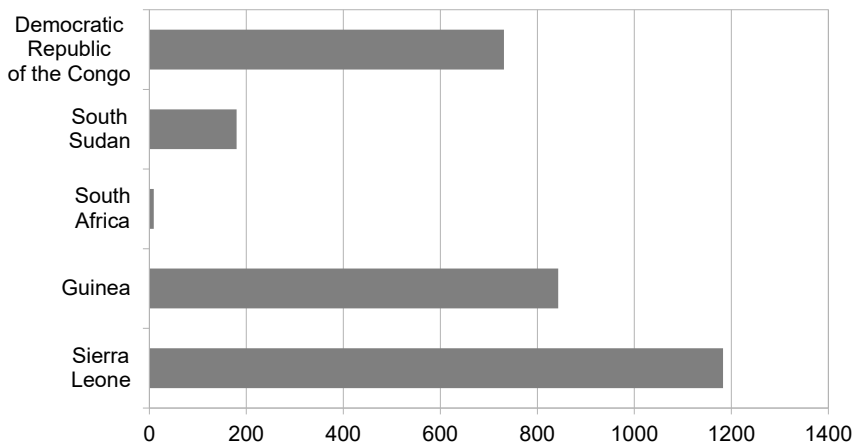

Figure 1. Number of fatal cases of Ebola virus in Africa in 1976–2014

Source: own elaboration based on: [WakacyjnyCzas].

Epidemics of Ebola virus have occurred mainly in African countries including Zaire (now the Democratic Republic of Congo), Gabon, Uganda, the Ivory Coast, and Sudan. Ebola virus is a hazard to laboratory workers and anyone who is exposed to it. The Ebola virus gained widespread attention in the fall of 2014 when an outbreak in West Africa became the largest outbreak reported in history. In this outbreak, an imported case from Liberia and associated locally acquired cases in health-care workers were identified in the U.S. Infection with Ebola virus in humans is incidental – humans do not “carry” the virus. The way in which the virus first appears in a human at the start of an outbreak has not been determined. However, it has been hypothesized that the first patient (the index case) becomes infected through contact with an infected animal.

Many researchers have worked on the mathematical modelling of Ebola Virus Disease. Gerardo Chowell and Hiroshi Nishiura in their work [2014, p. 2] showed that mathe-

mathematical modeling offers useful insights into the risk of a major epidemic of EVD and the assessment of the impact of basic public health measures on disease spread. They also discussed the critical need to collect detailed epidemiological data in real-time during the course of an ongoing epidemic, carry out further studies to estimate the effectiveness of interventions the epidemic, and develop large-scale modeling studies to study the spread and control of viral hemorrhagic fevers in the context of the highly heterogeneous economic reality of African countries.

Amenaghawon C. Osemwinyen and Aboubakary Diakhaby in their study [2015] simulated the transmission dynamics of Ebola Zaire virus using the models, namely, a modified SIR model with the understanding that the recovered can become infected again and the infected die at a certain rate, and a quarantine model, which ascertained the effects of quarantining the infected. They also formulated, an appropriate system of Ordinary Differential Equations (ODE) for the transmission and used the method of linearized stability to solve the equations. Their stability analysis of both models indicated that the Disease Free Equilibrium (DFE) states of the models were unstable if they exist. These equilibria states showed that the disease can easily be triggered off, so there is need to be constantly alert and effective preventive measures put in place against its spread. In addition, numerical experiments were carried out with the models' parameters assigned specific hypothetical values and graphs were plotted to investigate the effect of these parameters on the transmission of the disease. Their results showed that, with the nature of Ebola Zaire virus, uncontrolled transmittable contacts between the infected and the susceptible can lead to a very serious outbreak with high mortality rate, since no immunity and drugs at moment. However, with effective quarantining structures put in place such situation can be better managed and outbreak controlled.

Amira Rachah and Delfim F.M. Torres in 2015 [Boujakjian 2016] gave a comparison between two different mathematical models used in the description of the Ebola virus propagation in West Africa. They investigated the two models in order to improve the prediction and the control of the propagation of the virus and particularly studied the case when the two models generate similar results.

Hiroshi Nishiura and Gerardo Chowell [2014; Rachah, Torres 2015] estimated the effective reproduction number of Ebola virus estimated using country-specific data reported from Guinea, Liberia and Sierra Leone to the WHO from March to August, 2014. They observed that the reproduction number for the three countries lies consistently above 1.0 since June 2014. Country-specific reproduction number for Liberia and Sierra Leone was found to lie between 1.0 and 2.0. indicate that control could be attained by preventing over half of the secondary transmissions per primary case.

Amira Rachah and Delfim F.M. Torres in their work [2015; Drake *et al.* 2015] presented a mathematical description of the spread of Ebola virus based on the SEIR (Susceptible–Exposed–Infective–Recovered) model and optimal strategies for Ebola control. In order to control the propagation of the virus and to predict the impact of vaccine programmes, they investigated several strategies of optimal control of the spread of Ebola

using parameters estimated from statistical data based on the WHO report of the 2014 Ebola outbreak [Drake 2015].

Paul D. *et al.* in their paper [Rachah, Torres 2017] developed a deterministic SEIR model for the 2014 Ebola epidemic occurring in the West African nations of Guinea, Liberia, and Sierra Leone. The model describes the dynamical interaction of susceptible and infected populations, while accounting for the effects of hospitalization and the spread of disease through interactions with deceased, but infectious, individuals. Using data from the WHO, parameters within the model were fit to recent parameters within the model and recent estimates of infected and deceased cases from each nation. The model was then analyzed using the parameter values obtained. Finally, several metrics were proposed to determine which of these nations is in greatest need of additional resources to combat the spread of infection. These include local and global sensitivity metrics of both the infected population and the basic reproduction number with respect to rates of hospitalization and proper burial.

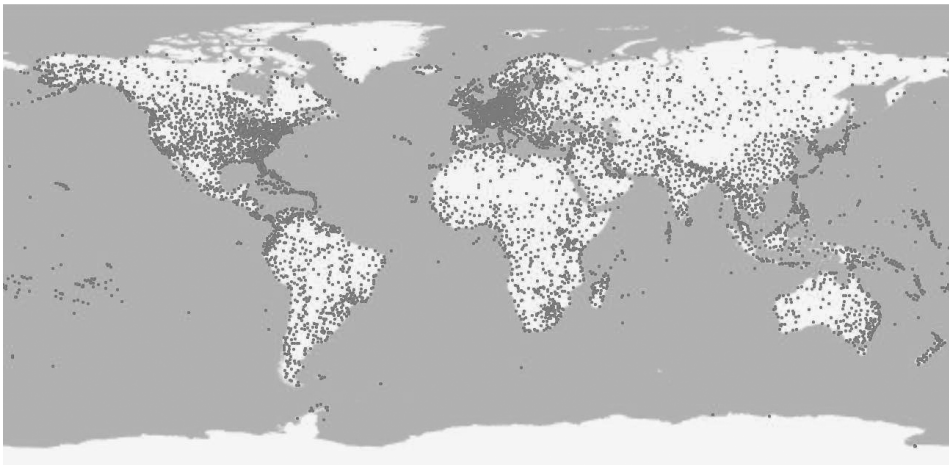

Figure 2. Simulation a global Ebola virus outbreak

Source: own elaboration based on: [Wolfram].

The news about the epidemic of Ebola spreading in West Africa has electrified the whole world. By the end of November, in 2014, there were a total of 17 145 cases of infection, of which over 6,000 people died. Cases of illness, especially in European countries and the United States, have greatly disturbed the population and have posed new challenges to health care.

So far, the doctors studying the virus are reassuring that Ebola will not get into Europe, but warn that people exposed to infection should particularly observe personal hygiene, even by thoroughly washing their hands. Recently, as part of the confirmation that the virus has difficulty getting into other continents is that Ebola is not transferred (theoretically) by droplet, unless the infection would include the immune system then it is possible

but the virus still had to connect with another virus. Doctors reassure that the virus will not get into the civilized continents, considering that it is not so easy to get infected and that we have very good medical care and a large number of hospitals, which unfortunately is lacking in third world countries. In addition, in Poland there was only one case of Ebola, which fortunately turned out to be wrong.

There has been concern about Ebola virus as a possible weapon for bioterrorism. However, the General Accounting Office, the investigative arm of the US Congress, in a 1999 report considered Ebola virus to be an “unlikely” biologic threat for terrorism, because the virus is very difficult to obtain and process, unsafe to handle, and relatively unstable.

4. Conclusions

Summing up on the basis of the presented information and their sources, it should be concluded that the Ebola virus is not a threat for the whole world, only for countries with less efficient and developed medical care and with an un-educated population. These countries have a large part of Africa. Hence the main hypothesis put forward was not verified positively. Further research into the extent of the spread of morbidity is a necessity due to the ongoing process of internationalization. The more internationalization process the more efficient the potential risk of morbidity increases. Therefore, there is a need to constantly monitor the incidence in countries with high risk of developing an epidemic, but also due to high mobility in the context of internationalization of other parts of the world.

References

- Boujakjian H., *Modeling the Spread of Ebola with SEIR and Optimal Control*, “SIAM Undergraduate Research Online” 2016, vol. 9, https://www.researchgate.net/publication/305790908_Modeling_the_Spread_of_Ebola_with_SEIR_and_Optimal_Control [accessed on: 2.07.2017].
- Chowell G., Nishiura H., *Transmission dynamics and control of Ebola virus disease (EVD): A review*, “BMC Medicine” 2014, vol. 12, https://www.urd.org/IMG/pdf/MCDA_Deployment_in_Natural_Disasters_and_Health_Crises_The_Ebola_Crisis_2017_GURD_INSPIRE.pdf [accessed on: 2.07.2017].
- Collins B., *The SIR Model and the 2014 ebola virus disease outbreak in Guinea, Liberia and Sierra Leone*, “International Journal of Applied Sciences (IJAS)” 2015, vol. 6, no. 2.
- Drake J.M., Bakach I., Just M.R., O’Regan S.M., Gambhir M., Chun-Hai Fung I., *Transmission models of historical Ebola Outbreaks*, “Emerging Infectious Diseases” 2015, vol. 21, no. 8.
- Murray M.J., *Ebola virus disease: A review of its past and present*, “Anesthesia and Analgesia” 2015, no. 121.
- Osemwinyen A.C., Diakhaby A., *Mathematical modelling of the transmission dynamics of Ebola virus*, “Applied and Computational Mathematics” 2015, vol. 4.
- Rachah A., Torres D.F.M., *Dynamics and optimal control of Ebola transmission*, “Mathematics in Computer Science” 2016, vol. 10, no. 3.

- Rachah A., Torres D.F.M., *Mathematical modelling, simulation, and optimal control of the 2014 Ebola outbreak in West Africa*, "Discrete Dynamics in Nature and Society" 2015, vol. 2015, <https://www.hindawi.com/journals/ddns/2015/842792/> [accessed on: 28.02.2015].
- Rachah A., Torres D.F.M., *Modelling and numerical simulation of the recent outbreak of Ebola*, 2nd International Conference on Numerical and Symbolic Computation: Developments and Applications (SYMCOMP 2015), University of the Algarve, 26–27 March 2015, Faro, Portugal.
- WakacyjnyCzas, https://travelpuls.pl/articles_2014/1073-ebola-kenia-afryka-wycieczki-turystyczne.php.info [accessed on: 13.12.2017].
- Wolfram, <http://community.wolfram.com/groups/-/m/t/326240> [accessed on: 2.07.2017].
- World Health Organization, *Questions and answers: Estimating the future number of cases in the Ebola epidemic – Liberia and Sierra Leone*, 2014–2015, <http://globalintelhub.com/questions-answers-estimating-future-number-cases-ebola-epidemic-liberia-sierra-leone-2014-2015/> [accessed on: 8.01.2015].
- World Health Organization, *WHO strategic response plan: West Africa Ebola outbreak*, <https://www.who.int/csr/resources/publications/ebola/ebola-strategic-plan/en/2015> [accessed on: 2.07.2017].

Summary

The aim of the article is to deny the problem: "Ebola virus as the threat of internationalization", as well as making people aware that the virus is not a threat based on the authors' own knowledge and many other sources verified by them. The authors thoroughly deny the myths about the virus – its origin, distribution and impact on society. The article's summary is an affirmative sentence that says that Ebola is not a threat. What this fact can be useful in creating business, social or scientific relations with countries in which the disease occurs or occurred and in further education of societies about the virus.

Key words: virus, interpersonal relations, health, people.

Streszczenie

Wirus ebola jako zagrożenie dla internacjonalizacji

Celem artykułu jest przedstawienie negatywnej odpowiedzi na pytanie o to, czy ebola jest zagrożeniem dla stosunków międzypaństwowych, jak również uświadomienie sobie na podstawie własnej wiedzy autorów, jak i wielu innych sprawdzonych przez nich źródeł, że wirus nie jest zagrożeniem. Autorzy wyczerpująco obalają mity na temat wirusa – jego pochodzenia, rozprzestrzeniania i wpływu na społeczeństwa. Podsumowaniem artykułu jest stwierdzenie, że ebola nie jest zagrożeniem. Fakt ten może być przydatny w tworzeniu relacji biznesowych, towarzyskich bądź naukowych z państwami, w których występuje lub występowała choroba, oraz w dalszym edukowaniu społeczeństw na temat wirusa.

Słowa kluczowe: wirus, relacje międzyludzkie, zdrowie, ludzie.

JEL Classification: H79, I12, I19, J19, N57.

Mateusz Bogdański*

Krystyna Strzała**

Dobrobyt w krajach UE – hipoteza podwójnego deficytu

1. Wstęp

Pojęcie dobrobytu jest niezwykle złożone, a co za tym idzie bardzo trudne do zdefiniowania. Jest jednak ważnym zagadnieniem w kontekście politycznym i ekonomicznym, co powoduje, że jego natura jest zgłębiana od starożytności po czasy współczesne. I to właśnie obecnie coraz bardziej zaczyna nasuwać się przypuszczenie, że szeroko pojęty dobrobyt może mieć większe znaczenie niż wzrost gospodarczy. Zapewnienie dobrobytu społecznego jest jednym z najważniejszych zadań władz państwowych, jak również samorządów lokalnych. W Unii Europejskiej wiele inicjatyw oraz programów ma na celu między innymi podniesienie poziomu życia, wyrównanie szans, zwiększenie dostępności do dóbr oraz usług, co w efekcie ma przełożyć się na zwiększenie się poziomu dobrobytu krajów członkowskich. Tym samym nasuwa się pytanie: w jaki sposób kraje członkowskie wspomagają finansowanie dobrobytu – czy poprzez zwiększanie deficytu budżetowego, czy może poprzez pożyczki zagraniczne i deficyt na rachunku bieżącym? Dodatkowo autorzy opracowania zwrócili uwagę na kwestię finansowania dobrobytu przez kraje członkowskie UE, odnosząc ją pośrednio do założeń tzw. hipotezy podwójnego deficytu (ang. *twin deficit hypothesis*). Zadali także pytanie o to, czy polityka krajów członkowskich względem kontroli deficytów zmieniła się po kryzysie 2008 roku.

W pierwszej części opracowania opisano szeroko pojęte rozumienie dobrobytu oraz przedstawiono różne sposoby jego pomiaru, w drugiej części przeprowadzono analizę deficytu lub nadwyżki budżetowej oraz salda na rachunku bieżącym, a w części trzeciej zaprezentowano hipotezę podwójnego deficytu oraz wnioski.

2. Rozumienie dobrobytu

Pojęcie dobrobytu może być rozumiane jako stan zadowolenia ze swojego życia lub poczucia szeroko rozumianego szczęścia. Skupia się na poziomie satysfakcji z warunków gospodarczych, politycznych, kulturowych czy też środowiskowych. W tym aspekcie

* Uniwersytet Gdański.

** Uniwersytet Gdański, Powiślańska Szkoła Wyższa w Kwidzynie.

można wyróżnić dwa rodzaje dobrobytu – gospodarczy oraz społeczny – jednak należy pamiętać, że nie istnieje spójna i akceptowalna przez wszystkie dyscypliny nauki definicja dobrobytu. W historii ekonomii wzrost dobrobytu był w głównej mierze bezpośrednio łączony ze wzrostem wytworzonego produktu, a z tego względu jako podstawowe jego mierniki uznawano Produkt Krajowy Brutto lub Produkt Krajowy Brutto *per capita* [por. Strzała 2012].

Dla ekonomistów takich, jak Adam Smith, David Ricardo czy John Mill, wzrost dobrobytu wiązał się bezpośrednio ze wzrostem wytworzonego produktu. Ekonomiści, którzy byli wierni tradycji użytecznościowej, uznawali dobrobyt jako sumę użyteczności gospodarstw domowych, a alokacja maksymalizująca tak pojmowany dobrobyt opisywana była jako optymalna alokacja zasobów [Kundera red. 2004]. Swój wkład do analizy ekonomii dobrobytu miał także Alfred Marshall, który sformułował teorię renty konsumenta. Teoria ta zakłada, że przyrost renty, będącej swojego rodzaju miarą satysfakcji konsumentów, czyli dobrobytu społecznego, jest mniejszy przy wysokich dochodach, w porównaniu do dochodów niskich. Na tej podstawie wysunął tezę, która zakłada, że bardziej zbilansowany podział dochodu narodowego bezpośrednio doprowadzi do zwiększenia ogólnych rozmiarów renty konsumenta, czyli maksymalizacji dobrobytu społecznego. Zgodnie z tą doktryną powstała koncepcja zakładająca progresywne stawki opodatkowania dochodów, a co za tym idzie pomoc dla biednych.

Dobrobyt społeczny opisuje, w jakim stopniu ludzie zaspokajają wszystkie swoje potrzeby, także potrzeby w zakresie bezpieczeństwa społeczno-ekonomicznego (w tym pewności zatrudnienia, stabilności cen, zapewnienia opieki medycznej) czy oświaty. W tym przypadku odnosi się do większych zbiorowości, jednak nie może być traktowany jako suma dobrobytów poszczególnych jednostek, co sprawia duże trudności w ustaleniu sposobu jego mierzenia. Sama koncepcja jest niezwykle szeroka, co nie może dziwić, zważywszy na zestaw zagadnień, który trzeba objąć. Z tego też powodu powstaje wiele bardzo różnorodnych mierników dobrobytu społecznego, wiążących się z różnymi zagadnieniami, takimi jak: dobrobyt materialny, zdrowie, edukacja, bezpieczeństwo, środowisko przyrodnicze, dystrybucja dochodu, stres społeczny, demokracja, równość płci, wolność oraz zrównoważony rozwój. Do takich mierników można zaliczyć między innymi:

- indeks warunków życia (ang. *Living Conditions Index*), który mierzy warunki mieszkaniowe, żywieniowe (kalorie na głowę), zdrowie i opiekę zdrowotną, aktywność kulturalną i sportową, ekologię, mobilność i sposób spędzania wakacji;
- indeks jakości życia, QOL (ang. *Quality of Life Index*), mierzy dodatkowo bezpieczeństwo (stopa morderstw, gwałtów), stan rodziny i przyjaźni (stopa rozwodów), warunki pracy, migracje itd., także PKB *per capita*, bezrobocie, nierówność rozkładu dochodów, ubóstwo;
- indeks rozwoju człowieka, HDI (ang. *Human Development Index*), który porównuje dochód, warunki zamieszkania, stan środowiska naturalnego, dostęp do wykształcenia, poziom bezpieczeństwa i inne czynniki;

- wskaźnik poziomu szczęścia, GNH (ang. *Gross National Happiness*), który powstał w 1972 roku w Bhutanie, a w 2008 roku został wpisany do konstytucji jako cel polityki rządu [Biernacki 2006].

Powyżej zostały przedstawione jedynie wybrane propozycje wskaźników mierzących poziom dobrobytu ze względu na różne składowe, powstaje ich o wiele więcej w związku z zainteresowaniem ekonomią społeczną. Istnieje obawa, że tak duża różnorodność wskaźników może prowadzić do zamętu terminologicznego [Zysnarska 2003].

Także dla Unii Europejskiej kwestia dobrobytu społecznego jest jednym z istotnych priorytetów w jej polityce, co łączy się z potrzebą monitorowania postępu społeczno-ekonomicznego państw należących do wspólnoty. W tym też celu co roku publikowany jest raport dotyczący sytuacji społecznej, demograficznej oraz zatrudnienia [European Commission 2018].

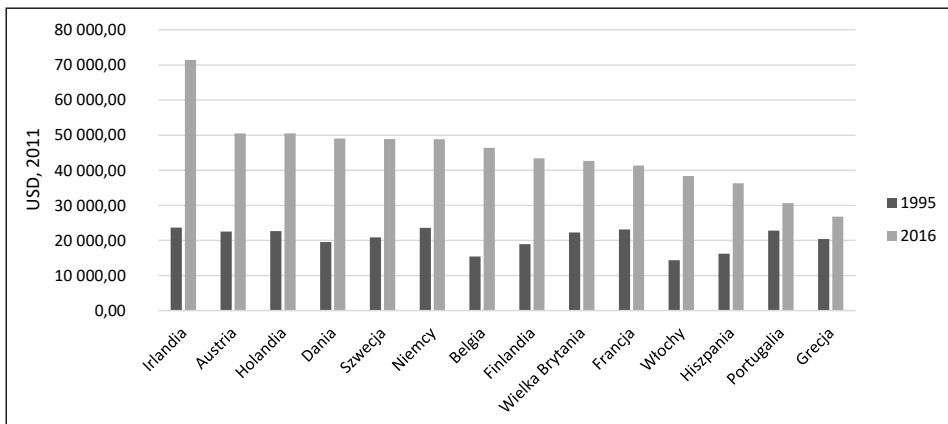
3. Deficyty w krajach Unii Europejskiej

W celu odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób kraje Unii Europejskiej wspomagają finansowanie dobrobytu, należy zwrócić szczególną uwagę na dwa wskaźniki – bilans budżetu oraz saldo na rachunku bieżącym bilansu płatniczego. Zakładając, że deficyt budżetowy wpływa na dobrobyt poprzez przeniesienie zasobności przyszłych pokoleń do aktualnie żyjących. Polityka niższych podatków dziś i wyższych w przyszłości z jednej strony powoduje redukcję aktualnej wartości płaconych podatków przez teraźniejszych podatników, a zarazem zwiększa wartość płaconych podatków przez ludzi urodzonych w przyszłości. Pozwala to aktualnemu pokoleniu żyć na koszt pokoleń przyszłych. Z drugiej strony rachunek bieżący jest bardzo ważnym wskaźnikiem kondycji gospodarki danego kraju. Definiuje się go jako sumę bilansu handlowego, salda przychodów netto z zagranicy oraz salda transferów bieżących netto. Dodatkowo saldo na rachunku bieżącym bilansu płatniczego wskazuje, że kraj jest pożyczkodawcą, natomiast ujemne saldo wskazuje, że kraj jest pożyczkobiorcą netto w stosunku do światowej gospodarki. Nadwyżka na rachunku bieżącym powoduje wzrost aktywów zagranicznych o nadwyżkę, a deficyt powoduje ich spadek.

Przechodząc do analizy deficytów w krajach Unii Europejskiej, warto przypomnieć, że UE jako organizacja zrzeszająca kraje powstała w 1952 roku pod nazwą Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali. Od tego czasu łączy ona politycznie i gospodarczo państwa Europy, w celu zapewnienia długotrwałego pokoju. Została założona przez sześć krajów: Belgię, Francję, Holandię, Luksemburg, Niemcy i Włochy (por. [Unia Europejska]). Do 1995 roku do wspólnoty dołączyło jeszcze osiem krajów: Dania, Irlandia, Wielka Brytania, Grecja, Portugalia, Hiszpania, Austria oraz Finlandia. Te trzynastie krajów (z pominięciem Luksemburga) autorzy niniejszego opracowania będą nazywać „starą UE”. Po 2004 roku dołączyły jeszcze trzynastie krajów – Bułgaria, Chorwacja, Cypr, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Malta, Polska, Rumunia, Słowacja, Słowenia oraz Węgry – te kraje będą nazywane „nową UE”. Dla wszystkich wymienionych wyżej krajów zostały utworzone indywidualne

szeregi czasowe udziałów deficytu lub nadwyżki budżetowej (BD), salda na rachunku bieżącym (CA) w PKB, a także PKB *per capita* według PPP. Dane roczne obejmowały okres od 1995 roku do 2016 roku dla wszystkich krajów¹.

Autorzy zdecydowali się na użycie PKB *per capita* według PPP jako głównego miernika poziomu dobrobytu kraju ze względu na bezpośredni wpływ deficytu budżetowego oraz salda na rachunku bieżącym na ten wskaźnik. Na rysunku 1 przedstawiono porównanie PKB *per capita* dla krajów „starej UE” z początku analizowanego okresu (1995 rok) do 2016 roku, który kończył analizowany okres.

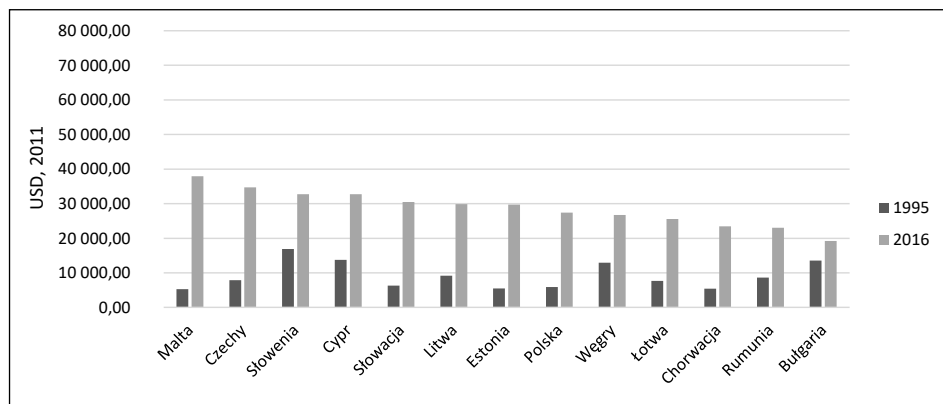
Rysunek 1. PKB *per capita* według PPP dla krajów „starej UE” w roku 1995 i 2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [WDI 2017].

Należy stwierdzić, że dla wszystkich krajów wskaźnik ten wzrósł prawie dwukrotnie, oprócz Grecji i Portugalii, gdzie zwiększył się jedynie o około 34% dla Portugalii i 31% dla Grecji. Ta sytuacja jest spowodowana problemami gospodarczymi tych krajów. Dla porównania w Irlandii i Belgii, wskaźnik ten wzrósł o 200% w porównaniu do 1995 roku. Może to prowadzić do sformułowania stwierdzenia, że w krajach „starej” Wspólnoty dobrobyt wzrósł. Porównując kraje „starej UE” do krajów „nowej UE” (rys. 2) zauważamy, że dla wszystkich nowych krajów wskaźnik ten również znacząco wzrósł. Przewodnikiem jest tutaj Malta, której PKB *per capita* wzrósł z 5320 USD w 1995 roku do 37928 USD w 2016 roku, czyli o 600%. Inne kraje również znacząco zwiększyły poziom swojego dobrobytu. Jedynym krajem, który odstawał od reszty jest Bułgaria – szeroko pojęty dobrobyt wzrósł tam „jedynie” o 42% na przestrzeni dwudziestu lat.

Skoro dobrobyt we wszystkich analizowanych krajach wzrósł w ciągu ostatnich dwudziestu lat, należy przyrzeć się, w jaki sposób był on finansowany. Autorzy chcą także sprawdzić, czy sposób jego finansowania różnił się przed kryzysem 2008 roku i po tym kryzysie.

¹ Szeregi zostały zbudowane na podstawie danych Banku Światowego: World Development Indicators, edycja z lat 2008–2017.

Rysunek 2. PKB *per capita* według PPP dla krajów „nowej UE” w roku 1995 i 2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [WDI 2017].

Rozpoczynając analizę od deficytu lub nadwyżki budżetowej dla krajów „starej Unii” Europejskiej (tab. 1), można zauważyć, że średnie udziały są dla wszystkich krajów, oprócz Finlandii w okresie przed 2008 rokiem, ujemne. Może to prowadzić do wniosku, że kraje te finansowały aktualny dobrobyt kosztem dobrobytu przyszłych pokoleń. Schodząc do poziomu poszczególnych krajów, można stwierdzić, że jedynie Dania i Irlandia miały przewagę lat z nadwyżką budżetową w okresie przed kryzysem. Zmieniło się to w okresie po kryzysie, Dania zdołała zachować nadwyżkę budżetową jedynie dla dwóch lat, a w Irlandii nie odnotowano ani jednego roku z nadwyżką. Do krajów, które zmieniły swoją politykę po kryzysie, należy zaliczyć Niemcy oraz Szwecję – w okresie po kryzysie miały one po cztery lata z nadwyżką budżetową. Warto wspomnieć o przypadku Grecji, borykającej się od 2008 roku z wieloma problemami, która w 2016 roku po raz pierwszy uzyskała nieznaczną, 0,5% nadwyżkę budżetową. Może to oznaczać, że wprowadzone reformy w tym kraju zaczynają w końcu procentować.

Przechodząc do analizy deficytu lub nadwyżki budżetowej w „nowej UE” (tab. 2), możemy zauważyć podobną sytuację w odniesieniu do średnich jak w przypadku krajów „starej Unii”. Tutaj są one ujemne dla wszystkich krajów bez wyjątku, zarówno przed kryzysem 2008 roku, jak i po nim. Analizując poszczególne kraje, najlepiej przed kryzysem radziły sobie Bułgaria oraz Estonia, oba kraje mające więcej lat z nadwyżką budżetową niż z deficytem. Po kryzysie w dalszym ciągu notowały one lata z nadwyżką budżetową, jednak lata te już nie przeważały. Dodatkowo należy zaznaczyć, że średnie deficyty dla Estonii wynosiły kolejno $-0,01$ oraz $-0,05$ dla lat przed kryzysem i po kryzysie. Skłania to do stwierdzenia, że Estonia najlepiej radziła sobie z kontrolą swojego budżetu i najmniej zapożyczała się u przyszłych pokoleń. Dla reszty krajów występowały już tylko maksymalnie dwa-trzy lata z nadwyżką przed kryzysem (Łotwa, Słowenia) oraz maksymalnie rok po kryzysie (Cypr, Czechy, Łotwa, Litwa, Malta). Podsumowując, można stwierdzić, że nowe kraje UE finansują swój aktualny dobrobyt kosztem przyszłych pokoleń.

Tabela 1. Porównanie liczby lat, w których występował deficyt lub nadwyżka budżetowa w „starej UE” w okresie przed kryzysem i po kryzysie

Kraj	Przed 2008 r.			Po 2008 r.		
	+	-	średnia	+	-	średnia
Austria	0	13	-3,84	0	9	-2,42
Belgia	0	13	-1,70	0	9	-2,97
Dania	5	8	-0,50	2	7	-1,35
Finlandia	8	5	0,18	1	8	-1,58
Francja	0	13	-4,52	0	9	-4,78
Niemcy	1	12	-2,56	4	5	-0,59
Grecja	0	13	-7,50	1	8	-9,27
Irlandia	8	5	0,58	0	9	-9,65
Włochy	0	13	-4,33	0	9	-3,53
Holandia	1	12	-2,71	1	8	-2,57
Portugalia	0	13	-5,55	0	9	-7,04
Hiszpania	2	11	-2,33	0	9	-5,83
Szwecja	3	10	-1,83	4	5	-0,44
Wielka Brytania	2	11	-2,81	0	9	-6,62

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [WDI 2017].

Tabela 2. Porównanie liczby lat, w których występował deficyt lub nadwyżka budżetowa w „nowej UE” w okresie przed kryzysem i po kryzysie

Kraj	Przed 2008 r.			Po 2008 r.		
	+	-	średnia	+	-	średnia
Bułgaria	8	5	-0,65	2	7	-1,19
Chorwacja	1	12	-2,40	0	9	-3,46
Cypr	1	12	-6,57	1	8	-4,21
Czechy	0	13	-2,79	1	8	-2,35
Estonia	7	6	-0,01	3	6	-0,05
Węgry	0	13	-8,15	0	9	-3,94
Łotwa	3	10	-0,95	1	8	-2,59
Litwa	0	13	-2,95	1	8	-1,98
Malta	0	13	-18,49	1	8	-2,94
Polska	0	13	-3,75	0	9	-4,22
Rumunia	0	13	-3,81	0	9	-4,15
Słowacja	0	13	-1,89	0	9	-4,28
Słowenia	2	11	-0,91	0	9	-4,98

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [WDI 2017].

Analizując średnie udziały salda na rachunku bieżącym w stosunku do PKB w krajach „starej UE” (tab. 3), można zaobserwować, że występuje przewaga dodatnich wartości. Prowadzi to do wniosku, że większość krajów „starej UE” jest pożyczkodawcami netto. Negatywnie wyróżniły się znow Grecja oraz Portugalia, które mają najwyższe średnie deficyty, zarówno przed kryzysem, jak i po kryzysie. Jednak sytuacja Grecji jest trudniejsza, gdyż Portugalia miała aż cztery lata z dodatnim saldem na rachunku bieżącym po kryzysie, podczas gdy Grecja nie miała żadnego. Natomiast pozytywnie wyróżniły się Holandia i Szwecja, które nie odnotowały ani jednego roku z ujemnym saldem. Interesujący jest przypadek Francji – przed kryzysem kraj ten był w gronie pożyczkodawców, natomiast po kryzysie nie miał ani jednego roku z nadwyżką salda na rachunku bieżącym, czyli dołączył do grona pożyczkobiorców. Porównując te dane bezpośrednio z deficytem budżetowym, to Francja nie miała ani jednego roku z nadwyżką budżetową w całym analizowanym okresie. Zatem przed kryzysem finansowała swój aktualny dobrobyt kosztem przyszłych pokoleń, a po kryzysie dodatkowo pożyczła pieniądze z zagranicy.

Tabela 3. Porównanie liczby lat, w których występował deficyt lub nadwyżka salda na rachunku bieżącym w „starej UE” w okresie przed kryzysem i po kryzysie

Kraj	Przed 2008 r.			Po 2008 r.		
	+	-	średnia	+	-	średnia
Austria	6	7	0,19	9	0	2,52
Belgia	13	0	3,99	3	6	-0,14
Dania	12	1	1,85	9	0	5,68
Finlandia	13	0	5,66	4	5	-0,20
Francja	11	2	1,17	0	9	-0,94
Niemcy	6	7	1,40	9	0	6,78
Grecja	0	13	-6,37	0	9	-5,90
Irlandia	5	8	-0,50	6	3	0,77
Włochy	5	8	0,01	4	5	-0,46
Holandia	13	0	4,74	9	0	8,27
Portugalia	0	13	-7,77	4	5	-4,24
Hiszpania	0	13	-4,11	4	5	-1,69
Szwecja	13	0	5,16	9	0	6,01
Wielka Brytania	0	13	1,60	0	9	-3,89

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [WDI 2017].

Przechodząc do analizy krajów „nowej UE” (tab. 4), można zauważyć, że w tym przypadku sytuacja jest odwrotna w porównaniu do krajów „starej UE”. Wszystkie średnie – oprócz Malty, Słowenii i Węgier po kryzysie – są ujemne, co skłania do stwierdzenia, że te kraje pozostają raczej pożyczkobiorcami. Ten stan rzeczy jest z pewnością logiczny,

gdyż wiele programów Unii Europejskiej zakładało pomoc nowym krajom w dogonieniu „starej Unii”. Z pewnością interesujące jest to, że średnie po kryzysie są znacząco niższe niż średnie przed kryzysem. Fakt ten może wskazywać na zwrócenie uwagi przez nowe kraje Wspólnoty na rachunek bieżący i jego większą kontrolę. Zauważalna jest także zmiana liczby lat z dodatnim saldem, ponieważ przed kryzysem jedynie Słowenia mogła się pochwalić przynajmniej trzema latami z dodatnim saldem, tak po kryzysie już dziesięć krajów miało przynajmniej trzy lata z dodatnim saldem. Liderem w tym zestawieniu jest Słowenia, która, jak już zostało wspomniane, odnotowała cztery lata z dodatnim saldem na rachunku bieżącym przed kryzysem, a po kryzysie odnotowała sześć lat.

Tabela 4. Porównanie liczby lat, w których występował deficyt lub nadwyżka salda na rachunku bieżącym w „nowej UE” w okresie przed kryzysem i po kryzysie

Kraj	Przed 2008 r.			Po 2008 r.		
	+	-	średnia	+	-	średnia
Bułgaria	2	11	-6,12	5	4	-2,40
Chorwacja	0	13	-5,77	4	5	-0,74
Cypr	1	12	-3,66	0	9	-6,79
Czechy	0	13	-3,91	3	6	-1,09
Estonia	0	13	-9,34	6	3	-0,10
Węgry	0	13	-6,53	7	2	1,25
Łotwa	0	13	-8,90	3	6	-1,38
Litwa	0	13	-8,56	3	6	-1,63
Malta	1	12	-5,84	5	4	0,68
Polska	1	12	-3,81	0	9	-3,22
Rumunia	0	13	-6,71	0	9	-4,06
Słowacja	1	12	-5,17	3	6	-2,12
Słowenia	4	9	-1,24	6	3	2,44

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [WDI 2017].

4. Hipoteza podwójnego deficytu

Powyższa analiza wskazuje, że kontrola nad oboma defycytami stanowi bardzo ważne zagadnienie dla każdego kraju, ponieważ jest ona swojego rodzaju gwarantem trwałego wzrostu gospodarczego, a co za tym idzie wzrostu dobrobytu. Jeżeli kontrola deficytu budżetowego może odbywać się poprzez politykę podatkową państwa, to kontrola nad saldem na rachunku bieżącym jest już trudniejsza. W tym przypadku pomocna może okazać się weryfikacja tzw. hipotezy podwójnego deficytu dla poszczególnych krajów. Wiąże się ona z sytuacją, która została zaobserwowana w latach 80. XX wieku w Stanach Zjed-

noczonych, kiedy zauważono znaczące wzrosty deficytu na rachunku bieżącym bilansu płatniczego oraz deficytu budżetowego. W poszukiwaniu wyjaśnienia tego zjawiska, ekonomiści skłaniali się do stwierdzenia, że to rekordowe deficyty budżetowe odpowiadają za znaczącą część wzrostu deficytu na rachunku bieżącym. W przypadku, gdy hipoteza jest prawdziwa, zaleca się podniesienie podatków, co przełoży się pośrednio na zmniejszenie deficytu na rachunku bieżącym poprzez zmniejszenie konsumpcji importowanych dóbr, spowodowanej zmniejszeniem dochodu rozporządzalnego, a bezpośrednio na zmniejszenie deficytu budżetowego [por. Normandin 1999].

Relację pomiędzy deficytami wyjaśniają tradycyjne teorie ekonomiczne. Pierwszą przedstawia model Mundell-Fleminga, który zakłada, że zwiększenie deficytu budżetowego wpływa na wzrost stóp procentowych, co powoduje napływ kapitału oraz wzrost wartości krajowej waluty i w konsekwencji spadek deficytu na rachunku bieżącym. Kolejne wyjaśnienie oferuje sam Milton Keynes w swojej teorii absorpcji, na podstawie której można wnioskować, że wzrost deficytu budżetowego spowoduje wzrost zagregowanego popytu, co w rezultacie przełoży się na wzrost importu i doprowadzi do zwiększenia lub zmniejszenia się deficytu na rachunku bieżącym, jednak pod warunkiem, że kapitał jest mobilny (nie występuje dylemat Feldsteina-Horioki) [por. Kouassi, Mougoué, Kymn 2004].

Należy również pamiętać, że oprócz opisanego powyżej kierunku oddziaływania deficytu budżetowego na deficyt na rachunku bieżącym istnieją jeszcze dwie inne możliwości. Pierwszą z nich jest wpływ deficytu na rachunku bieżącym na deficyt budżetowy, który został określony przez Lawrence'a Summersa [Summers 1988] jako „current account targeting”. W tym przypadku pogorszenie się salda na rachunku bieżącym powoduje osłabienie wzrostu gospodarczego, co w efekcie prowadzi do zwiększenia deficytu budżetowego. Drugą możliwością jest zależność dwustronna, przy występowaniu której polityka zmierzająca do zmniejszenia deficytu na rachunku bieżącym poprzez zmniejszenie deficytu budżetowego okazuje się niewystarczająca. Dodatkowo należy zwrócić uwagę na politykę walutową przy ustalaniu stóp procentowych oraz promowanie eksportu [por. Marihnero 2008].

5. Zakończenie

Podsumowując analizę wspomaganego finansowania dobrobytu przez kraje Unii Europejskiej, należy stwierdzić, że istnieje wyraźny podział na kraje „nowej Unii” i „starej Unii”. Uwidacznia on się przede wszystkim przy kontroli salda na rachunku bieżącym, gdyż większość krajów „starej UE” jest pożyczkodawcami, natomiast nowe kraje członkowskie są w większości pożyczkobiorcami. Należy jednak zauważyć, że kryzys 2008 roku zwrócił uwagę rządzących w nowych krajach Wspólnoty na kontrolę tego deficytu, co zaowocowało większą liczbą lat z nadwyżką salda na rachunku bieżącym dla większej liczby krajów. W przypadku deficytu budżetowego sytuacja wygląda inaczej. Można zaobserwować, że kryzys 2008 roku zmusił większość krajów do finansowania aktualnego dobrobytu

kosztem przyszłych pokoleń. W takiej sytuacji ważna staje się weryfikacja hipotezy podwójnego deficytu dla wszystkich krajów, która powinna pomóc kontrolować oba deficyty, co w rezultacie przełoży się na wzrost dobrobytu krajów Unii Europejskiej.

Literatura

- Biernacki M., *Kilka uwag o pomiarze dobrobytu społecznego*, „Mathematical Economics” 2006, nr 3(10).
- Encyklopedia zarządzania*, 2018, <http://mfiles.pl/pl/index.php/Dobrobyt> [dostęp: 26.07.2018].
- European Commission, *Empolymment and social developments in Europe 2018*, 2018, <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8110&furtherPubs=yes> [dostęp: 26.07.2018].
- Kouassi E., Mougoué M., Kymn E.O., *Causality tests of the relationship between the twin deficits*, „Empirical Economics” 2004, vol. 29, no. 3.
- Kundera E. (red.), *Słownik historii myśli ekonomicznej*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2004.
- Marinho C.F., *Ricardian equivalence, twin deficits, and the Feldstein-Horioka puzzle in Egypt*, „Journal of Policy Modeling” 2008, vol. 30, no. 6.
- Normandin M., *Budget deficit persistence and the twin deficit hypothesis*, „Journal of International Economics” 1999, vol. 49.
- Strzała K., *Dobrobyt w krajach UE, konwergencja czy dywergencja?*, w: *Oblicza dobrobytu – wybrane zagadnienia*, t. 2, red. S. Angielski, K. Strzała, seria: Prace i Materiały Powiślańskiej Szkoły Wyższej w Kwidzynie, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2012.
- Summers L., *Tax policy and international competitiveness*, w: *International aspects of fiscal policies (NBER conference report)*, ed. J.A. Frenkel, University of Chicago Press, Chicago 1988.
- Unia Europejska, *Historia Unii Europejskiej*, https://europa.eu/european-union/about-eu/history_pl [dostęp: 26.07.2018].
- World Development Indicators*, The World Bank, 2017, http://databank.worldbank.org/data/download/WDI_excel.zip [dostęp: 12.03.2018].
- Zysnarska E., *Pomiar jakości życia*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2003, z. 1.

Streszczenie

Pojęcie dobrobytu jest niezwykle złożone, a co za tym idzie bardzo trudne do zdefiniowania. Jest jednak ważnym zagadnieniem w kontekście politycznym i ekonomicznym, co powoduje, że jego natura jest zgłębiana od starożytności po czasy współczesne. Autorzy opracowania skupili się na sformułowaniu odpowiedzi na pytanie: w jaki sposób kraje UE wspomagają finansowanie dobrobytu swoich obywateli – czy to przez wzrost deficytu budżetowego, zapożyczanie się u przyszłych pokoleń, czy poprzez zwiększanie się deficytu na rachunku bieżącym, poprzez pożyczki zagraniczne? Dodatkowo podjęto próbę sprawdzenia, czy kryzys finansowy 2008 roku wpłynął na finansowanie dobrobytu. Zaproponowano także weryfikację hipotezy podwójnego deficytu jako pomoc dla rządzących w ustaleniu odpowiedniej polityki gospodarczej, która pozytywnie wpłynie na poziom dobrobytu.

Słowa kluczowe: dobrobyt społeczny, dobrobyt materialny, hipoteza podwójnego deficytu, deficyt budżetowy, saldo na rachunku bieżącym.

Summary

On the welfare in the European Union – twin deficit hypothesis

The concept of welfare is very complex and therefore very difficult to define. However, it is a very important aspect in the political and economic context, and therefore is explored from antiquity to modern times. The authors in this study would like to focus on answering the question of how EU countries finance their welfare, whether by increasing the budget deficit – borrowing for future generations, or by increasing the current account deficit – foreign loans. In addition, they want to check whether the financial crisis of 2008 has somehow influenced the financing of welfare. They would like to propose the verification of the twin deficit hypothesis, as useful tool for the government in determining the appropriate economic policy, which will positively affect the welfare of the country.

Key words: social welfare, economic welfare, twin deficit hypothesis, budget deficit, current account.

Klasyfikacja JEL: F40, H74, I39.

Tatjana Cvetkovski*

Ana Langović Milićević**

Violeta Cvetkovska Tomanović*

The role of internalization and the Bologna Process in human capital development in the Republic of Serbia

In the economy of the twenty-first century, knowledge is the basic resource. Aware of its human capital, the EU is paying particular attention to the education systems, especially to the higher education. As a vehicle for raising the attractiveness of Europe as an education market worldwide the Bologna Declaration was drawn up in 1999 [Robertson 2008]. Serbia became a signatory of the Bologna Process in 2003, while the implementation of the Bologna Declaration officially in Serbia started in 2005. By joining the Bologna Process, Serbia sees the opportunity to increase the quality of its human resources and to engage in the knowledge economy.

1. Introduction

In an economy that relies heavily on knowledge, such as the economy of the twenty-first century, economic growth is based on human capital. As a result, the ability to develop or attract competent people is essential for future economic growth in all countries, as only the growth of human capital can provide long-term growth in the economy. We say that educated people, with skills, are competent people and organizations and countries that have such employees become competitive.

In small developing countries, unfortunately, a lower percentage of the population is highly educated, in general. These countries also suffer from a brain drain and difficulties in the transfer of knowledge. These are problems that Serbia is facing as well. There have been some efforts to change this situation.

In the study will be made a short overview of human capital of Serbia, will be highlighted the problems that Serbia encounters, as well as some opportunities for the further development of human capital of Serbia, through involvement in European processes, Bologna Declaration, internationalization of education and dealing with knowledge transfer.

---

* Megatrend University, Serbia.

** University of Kragujevac, Serbia.

2. Importance of human capital in the knowledge based economy

At the level of the organization “human capital” means the total value of human resources in the organization [Jovanović Božinov, Kulić, Cvetkovski 2008, p. 12]. At the state level, it would be the total value of human resources available to one country. Human capital is defined by the OECD as the knowledge, skills, competencies and attributes embodied in individuals that facilitate the creation of personal, social and economic well-being [OECD Insights: Human Capital, p. 29]. Human capital would therefore be related to the quality of the workforce.

Today, more than ever before, human capital has become the basis for the development of every organization and, more broadly, the country. Many authors have tried to establish a link between human capital and development. Today, this connection becomes evident through a knowledge-based economy, as we call the economy of the twenty-first century.

In a knowledge-based economy, knowledge is in the center and everything revolves around it. “The knowledge based economy” is an expression coined to describe trends in advanced economies towards greater dependence on knowledge, information and high skill levels, and the increasing need for ready access to all of these by the business and public sectors [OECD].

Skills and knowledge of people are key factors of economic development of a country. It means that growth has been positively affected by education. According to Cedefop’s projections trends in qualifications show that in the future, the demand for low-skilled workers will decline, while the number of jobs that will seek medium and particularly high qualifications will increase. It will be jobs requiring people to think and communicate.

By 2025, the share of the labour force with high-level qualifications should rise to 39% compared to 30% in 2010 and 23% in 2000. People with medium-level qualifications will account for 47% of the labour force, the same as in 2010 and close to the 46% in 2000. However, the share with low-level or no qualifications will fall sharply to 14% of the labour force in 2025, compared to 24% in 2010 and 31% in 2000 [European Centre for the Development of Vocational Training (Cedefop), 2013].

All three of Cedefop’s scenarios (baseline, optimistic and pessimistic) indicated that the increase in people holding high-level qualifications will enable the EU to meet its educational target of at least 40% of 30 to 34 year-olds completing tertiary level education by 2020.

As companies become more and more global in terms of their location and market, they also require changes in the approach to human resources management. In other words, global companies need trained, skilled team leaders and researchers, who have international experience. Global thinking, the experience of education and work in different environments and cultures, or the ability to master the different languages will be crucial for knowledge workers. Companies want to take advantage of the opportunities offered by the growing global economic interdependence. This explains the growing preference of companies to find labor at the global level and with global experience. The formal education is important as well as informal, professional as well as soft skills (communication, management, entrepreneurial skills, etc.). Education creates a workforce

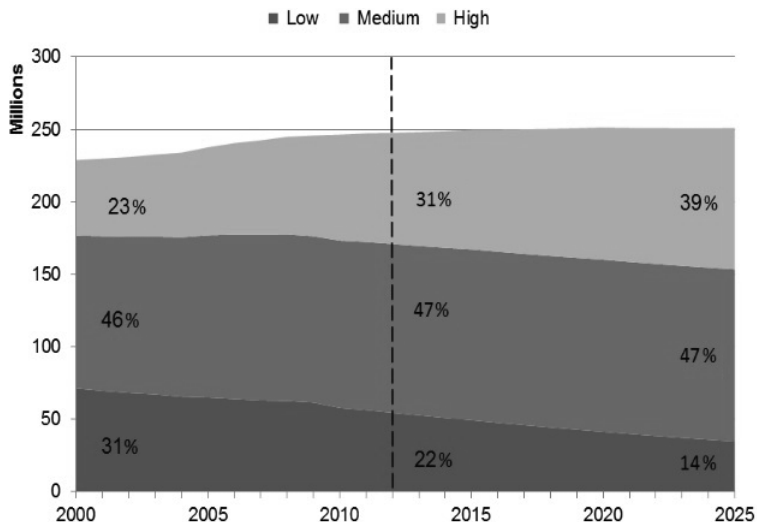

Figure 1. Labour force – share of qualifications, 2000–2025 (EU 27+), baseline scenario

Source: [European Centre for the Development of Vocational Training (Cedefop) 2013].

capable of performing more complex and better paid jobs. In each country, the unemployment rate varies with the degree of qualifications as well. The more qualifications person has, the greater will be the likelihood that a person will be employed.

According to Simon Burgess [2016, p. 9], education is central to three very important policy domains:

- 1) First, human capital and education are key, causal, drivers of growth and prosperity.
- 2) Second, the distribution of human capital across people is an important determinant of income inequality, ever more important with a high wage premium for skills.
- 3) Third, with higher inequality has come a renewed interest in social mobility, and the relationship between a person's human capital and their background is a major determinant of social mobility.

In order to achieve its goal of making the European economy the most advanced knowledge-based economy in the world, the European Commission in November 2003 emphasized the need for greater integration of vocational education and training with higher education.

The economic system will not become more competitive unless the knowledge producer, the academic system, is able to convert the new knowledge into inputs for economic processes. Thus, the university becomes the key institutional resource of the European knowledge-based economy [Sorin *et al.* 2008].

Two key issues in the knowledge economy will be tied for the quantity i.e., number of available workers from one hand, and for their quality on the other hand. Therefore, each country should seriously address the age and educational structure of the population, in order to see what it enters into a knowledge economy [Cvetkovski, Langović Milićević, Cvetkovska Očokoljić 2014, p. 512].

3. Human capital of Serbia – some insights

Like many European countries, Serbia also has a problem with negative natural increase. The number of inhabitants is steadily declining and it is estimated that in the next Census, Serbia will have less than 7 million inhabitants.

Table 1. Population changes, Republic of Serbia

Year	Live births	Total deaths	Infants deaths	Natural increase
1953	186 267	84 894	20 186	101 373
1961	155 783	69 749	12 917	86 034
1971	151 130	76 184	8 027	74 946
1981	151 518	87 763	5 309	63 755
1991	142 641	97 598	3 079	45 043
2002	78 101	102 785	790	-24 684
2010	68 304	103 211	460	-34 907
2011	65 598	102 935	414	-37 337
2012	67 257	102 400	415	-35 143
2013	65 554	100 300	413	-34 746

Source: [Statistical Office of the Republic of Serbia 2015].

According to Statistical Office of the Republic of Serbia, natural increase continued to be negative in the coming years as well: -34786 in 2014, -38021 in 2015 and -36100 in 2016 [Statistical Office of the Republic of Serbia, 2017a].

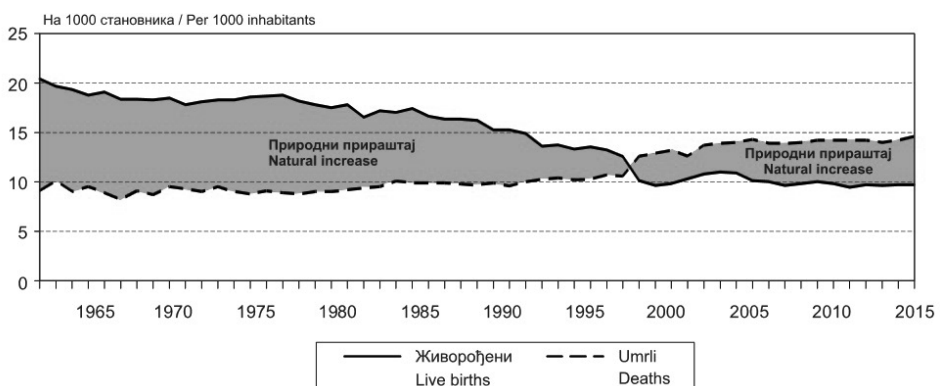

Figure 2. Natural increase of inhabitants in Serbia from 1961 until 2015

Source: [Statistical Office of the Republic of Serbia 2017a].

This means that at the same time the average age of the population increased. Serbia falls by an average of 42.9 in 2016 (Statistical Office of the Republic of Serbia), among the oldest nations of Europe.

Table 2. Average age of the population in Serbia (total and by sex) 1950–2016

Year	Total	Males	Females
1950	29.15	28.26	30.00
1960	30.52	29.53	31.49
1970	32.33	31.39	33.26
1980	33.74	32.72	34.74
1990	35.03	33.95	36.10
2000	39.82	38.57	41.00
2010	41.40	40.03	42.69
2011	42.10	40.70	43.40
2012	42.20	40.90	43.50
2013	42.40	41.00	43.70
2014	42.60	41.20	43.90
2015	42.70	41.30	44.10
2016	42.90	41.50	44.20

Source: [Statistical Office of the Republic of Serbia 2018].

The median age of the EU-28's population was 42.6 years on 1 January 2016. This means that half of the EU-28's population was older than 42.6 years, while half was younger. Across the EU Member States the median age ranged between 36.6 years in Ireland and 45.8 years in Germany, confirming the relatively young and relatively old population structures recorded in each of these two Member States. Between 2006 and 2016 the median age increased in all of the EU Member States, rising by 4.0 or more years in Portugal, Greece, Lithuania, Romania and Spain [Eurostat Statistics Explained 2018].

Information and communication technologies reduce the number of routine tasks, while increasing competitiveness, technological and organizational changes, higher consumer expectations with increasingly complex products and services, increase the demand for educated, highly skilled workers. But educational structure of population in Serbia is quite unfavorable.

According to the census of 2011, 2.68% of the population over the age of fifteen are illiterate, 11% of the population have incomplete primary education; 20.8% only basic and 48.9% secondary education. 16.2% of the population has completed high or higher education. The 2011 census shows that in urban areas there is a far greater percentage of the population with high or higher education [Statistical Office of the Republic of Serbia 2013]. In knowledge economy, it is important to see situation is in the tertiary education.

Table 3. Population aged 15 and over, by educational attainment (by 2002 and 2011 census)

Republic of Serbia	Census 2002		Census 2011	
	total	%	total	%
	6 321 231	100.00	6 161 584	100.00
Without education	357 552	5.66	164 884	2.68
Incomplete primary education	1 022 974	16.18	677 499	11.00
Primary education	1 509 462	23.88	1 279 116	20.76
Secondary education	2 596 348	41.07	3 015 092	48.93
High education	285 056	4.51	348 335	5.65
Higher education	411 944	6.52	652 234	10.59
Unknown	137 895	0.92	24 424	2.18

Source: [Statistical Office of the Republic of Serbia 2013].

Table 4. Students enrolled in tertiary education, by sex, 2011–2016

Year	Number		%	
	women	men	women	men
2011	129 220	102 441	56	44
2012	133 427	105 518	56	44
2013	134 448	108 400	55	45
2014	134 460	106 594	56	44
2015	138 971	112 191	55	45
2016	146 899	115 190	56	44

Source: [Statistical Office of the Republic of Serbia 2017b].

It is interesting to see that there are some gender preferences according to certain fields of education, and that more women are involved in higher education than men in Serbia. But what is evident, and good, is that number of people involved in tertiary education is every year higher.

Many believe that education reform is crucial for the modernization of Serbia, and therefore it should be accelerated, because the further development of the education system fastest approach to the European Union. The implementation of accreditation procedures in higher education institutions in Serbia meant the introduction of a range of standards, which higher education institutions had to comply with in order to be accredited. Introduced standards have to ensure quality of education and comparability and evaluation of higher education institutions. What would also be useful to educational institutions is to follow the path of their students, in order to determine how they are successful in employment, notice possible problems and implement some improvements in their curricula [Cvetkovski, Langović Milićević, Cvetkovska Ocokoljić 2011, p. 205].

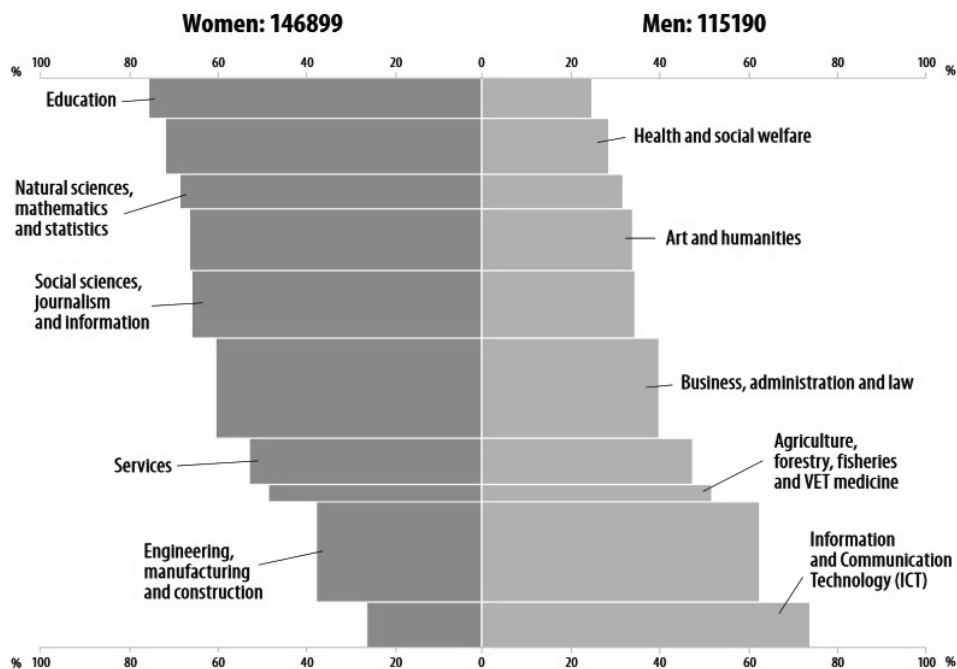

Figure 3. Students enrolled in tertiary education, by fields of education and sex, 2016

Source: [Statistical Office of the Republic of Serbia 2017b].

It is necessary to measure the amount of human capital available in a nation, but it would be good to determine quality of education as well. To have good quality of education is the one of objectives of developed countries, but developing as well.

4. Internationalization and the Bologna Process in Serbia

Learning is crucial and it enables people to be competitive in the global economy. To make learning more effective, we need to change the way we think about it, from the fact that we go to school to get a degree, to the fact that we go to school to acquire knowledge.

It is not the stock of knowledge that will trigger the knowledge based economy, but its availability and its efficient use for economic processes [Diaconescu 2008]. In the last decade there has been a lot of talk about higher education and its reform, but in a way that often complete reform link only with the Bologna Process.

The Republic of Serbia (at that time Serbia and Montenegro), signed the Bologna Declaration in 2003 and its implementation was carried out through the Law on Higher Education, adopted in 2005.

In Europe, the universities remain the main producers of knowledge and competences. Mobility is one of the basic ideas of the Bologna Declaration. The goal was the

free movement of students, professors and scientific researchers. Compliance with defined standards and mobility, raise the quality of education and enable the development of knowledge about other countries and cultures.

Modernizing higher education and increasing funding to university research will contribute to the EU's objective of becoming a competitive knowledge-based economy. Mobility is the opportunity for students, researchers and professors from less developed to use resources that they do not have in their countries.

The basic institutional framework for achieving internationalization of higher education in Serbia consists of:

- Ministry of Education, Science and Technological Development, National Council for Higher Education, Commission for Accreditation and Quality Control;
- Ministry of Foreign Affairs and Ministry of Interior, the Ministry of Finance, the National Bank of Serbia and the Tempus Foundation, which is responsible for the implementation of the European Union's programs for cooperation in the field of education, as well as the CEEPUS program in Serbia;
- team of experts for reform of higher education (HERE team) and higher education institutions;
- international cooperation offices and projects that exist in almost all universities and higher education institutions.

Work on the Strategy of Internationalization started at the end of 2015 and was organized by subgroups: Subgroup for bilateral and multilateral agreements, Subgroup for student mobility, Subgroup for teacher mobility, Subgroup for the internationalization of study programs, Subgroup for Diaspora Reconstruction and Subgroup for internationalization of science in the function of higher education.

The Ministry of Education, Science and Technological Development formed a working group and launched the "Study in Serbia" project. The Tempus Foundation since 2014 edit a portal for foreign students interested in studying in Serbia www.StudyInSerbia.rs and in the past period has printed a number of promotional materials (flyers and brochures) for foreign students. The catalog of studies in English, in Serbia, is prepared as well.

The Republic of Serbia participates in the European Union's programs for cooperation in the field of education and science, the Erasmus+ and Horizon 2020 programs. Cooperation in the CEEPUS (Central European Exchange Program for University Studies) program is also significant.

The TEMPUS projects FUSE (efficient work of student services, training of teaching and non-teaching staff, etc.) and SIPUS (Strengthening of Internationalization Policies of Universities in Serbia, improvement of the legislative framework, development of strategies and standards for internationalization) gave significant contribution to the internationalization as well.

This year, for the first time, higher education institutions from Serbia were able to participate in the Erasmus Charter for Higher Education competition (ECHE). Many things are done, but there are many problems and a lot to be done yet in this area.

References

- Burgess S., *Human capital and education: The state of the art in the economics of education*, The Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn 2016, <http://ftp.iza.org/dp9885.pdf> [accessed on: 20.03.2018].
- Cvetkovski T., Langović Miličević A., Cvetkovska Očokoljić V., *The role of human resources and education in regional development*, 4th International Conference for Entrepreneurship, Innovation and Regional Development: From Entrepreneurial Learning to Innovations and Regional Development – ICEIRD, 5–7 May 2011, Ohrid, Macedonia.
- Cvetkovski T., Langović Miličević A., Cvetkovska Očokoljić V., *Srbija u globalnoj ekonomiji baziranoj na znanju*, “Godišnjak Fakulteta za kulturu i medije: komunikacije, mediji, kultura” 2014, vol. 6, br. 6.
- Diaconescu M., *EU higher education in the knowledge society*, “Language and the Scientific Imagination: Proceedings of the 11th Conference of the International Society for the Study of European Ideas (ISSEI), 28 July – 2 August 2008 at the Language Centre, University of Helsinki, Finland”, <https://blogs.helsinki.fi/issei2008> [accessed on: 23.03.2018].
- European Centre for the Development of Vocational Training (Cedefop), *Briefing note. Roads to recovery: Three skill and labour market scenarios for 2025*, 2013, www.cedefop.europa.eu/files/9081_en.pdf [accessed on: 24.02.2018].
- Eurostat Statistics Explained, *Population structure and ageing*, 2018, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_structure_and_ageing [accessed on: 23.03.2018].
- Jovanović Božinov M., Kulić Ž., Cvetkovski T., *Osnovi upravljanja ljudskim resursima*, Megatrend univerzitet, Beograd 2008.
- OECD Insights: Human Capital, *The value of people*, <https://www.oecd.org/insights/37967294.pdf> [accessed on: 27.03.2018].
- OECD, *Glossary of statistical terms*, <http://stats.oecd.org/glossary> [accessed on: 12.02.2018].
- Robertson S.L., *The Bologna Process goes global: A model, market, mobility, brain power or state building strategy?*, ANPED's Annual Conference, October 2008, Brazil, www.bris.ac.uk/education/people/academicStaff/edslr/publications/31slr [accessed on: 12.02.2018].
- Sorin E., Zaharia S.E., Mironov C.M., Borzea A.E., *The competences issue in the entrepreneurial university*, “Level 3 DIT” 2008, no. 6, http://level3.dit.ie/html/issue6/zaharia/zaharia_1.html#higher [accessed on: 6.03.2018].
- Statistical Office of the Republic of Serbia, *Educational attainment, literacy and computer literacy*, Belgrade 2013, http://media.popis2011.stat.rs/2013/publikacije/Prezentacija_Knjiga3_engleski.pdf [accessed on: 23.03.2018].
- Statistical Office of the Republic of Serbia, *Statistical pocketbook of Serbia 2015*, Belgrade 2015, <http://publikacije.stat.gov.rs/G2015/PdfE/G20152015.pdf> [accessed on: 20.03.2018].
- Statistical Office of the Republic of Serbia, *Statistical yearbook of the Republic of Serbia 2016*, Belgrade 2016, <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2016/pdf/G20162019.pdf> [accessed on: 21.02.2018].
- Statistical Office of the Republic of Serbia, *Demographic yearbook 2016*, Belgrade 2017a, <http://publikacije.stat.gov.rs/G2017/Pdf/G201714014.pdf> [accessed on: 25.02.2018].
- Statistical Office of the Republic of Serbia, *Women and Men in the Republic of Serbia*, Belgrade 2017b, <http://publikacije.stat.gov.rs/G2017/PdfE/G20176008.pdf> [accessed on: 21.02.2018].

Statistical Office of the Republic of Serbia, *Demographic yearbook 2017*, Belgrade 2018a, <http://publikacije.stat.gov.rs/G2018/PdfE/G201814015.pdf> [accessed on: 13.03.2018].

Statistical Office of the Republic of Serbia, *Demographic yearbook 2017. Revised edition (5.02.2019)*, Belgrade 2018b, <http://publikacije.stat.gov.rs/G2018/PdfE/G201814015.pdf> [accessed on: 20.04.2019].

Summary

Globalization means that national economies are increasingly relying on one another, and modern economies cannot grow without the educated workforce. Economic success is closely related to human capital grounded in knowledge and skills, but also in all other characteristics that enable people to competently perform tasks, achieve their personal and wider social success.

Education is a key factor in the formation of human capital. People with better education generally have higher income, which also reflects the increased economic growth of the country.

The knowledge and innovation are the engines of sustainable growth in Europe today. The Bologna Process aims to create a more flexible and efficient system of higher education in Europe, which would be competitive in the global knowledge market. Understanding the importance of education and integration in the modern economy, Serbia has joined this process but not without the big challenges that need to be overcome.

Key words: human capital, knowledge, development, internationalization, Serbia.

Streszczenie

Rola internalizacji i procesu bolońskiego w rozwoju kapitału ludzkiego w Serbii

Globalizacja oznacza, że gospodarki narodowe są coraz bardziej uzależnione jedna na drugiej oraz że współczesne gospodarki nie mogą się rozwijać bez kadry wykształconych pracowników. Sukces ekonomiczny jest ściśle związany z kapitałem ludzkim wyposażonym w wiedzę i umiejętności, ale także w inne cechy pracowników, które umożliwiają kompetentne wykonywanie zadań, osiąganie osobistych i, szerzej, społecznych celów. Edukacja jest kluczowym czynnikiem w budowaniu kapitału ludzkiego. Osoby lepiej wykształcone zazwyczaj mają wyższe dochody, co jest także odzwierciedleniem szybszego wzrostu gospodarczego kraju.

Wiedza i innowacje stanowią siłę napędową zrównoważonego rozwoju we współczesnej Europie. Proces boloński zmierza do stworzenia bardziej elastycznego i wydajnego systemu edukacji wyższej w Europie, który będzie konkurencyjny na globalnym rynku wiedzy. Rozumiejąc wagę edukacji i integracji we współczesnej gospodarce, Serbia przyłączyła się do tego procesu, jednak nie bez przeszkód, które musi jeszcze pokonać.

Słowa kluczowe: kapitał ludzki, wiedza, rozwój, internalizacja, Serbia.

JEL Classification: F66, I25, J11, J21.

Alona Revko*

Infrastruktura społeczna regionu i jej wpływ na rozwój potencjału ludzkiego

1. Wstęp

W warunkach rozwoju gospodarki zorientowanej na potrzeby społeczne proces kształtowania infrastruktury społecznej regionu, będący podstawą zaspokajania potrzeb ludności w lokalnych społecznościach, staje się bardzo istotny. Głównym celem opracowania jest badanie strukturalno-dynamicznych cech infrastruktury społecznej na różnych poziomach taksonomicznych, jako podstawy budowania potencjału ludzkiego w Polsce i Ukrainie oraz zaspokojenia potrzeb społeczeństwa realizowanych poprzez korzystanie z dostępu do dóbr publicznych. Środkiem do realizacji zamierzonego celu jest analiza metodą porównawczą stanu rozwoju składników infrastruktury społecznej na przestrzeni lat 2010–2016, które wywierają największy wpływ na jakość potencjału ludzkiego. Jako hipotezę badawczą przyjęto, iż infrastruktura społeczna regionu ma trzy podstawowe zakresy dóbr, a mianowicie: edukację, kulturę i ochronę zdrowia, dostarczane w systemie krajowym i samorządowym. Badanie zostało przeprowadzone na poziomach krajowym i regionalnym, na materiale statystycznym pochodzącym z 22 obwodów Ukrainy i 16 województw Polski.

2. Pojęcie infrastruktury społecznej regionu w koncepcji rozwoju potencjału ludzkiego

Rozwój infrastruktury społecznej powinien odpowiadać polityce społecznej państwa, która ma na celu poprawę dobrobytu, jakości życia ludności, tworzenie i reprodukcję zdrowego, kreatywnego, aktywnego pokolenia. Warto zauważyć, iż państwo, polepszając czyjąś sytuację, nie powinno pogarszać jednocześnie sytuacji nikogo innego, tj. zapewnia osiągnięcie korzyści w rozumieniu Pareta [Stiglitz 2004, s. 106].

Studia nad problematyką rozwoju infrastruktury społecznej w Polsce i Ukrainie na różnych poziomach taksonomicznych prowadzone są od lat 60.–70. ubiegłego stulecia

---

* Uniwersytet Narodowy Technologiczny w Czernihowie, Ukraina.

przez między innymi: Ryszarda Brolla, Bogdana Danylyszyna, Janusza Kroshela, Wołodomyra Kutsenka, Stepana Mocznego, Tarasa Pepu, Wołodomyra Udovychenka, Ludomiłę Chernuk, Sergija Szkarleta, Anatolija Yagodkę.

Ryszard Brol twierdzi, że infrastruktura społeczna regionu świadczy usługi przez zespoły ludzkie, tzw. instytucje, i materialne zapewnienie określonego terenu (obiekty kultury, budynki szkolne, szpitalne itd.); nie jest warunkiem koniecznym w celu dostarczania dóbr publicznych i zaspokojenia potrzeb społecznych. Jednocześnie autor zauważa, że na liście instytucji, które dostarczają dobra publiczne mieszkańcom lub poszczególnym grupom społecznym nie znajdują się instytucje administracji publicznej, bezpieczeństwa publicznego oraz mieszkalnictwa, handlu i usług bytowych. Według R. Brolla stosunek tych instytucji do infrastruktury społecznej regionu jest niewłaściwy. Badacz zauważa, iż działanie infrastruktury społecznej regionu związane jest z zaspokajaniem potrzeb konkretnej osoby, a co więcej z rozwojem potencjału ludzkiego. Mieszkańcy są konsumentami nie tylko ilościowych, lecz także jakościowych wyników działania infrastruktury społecznej regionu, którą należy rozumieć jako „[...] system składający się z urzędzeń i instytucji, świadczących usługi nieprodukcyjne o charakterze jednostkowym (typu konsumpcyjnego) w sposób zorganizowany” [Brol red. 2004, s. 115].

Pod pojęciem infrastruktury społecznej należy rozumieć zakres ludzkiej aktywności, która sprzyja realizacji instytucjonalnych wymagań koncentrowania się na potrzebach człowieka w sferze edukacji, ochrony zdrowia, kultury, a przejawia się w działaniach rządu, samorządu i społeczeństwa obywatelskiego nastawionych na dostarczanie dóbr publicznych.

Dobra publiczne, dostarczane przez infrastrukturę społeczną regionu, mają dwie decydujące cechy. Po pierwsze, koszt korzystania z nich przez mieszkańca jest równy zero. Po drugie, wykluczenie kogoś z udziału w korzystaniu z dobra publicznego jest trudne albo niemożliwe [Stiglitz 2004, s. 94]. Warto dodać, że infrastruktura społeczna wpływa na wszechstronny rozwój człowieka poprzez stworzenie kompleksu życiowych dóbr, niezbędnych do tworzenia i rozwoju potencjału ludzkiego w lokalnych społecznościach.

Potencjał ludzki jest określony przez zestaw cech, tj. przez:

- potencjał społeczno-demograficzny, w tym wielkość populacji, płeć i pokoleniową równowagę, zdrowie i średnią długość życia, poziom wykształcenia ludności;
- potencjał społeczno-gospodarczy znajduje odzwierciedlenie w poziomie i strukturze działalności gospodarczej i zatrudnienia, kwalifikacji zawodowej, rodzaju i warunków pracy, poziomu dobrobytu ludności, stopnia zapotrzebowania i wykorzystania zasobów intelektualnych;
- potencjał intelektualny, który jest zawarty w działalności innowacyjnej, kompetencji i potencjale twórczym osób oraz możliwościach ich realizacji;
- potencjał społeczno-kulturowy, który jest zdeterminowany stanem nauki, edukacji i kultury, mentalnością i poglądami ludności, jej motywacją, orientacją na wartość oraz kulturową integracją różnych grup ludności [Revko 2016, s. 101].

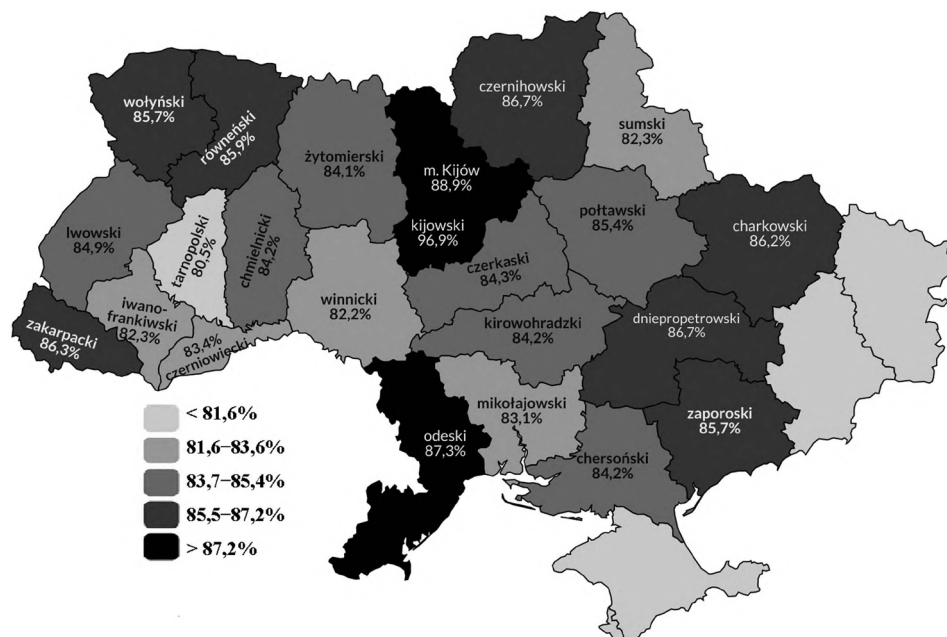
Trzeba przyznać, że do składników infrastruktury społecznej przestrzeni regionalnej, według rodzaju działalności, należałoby odnieść trzy podstawowe podsystemy, a mia-

nowicie: edukację (przedszkola, szkoły, uczelnie wyższe), kulturę (m.in. kina, biblioteki, teatry, muzea, kluby sportowe) i ochronę zdrowia (m.in. łóżka szpitalne, przychodnie, lekarzy, szpitale, apteki).

3. Usługi edukacyjne, ochrony zdrowia oraz kulturowe w systemie infrastruktury społecznej Ukrainy i Polski

Za główne kanały wpływu infrastruktury społecznej na rozwój potencjału ludzkiego uznano poprawę infrastruktury edukacyjnej, która podnosi jakość życia ludności, a tym samym atrakcyjność danego regionu jako miejsca zamieszkania i pracy.

Poziom dostępu dzieci do szkoły średniej na Ukrainie (szkoły podstawowej i gimnazjalnej w Polsce) mierzy się wskaźnikiem skolaryzacji. Należy zauważyć, że w 2015 roku Ukraina zapewniła zróżnicowany dostęp dzieci do szkoły średniej (rys. 1).

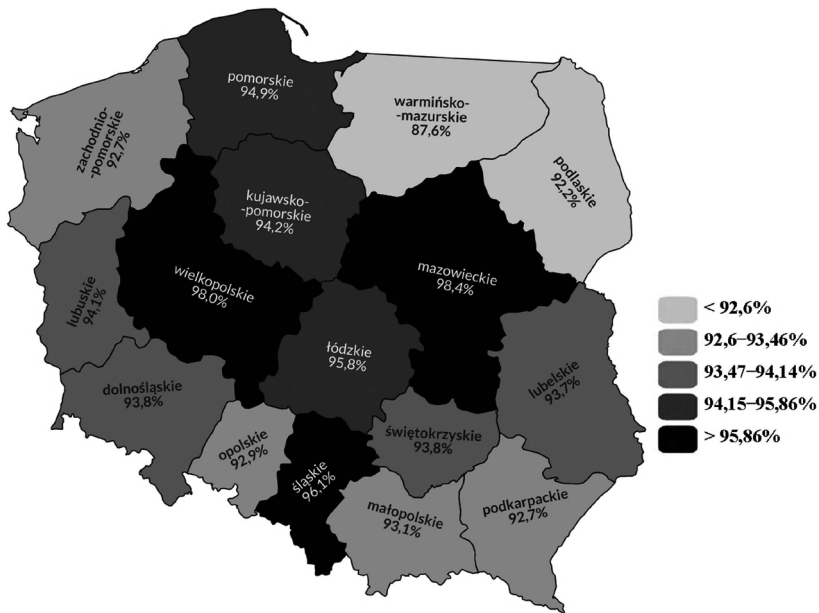

Rysunek 1. Poziom dostępu dzieci do szkoły średniej w ogólnych instytucjach edukacyjnych (jako % liczby dzieci w odpowiednim wieku) na Ukrainie w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Ogólne instytucje... 2016].

Wyższy poziom dostępu do szkolnictwa średniego na Ukrainie zaobserwowano w obwodzie kijowskim (96,9%) oraz w Kijowie (88,9%). Najgorsza sytuacja miała miejsce w obwodzie tarnopolskim, gdzie około 20% dzieci nie uzyskało dostępu do szkoły.

W Polsce sytuacja jest pod tym względem lepsza. Wyższy poziom dostępu do szkolnictwa zaobserwowano w województwie wielkopolskim (98,0%), mazowieckim (98,4%) oraz śląskim (96,1%). Najgorsza sytuacja miała miejsce w województwach warmińsko-mazurskim (87,6%), podkarpackim (92,7%) i podlaskim (92,2%), gdzie aż około 8–10% dzieci nie miało dostępu do szkoły (rys. 2).

Rysunek 2. Poziom dostępu dzieci do szkolnictwa w ogólnych instytucjach edukacyjnych w Polsce w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Oświata... 2016].

Fakt, że dostęp do szkół nie jest jednakowy dla wszystkich dzieci powoduje nierówność ograniczającą szanse jednostki (tworzenia i rozwoju potencjału ludzkiego), jak i komplikującą rozwój społeczno-gospodarczy kraju.

Największy wpływ na jakość potencjału ludzkiego wywiera, oprócz infrastruktury edukacyjnej, infrastruktura zdrowotna. Zdrowie to element składowy potencjału ludzkiego, możliwość dostosowania się osoby do otaczającego ją środowiska oraz zapewnienie dalszego rozwoju i reprodukcji. Zdrowie jest stanem zmiennym i dlatego trzeba po pierwsze, zapobiegać chorobom i zwiększać potencjał zdrowotny, po drugie, leczyć i rehabilitować, gdy pojawia się choroba. Opracowanie polityki zdrowotnej i jej realizacja jest obowiązkiem państwa oraz jego organów rządowych i samorządowych, wprowadzanym w życie poprzez działanie instytucji (placówek, zakładów itp.) formujących określony układ organizacyjny, a obejmujący kadre medyczną i urzędników techniczne [Kupiec 2004, s. 69].

W przypadku leczenia ambulatoryjnego ważną rolę odgrywają przychodnie – należy przez nie rozumieć: ośrodki zdrowia, poradnie, ambulatoria i izby chorych oraz zakłady badań diagnostycznych i medyczne laboratoria diagnostyczne. Charakterystyka liczby przychodni oraz wydatki na ochronę zdrowia w Polsce i Ukrainie w latach 2010–2016 przedstawiono w tabeli 1. W 2016 roku w ramach ambulatoryjnej opieki zdrowotnej w Polsce funkcjonowało ogółem ponad 21 tys. przychodni (o 817 więcej niż w roku poprzednim). Utrzymał się więc trwający od kilkunastu lat systematyczny wzrost liczby placówek ambulatoryjnej opieki medycznej.

Tabela 1. Charakterystyka liczby przychodni oraz wydatki na ochronę zdrowia w Polsce i na Ukrainie w latach 2010–2016

Wskaźnik	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Liczba przychodni w Polsce (w tys.)	16,9	19,3	19,4	19,5	20,0	20,4	21,3
Liczba przychodni na Ukrainie (w tys.)	9,0	8,2	8,3	10,8	9,8	10,0	10,2
Wydatki na ochronę zdrowia w Polsce (% PKB)	7,0	6,9	6,8	6,4	6,3	6,3	6,3
Wydatki na ochronę zdrowia na Ukrainie (% PKB)	4,1	3,8	4,1	4,2	3,6	3,6	3,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Placówki... 2017; Zdrowie... 2017].

Na Ukrainie ten wskaźnik jest znacznie niższy. W 2016 roku funkcjonowało tam ogółem tylko 10 tys. przychodni, a więc dwukrotnie mniej niż w Polsce. W okresie 2010–2016 wskaźnik w tym kraju był niestabilny.

W Polsce w 2016 roku wydatki na ochronę zdrowia stanowiły 6,3% PKB – to dwa razy więcej niż na Ukrainie. Ponadto na Ukrainie w latach 2010–2016 utrzymał się spadek wskaźnika.

Jednym z wrażliwych składników infrastruktury społecznej, który ma wpływ na rozwój potencjału ludzkiego, jest infrastruktura kulturalna, zdeterminowana stanem kultury, mentalności i poglądów ludności, a także kulturową integracją różnych grup ludności. Ze względu na stopień zaspokajanych potrzeb powiązanych z kulturą niezmiennie duże znaczenie mają poziom i jakość świadczonych usług kulturalnych. Stopień uczestnictwa w infrastrukturze kulturalnej zależy jednakże od sytuacji materialnej w gospodarstwach domowych i możliwości korzystania z usług tej infrastruktury.

W strukturze miesięcznych wydatków na jedną osobę w gospodarstwach domowych dominuje żywność i napoje bezalkoholowe (w 2016 roku 24% w Polsce i ponad 50% na Ukrainie). Wydatki na rekreację i kulturę w 2016 roku w Polsce stanowiły 7% miesięcznych wydatków na jedną osobę w gospodarstwach domowych. Należy podać, że

w 2016 roku na Ukrainie te wydatki stanowiły tylko 2% miesięcznych wydatków na jedną osobę w gospodarstwach domowych (o około 30% mniej niż w Polsce).

Niestety, większość Ukraińców wierzy, że wyznacznikiem rozwoju potencjału ludzkiego jest nie tyle zaspokojenie potrzeb kulturowych, co fizjologicznych. Podczas gdy za inwestycję w potencjał ludzki należy rozumieć utrzymanie i poprawę zdrowia, wysokiej jakości edukacji, poprawę poziomu kultury. Kulturowy wymiar rozwoju regionalnego jest częścią szerszej strategii polityki państwa mającej na celu modernizację potencjału ludzkiego.

4. Zakończenie

W warunkach modernizacji państwo jest zobowiązane do rozwoju infrastruktury społecznej zgodnie ze standardami europejskimi, co jest realizowane poprzez dostęp do szerokiego zakresu usług publicznych, lepszej alokacji dochodu do dyspozycji, rozwoju potencjału ludzkiego. Głównymi kierunkami rozwoju infrastruktury społecznej w obwodach Ukrainy powinny być:

- poprawa jakości i dostępności edukacji;
- rozwój edukacji pozaformalnej i systemu kształcenia ustawicznego;
- celowe, szeroko zakrojone, kompleksowe wsparcie kreatywności dzieci i młodzieży, systemy edukacji przedszkolnej i pozaszkolnej;
- reforma systemu opieki zdrowotnej;
- wzmocnienie innowacyjnej roli potencjału ludzkiego i podstawy tworzenia kapitału ludzkiego.

Literatura

- Brol R. (red.), *Ekonomika i zarządzanie miastem*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego, Wrocław 2004.
- Kupiec L., Gołębiowska A., Wyszowska D., *Gospodarka przestrzenna*, t. 6: *Infrastruktura społeczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2004.
- Ogólne instytucje edukacyjne Ukrainy na początku 2015/2016 roku edukacyjnego*, „Biuletyn Statystyczny”, Kijów 2016.
- Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2015/2016*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2016.
- Placówki służby zdrowia i zachorowalność ludności Ukrainy w 2016 r.*, „Biuletyn Statystyczny”, Kijów 2017.
- Revko A., *The role of human potential for sustainable development in Chernihiv region, Ukraine*, „Studia Periegetica” 2016, nr 1.
- Stiglitz J.E., *Ekonomia sektora publicznego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Zdrowie i ochrona zdrowia w 2016 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2017.

Streszczenie

W warunkach rozwoju gospodarki zorientowanej na potrzeby społeczne proces kształtowania infrastruktury społecznej regionu, będący podstawą zaspokajania potrzeb ludności w lokalnych spo-

łecznościach, staje się bardzo istotny. Celem opracowania jest badanie strukturalno-dynamicznych cech infrastruktury społecznej na różnych poziomach taksonomicznych jako podstawy budowania potencjału ludzkiego w Polsce i na Ukrainie oraz zaspokojenia potrzeb społeczeństwa, realizowanych poprzez korzystanie z dostępu do dóbr publicznych.

Środkiem do osiągnięcia zamierzonego celu jest analiza metodą porównawczą stanu rozwoju składników infrastruktury społecznej na przestrzeni lat 2010–2016, które wywierają największy wpływ na jakość potencjału ludzkiego. Do nich należy odnieść trzy podstawowe zakresy dóbr, a mianowicie: edukację, kulturę i ochronę zdrowia. Badanie zostało podjęte na poziomach krajowym i regionalnym, na materiale statystycznym pochodzącym z 22 obwodów Ukrainy i 16 województw Polski. W opracowaniu zwrócono także uwagę na perspektywy kierunków rozwoju komponentów infrastruktury społecznej na różnych poziomach taksonomicznych zgodnie ze standardami europejskimi.

Słowa kluczowe: infrastruktura społeczna, potencjał ludzki, dobra publiczne, oświata, ochrona zdrowia, kultura.

Summary

The social infrastructure of the region and its influence on the development of human potential

In the conditions of development of the economy oriented to social needs, the process of shaping the social infrastructure of the region, being the basis for satisfying the needs of the population in local communities, becomes very important. The aim of the research is to study structural and dynamic features of social infrastructure at various taxonomic levels, as the basis for building human potential in Poland and Ukraine, and to meet the society's needs through the use of access to public goods.

The measure to achieve the intended aim is the analysis by the comparative method of the state of development of social infrastructure components over the period 2010–2016, which have the greatest impact on the quality of human potential. Three basic goods must be referred to them, namely: education, culture and health protection. The study was undertaken at the national and regional levels, on the statistical material from 22 districts of Ukraine and 16 provinces of Poland. The research also highlights the perspective directions for development of the social infrastructure components at various taxonomic levels, in accordance with European standards.

Key words: social infrastructure, human potential, public goods, education, health protection, culture.

Klasyfikacja JEL: R10, I11, I21, O15.

Goran Lalic*

Mexico's dependence on oil in the twentieth century: The development of the oil sector and the greatest challenges

1. Introduction

The objective of this paper is to analyze the oil sector in Mexico and the extent of the dependence of this Latin American country on "black gold". When were the first oil fields discovered in Mexico? How did the oil sector nationalization run? Has oil contributed and to what extent to the overall socio-economic development of the country? Why has Mexico recorded a sharp decline in oil exports in recent years? These are just some of the questions that we will try to answer in further text.

Oil is undoubtedly a resource that marked the twentieth century, enabling thus the economic development of the countries that were rich in it, Mexico being one of them. As we shall see later, the discovery of oil in Mexico in the 1970s increased domestic oil production, increasing thus the revenues from oil exports. The price increase that occurred in the seventies brought about significant production increase. High oil price and production increase resulted in an increase in Mexican revenues. However, even these increased revenues were not sufficient to compensate for the increased consumption and the price fall that took place during the 1980s. Thus, Mexico was the first of about forty countries to declare the moratorium in 1982. It was then that Mexican economy showed its overall dependence on oil. During the 1990s and the beginning of the new millennium, the oil sector recovered and started the upward trend that lasted until the recession, which reduced the price of oil on the world market in 2008.

This paper is divided into three key parts. The first part of the paper covers the development of the oil sector in Mexico in the late nineteenth and early twentieth centuries. Here we shall analyze oil production during World War I and the impact of three entrepreneurs who marked the development of the oil industry of Mexico. The second part of the paper deals with the nationalization of the oil sector in Mexico. What preceded the nationalization process and why did the then President of Mexico, Cardenas, decide on that move? The third part of the paper discusses the development of the Mexican oil sector in the second half of the twentieth and the first decades of the twenty-first century. What problems are typical of the oil sector of that period, and is Mexico, and to what extent,

---

* Megatrend University, Serbia.

still dependent on oil? How much oil does Mexico export today and how is that different from the exports from the 1970s? What amounts of oil does Mexico have to import today? These are the questions that we will try to answer in the last part of the paper.

2. The development of the oil sector in Mexico at the end of nineteenth and the beginning of the twentieth centuries

The development of the oil sector in Mexico begins in the second half of the nineteenth century. The first serious oil exploration began in 1869 in Veracruz, but it was unsuccessful. Oil explorations did not yield serious results initially, but the situation drastically changed with the arrival of Porfirio Diaz on power¹. Diaz saw the future of Mexico in modernization, investment and construction of mines, ports, roads, and factories that would launch the economy of Mexico.

The Mining Act (Código de Minería) was adopted by the federal authorities in 1901, granting the state land concessions for the purpose of oil exploration and exploitation. The Mining Law from 1884 should also be mentioned here, which gave landowners the right to dig for oil on their land. The Law on Mining (La Ley Minera) from 1909 confirmed the right of landowners to underground sites [Lalic 2015, p. 32]. It is important to note that Diaz allowed unhindered oil exploration, the exemption from customs duties on imports for drilling and processing equipment, as well as the exemption from capital tax [Lalic 2015, p. 32].

After 1910, with Diaz's descent from power, a number of changes followed on the Mexican oil market and oil industry. The turbulent decade from 1910 to 1920, known as the time of the Mexican Revolution², was also reflected on the oil sector, during which every president promoted their own oil policy. As an example, the oil policy of Francisco Madero, the successor to Porfirio Diaz, can be mentioned. "Francisco I Madero (1911–1913) introduced, although for a few months only, the first tax on oil companies which was fixed at 20 cents per ton of crude oil. This tax was eliminated when Madero's government was ousted" [Rodríguez Carreón, Rosellón 2012, p. 2].

The beginning of the twentieth century represents the golden age of the Mexican oil industry. Despite the Mexican Revolution and the overthrow of Porfirio Diaz, oil production in this Latin American country was marked by a considerable growth, as evidenced by the data from the period. "Production grew from 10 thousand barrels in 1901 to 3.9 million in 1908, then to 5 million in 1917, and even up to 193,4 million in 1921" [Lalic 2015, pp. 33–34].

---

¹ Porfirio Diaz was the general and president of Mexico. He was on power from 1876 to 1880 and from 1884 to 1911. During his power the construction of a railway network in Mexico increased tenfold, the telegraph was introduced, as well as the steam engine, industry developed and foreign capital was attracted. After leaving power in 1911, he went to exile.

² The Mexican Revolution is an expression that describes political turmoil, coups, and a series of civil wars in Mexico that lasted from 1910 to 1920.

During the World War I, foreign oil companies in Mexico enjoyed the full protection of their countries. Thus, in 1914 the United States occupied Veracruz to prevent German troops from occupying the strategically most important city in Mexico [Lalic 2015, p. 35]. However, during the Mexican Revolution and civil war that shook the country from its roots, it was very difficult to protect oil fields, refineries, warehouses, as well as other equipment from armed groups. Oil companies were forced to “cooperate” with revolutionary guerrillas in order to protect their plants. “Oil companies increasingly cooperated with revolutionary generals, and even paid the sum of 15,000 U.S. dollars to protect the infrastructure from the armed groups’ attacks” [Lalic 2015, p. 35].

Table 1. Oil production in the world during World War I (in thousands of barrels per day)

Country	1914	1915	1916	1917	1918	1919
United States of America	728	770	824	919	975	1037
Russia	184	188	180	173	75	87
Romania	35	33	24	10	24	18
Poland (Galicia)	18	15	18	17	16	16
East Indies*	31	33	34	36	35	42
Mexico	72	90	111	152	175	239
Persia**	11	10	12	19	24	28
Others	11	16	27	34	56	53
World	1090	1155	1230	1360	1380	1520

* Includes Indonesia, Myanmar, and Brunei.

** Represents Iran.

Source: own elaboration based on: [Maugeri 2006, p. 282].

During the 1920s, Mexico was the second country in the world in oil production and export, right after the United States. However, the situation changed at the end of the 1920s and early 1930s. “By the early 1930s, however, output had fallen to just 20 percent of its 1921 level as a consequence of worldwide economic depression, the lack of new oil discoveries, increased taxation, political instability, and Venezuela’s emergence as a more attractive source of petroleum” [*Oil Industry in Mexico* 2007, p. 35]. Oil production in Mexico began to recover with the discovery of the Poza Rica oil field near Veracruz, which later became the main source of oil in Mexico until the end of the 1950s.

2.1. Henry Clay Pierce, Edward Doheny and Weetman Pearson – the three men who have marked the development of oil in Mexico

Three men have marked the development of the oil industry in Mexico. The first among them was Henry Clay Pierce (1849–1927), who arrived in Mexico in 1885 with the aim of managing the Waters-Pierce Oil Company, which was owned by the American Standard Oil company. Following the arrival of Henry Clay Pierce, the company he managed received a concession for the import of oil and petroleum products. “Since the duties on oil products were extremely high, Pierce began to import oil and refine it to kerosene at refineries in Veracruz and Mexico City, thus gaining a monopoly on the Mexican market of kerosene” [Lalic 2015, p. 32]. As import duties that he paid to the state were high and, therefore, constituted an important part of budget revenues, President Diaz assigned him a contract to build a railroad between San Luis Potosi and Tampico.

After the construction of the railroad, Pierce invited Edward Doheny to join him in Mexico, in order to secure supplying of the railroad with oil. Later, Doheny founded a Mexican petroleum company with a capital of \$10 million and started oil exploration in 1901 [Lalic 2015, p. 32]. “During first three years the company was not very successful, but in 1904 it managed to find the first major oil well in Mexico, after which it signed a contract with Standard Oil on the purchase and export of oil to the United States” [Lalic 2015, p. 32]. The new company was hugely successful and possessed the entire infrastructure for exploration, exploitation, processing and transportation of oil.

The third most important oil producer in Mexico was Weetman Pearson, also a foreigner. He was invited by Porfirio Diaz to manage the reconstruction of the railroad and restore the port of Veracruz. Initially, Pearson faced many problems and difficulties due to strong competition and monopoly by Henry Clay Pierce, but soon, owing to the state, he managed to gain control over a quarter of the Mexican oil market. Pearson gained concessions in five Mexican states in order to prevent Standard Oil from having a monopoly [Lalic 2015, p. 33]. Pearson’s company, Mexican Eagle, covered the largest oil field in Mexico, and one of the largest in the world, called Portero del Liano.

3. The nationalization of the oil sector

The Mexican revolution also affected the oil sector, leading to the first nationalization of the oil industry in history. What preceded the nationalization of oil in Mexico? The 1917 Constitution of Mexico changed the ownership structure of the underground resources, in that the state, instead of landowners, became the new owner of underground goods. Article 27 of the Constitution of Mexico gave the Mexican Government a permanent and inalienable right to all underground assets. “The government’s efforts to assert this right produced a lengthy dispute with foreign oil companies, which was not resolved until the companies were nationalized in the late 1930s” [*Oil Industry in Mexico* 2007, p. 4]. During the 1920s, the tension between oil companies and the authorities was greatly felt, but the

situation did not change. Mexico needed oil companies due to high tax revenues. Nevertheless, at the end of the 1920s, the situation grew worse. Oil explorations decreased, production costs increased, as well as taxes, while oil fields began to dry out. Mexican oil became too expensive and was not able to maintain its competitiveness in comparison with the Venezuelan [Lalic 2015, p. 86]. Due to the overall situation, the companies did not want to invest too much in the oil sector and moved their production to Venezuela.

As we have seen, in the early 1920s, Mexico was the second biggest oil producer in the world with nearly 500,000 barrels per day. But ten years later production fell to 104,000 barrels per day [Lalic 2015, p. 86]. The authorities in Mexico were dissatisfied with the current situation because they counted on huge oil revenues that no longer existed. For Mexican authorities, the main culprit for the reduction of oil revenues from oil was the oil companies.

The person who played an important role in the nationalization of Mexican oil was General Lazaro Cardenas, one of the heroes of the Mexican Revolution, who was to be elected president in 1934. Cardenas was a great opponent of the exploitative policy, run by oil companies who looked upon Mexico as a colony. With the time the pressure on oil companies became increasingly high. During 1937, a wide debate on taxes, company fees, salaries and the legal status of oil concessions was held.

Workers' mass scale protests threatened the country, so Cardenas decided to set up a committee that would examine the operations and activities of oil companies. "The Committee made the conclusion that oil companies were making large profits without contributing to the broader economic development... the committee also proposed a working week of 40 hours, an annual vacation of six weeks, and a pension of 85 percent of the salary that the employee had at the age of 50" [Lalic 2015, p. 87]. Oil companies protested against such a report by the Committee, considering it to be unrealistic, and fearing that, should they make concessions here, they would have to do the same in other countries where they operated.

Oil companies did not want to meet the conditions set by the Mexican government, and therefore President Cardenas decided to nationalize them on March 18, 1938. In June of the same year *Petróleos Mexicanos* (PEMEX) was founded – a national company dealing with the production, processing, distribution, and export of oil and petroleum products.

The mission and goal of President Cardenas was to make PEMEX the driving force behind the development of the Mexican economy and society. Cardenas wanted to show foreign companies that Mexico was able to successfully manage oil companies without foreign capital and foreign experts. Although Cardenas offered compensation to oil companies, US oil companies forced the government in Washington to impose a ban on imports of all products from Mexico. However, the boycott did not last long because the administration of President Roosevelt began to pursue a good-neighborly politics that implied the non-interference in the internal affairs of Latin American countries. "Germany became a major buyer of Mexican oil, to be followed by Italy, and Japan, which started to conduct exploration in Mexico and was planning to build an oil pipeline linking oilfields to the ports on the Pacific" [Lalic 2015, p. 89].

4. World War II and the development of the oil sector in the second half of the twentieth century

“After World War II, Anthony Bermudez came to the forefront of PEMEX. This period was also marked by serious reforms of the Mexican oil industry, which were launched by the new president of Mexico Miguel Alaman. Under the leadership of Bermudez, PEMEX grew into a serious and powerful, market-oriented company that managed to conduct independent research, and kept modernizing. The price of oil at that time was so high that it encouraged the growth of all of Mexico. The average annual oil production rate increased from 6% between 1938 and 1971” [*Oil Industry in Mexico* 2007, p. 6].

During the 1960s, Mexican companies began producing equipment for the oil industry, thus reducing the import dependence that was especially large in the oil sector. “PEMEX reduced theft of equipment and oil, abuse at gas stations, unnecessary repairs of tankers in the U.S. and many other abuses in order to increase efficiency and reduce costs and corruption. It also ensured that people who had been previously involved in corruption be placed at such positions where such machinations were no longer possible” [Lalic 2015, pp. 90–91].

The situation in the Mexican oil sector was changing for the better. During this period, the rapid development of the petrochemical industry also started in order to reduce the dependence on imports. Nevertheless, regardless of the major breakthroughs in the oil sector, the increase in oil reserves during the 1960s was below the expected level, although technology improvement was constantly worked on.

4.1. New oil discoveries and the growth of oil production and export

The seventies of the twentieth century brought major changes to the Mexican oil sector. The goal of the new government led by Luis Echverría Alvares was to find oil reserves, increase oil production, as well as production of petrochemical products, and ensure oil independence, since Mexico was forced to import oil on several occasions during the 1960s.

The events on the field resulted in the fact that the Mexican government started realizing most of its goals. Oil discoveries during the 1970s increased domestic production and generated revenues from oil exports. In the states of Chiapas and Campeche, large oil wells with huge oil reserves were discovered in 1972. “Almost every drilling operation conducted after 1972 struck oil” [*Oil industry in Mexico* 2007, p. 7]. Also, in 1973, oil production exceeded 190 million barrels per day, as it was in the early twenties. Large investments in oilfield exploration yielded results, while oil reserves increased significantly. In the 1970s oil production increased significantly, reaching the level of oil production from 1921 very quickly. Despite oil shocks on the world market in 1973/1974 and 1979, oil exports grew, turning Mexico into a significant exporter of oil to the world market.

Table 2. Daily crude oil production in Mexico, expressed in thousands of barrels

1938	1946	1952	1958	1964	1970	1976	1982	1988	1994
106.35	135.71	215.6	275.73	353.83	486.57	894	2748	2512	2781
2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2017
3104	3262	3475	3345	2838	2621	2592	2469	2187	1981

Source: U.S. Energy Information Administration, independent processing.

As it can be seen, oil production recovered completely in the seventies and exceeded the highest level of production from 1921. "Due to the rise in the price of oil, the production continued to grow; its maximum was reached in 2004, at 3.475 million barrels per day, which annually amounted to more than a billion barrels" [Lalic 2015, p. 92].

As a result of the increased domestic demand and lower overall oil production, between 1985 and 1990, the share of the oil sector in total export revenue declined from 61% (1985) to 38% (1990) [*Oil industry in Mexico* 2007].

It can be noted that in Mexico, oil production fell from 3.4 million barrels per day in 2004 to below 2 million barrels per day in 2017.

Table 3. Mexican oil reserves, expressed in billions of barrels

1980	1982	1984	1986	1988	1990	1992	1994	1996	1998
31.25	56.99	48	49.3	48.61	56.36	51.3	50.92	49.77	40
2000	2002	2004	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
28.4	26.94	15.67	12.88	12.35	11.65	10.5	10.4	10.42	10.36

Source: U.S. Energy Information Administration, independent processing.

With regard to oil reserves, Table 3 shows that Mexico had the largest oil reserves in the 1980s, with a drastic reduction in oil reserves at the end of the twentieth and early twenty-first century. The decline in oil reserves led to a decline in oil production. The discovery of new oilfields in the 1980s put Mexico among the richest oil countries in the world. The enormous production of oil, but also the drying of oil springs, eventually reduced Mexico's reserves to under 10 billion barrels of oil reserves today. Since 2013 until the present day Mexico has recorded a drop in oil reserves by 34% [Williams 2017]. In 2015, Mexico had 10.24 billion barrels of oil reserves, and one year later that figure was 9.16 billion barrels [Williams 2017].

During the 1970s, oil exports rose together with an increase in oil processing capacity, reaching their maximum in 2004. As can be seen in Table 5, the decline in oil exports was accelerated due to reduced oil production. If such a trend continues, it is feared that Mexico could become a net importer of oil in the next five to ten years [Lalic 2015, p. 93].

Table 4. Oil consumption in Mexico, expressed in thousands of barrels per day

1980	1982	1984	1986	1988	1990	1992	1994	1996	1998
1270	1476	1395	1593	1598	1599	1769	1923	1820	2002
2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2015	2016
2095	2019	2069	2122	2161	2080	2145	2040	2006	2027

Source: U.S. Energy Information Administration, independent processing.

Table 5. Exports of Mexican oil, expressed in thousands of barrels per day

1980	1982	1984	1986	1988	1990	1992	1994	1996	1998
859	1527	1654	1279	1290	1392	1364	1235	1473	1499
2000	2002	2004	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
1364	1574	1778	1588	1327	1023	930	898	847	791

Source: U.S. Energy Information Administration, independent processing.

5. Conclusion

Since its discovery in the late nineteenth century, oil in Mexico has been imposed as a strategic and main export product. Soon after the discovery of oil, Mexico was placed among the biggest producers and exporters in the world. Oil was the main driving force of the Mexican economy in the twentieth century. After the nationalization of the oil sector in the 1930s, owing to oil revenues, the country quickly managed to drive the economy contributing thus to overall social prosperity. As we have seen, that was especially contributed by large oil fields in the 1970s, which enabled Mexico to rapidly exceed the level of oil production from 1921. Although oil as a resource contributed significantly to the economic and social development of the country, on the other hand, it turned Mexico into a major black gold addict.

The state-owned oil company Mexico-PEMEX played an important role in the development of the country's oil sector. Today, this company is ranked among the top ten oil companies in the world. It should be noted that Cantarelle oil fields represent the largest source of oil, and therefore the largest source of income for PEMEX. However, the Mexican economy and PEMEX are facing a major problem today. Oil production in Cantarelle fell by 25% from its peak in 2004 [Council on Hemispheric Affairs 2009].

Although Mexico is one of the world's largest producers and exporters of oil, the state still needs to import about 40% of its petroleum products. "The International Energy Outlook predicts that by 2020 Mexico is going to be a net importer of petroleum products, reaching 300,000 barrels per day (bpd) by 2030" [Council on Hemispheric Affairs 2009]. Mexico has been forced to import a large number of petroleum products because it lacks the technology to produce them by itself.

Reduced oil production in Mexico indicates that the country must end the country's dependence on oil. Mexico has replaced oil dependence by its dependence on the NAFTA agreement to a great deal.

References

- Council on Hemispheric Affairs, *Mexico: An oil nation in crisis*, 2009, <http://www.coha.org/mexico-an-oil-nation-in-crisis/> [accessed on: 27.03.2018].
- International Energy Agency, *Mexico energy outlook. World energy outlook special report*, OECD/ICA, Paris 2016, <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/MexicoEnergy-Outlet.pdf> [accessed on: 28.03.2018].
- Lalic G., *A comparative economic analysis of the oil producing countries of Latin America and the Middle East and North Africa*, PhD dissertation, The Economics and Management of Natural Resources, Belgrade 2015.
- Maugeri L., *The age of oil: The mythology, history, and future of the world's most controversial resource*, Praeger, London 2006.
- Oil industry in Mexico*, Mount Holyoke College, [n.p.] 2017.
- Rodríguez Carreón V.G., Rosellón J., *Oil and gas in Mexico*, "CIDE" 2012, n° 540, <http://www.libreriacide.com/librospdf/DTE-540.pdf> [accessed on: 15.03.2018].
- Williams A., *Down 10%, Mexico oil reserves gone in 9 years without new finds*, Bloomberg, 2017, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-03-31/down-10-mexico-oil-reserves-gone-in-9-years-without-new-finds> [accessed on: 27.03.2018].

Summary

Like other oil-rich countries, Mexico has managed to capitalize on all its benefits, contributing thus to overall socio-economic development. In the Mexican economy, oil has played and still plays an important role, given that it represents the main driving force of economic development. However, the dependence on this natural resource represents a great problem for Mexico. Oil revenues represented a significant portion of the budget during most part of the twentieth century, but the problem arose when oil exports began to decline and oil deposits to dry up. In recent years, Mexico has been experiencing ever smaller oil exports, with a constant decline in oil reserves. The production of oil per day was at its highest in the seventies. The last major oil production in Mexico was in 2004, when it produced 3.4 million barrels of oil a day. Today, this production has fallen to below 2 million barrels per day. For the purpose of a thorough analysis of the oil sector of Mexico, this paper is divided into three parts. The first part gives the beginnings of the development of the oil sector in Mexico, including the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century. The second part deals with the nationalization of the Mexican oil sector, while the third one discusses the challenges and problems of the oil sector in the second half of the twentieth and the first decades of the twenty-first century.

Key words: Mexico, oil, oil sector, oil production, nationalization, PEMEX.

Streszczenie

Zależność Meksyku od ropy naftowej w XX wieku – rozwój sektora ropy naftowej i największe wyzwania

Meksyk, podobnie jak inne kraje posiadające złoża ropy naftowej, zdołał wykorzystać możliwości, jakie zapewniają zasoby tego surowca, przyczyniając się w ten sposób do ogólnego społeczno-ekonomicznego rozwoju kraju. Ropa naftowa odgrywała i nadal odgrywa ważną rolę w gospodarce Meksyku, pozostając główną siłą napędową jej rozwoju. Jednakże zależność od tego naturalnego surowca stanowi również nie lada problem. Dochody ze sprzedaży ropy stanowiły bowiem znaczącą część budżetu tego kraju przez niemal cały XX wiek, ale ten stan się zmienił, kiedy eksport ropy się zmniejszył i złoża zaczęły wysychać. W ostatnich latach eksport ropy naftowej z Meksyku osiągnął najniższy poziom w swojej historii, jednocześnie wydobycie ropy stale maleje. Produkcja tego surowca w Meksyku osiągnęła najwyższy poziom w latach 70. XX wieku, natomiast w XXI wieku ostatnia duża produkcja ropy miała miejsce w 2004 roku, kiedy wydobywano 3,4 miliona baryłek ropy dziennie. W artykule przedstawiono analizę sektora ropy w Meksyku w podziale na trzy części: w pierwszej, obejmującej okres od końca XIX wieku do pierwszych lat XX wieku, opisano początki rozwoju sektora ropy naftowej w Meksyku, druga została poświęcona zagadnieniu upaństwowienia sektora ropy, w trzeciej zaś omówiono wyzwania i problemy tego sektora w drugiej połowie XX wieku i pierwszych dekadach XXI wieku.

Słowa kluczowe: Meksyk, ropa naftowa, sektor ropy naftowej, wydobycie ropy naftowej, upaństwowienie, PEMEX.

JEL Classification: F50.

Krystyna Strzała*

Katarzyna Strzała-Osuch**

Daniel Osuch**

Śmiertelność z powodu chorób układu krążenia w regionach Polski

1. Wstęp

Analiza rozpowszechnienia zgonów z różnych przyczyn na danym obszarze i szukanie ich uwarunkowań jest wstępnym etapem w wielu badaniach. Mimo że w literaturze śmiertelność jest często rozpatrywana w ujęciu geograficznym, to nieodzowne jest spojrzenie na tę problematykę w ujęciu jednostek chorobowych (zachorowalności) występujących w danych regionach. Rozwój cywilizacji przyczynia się do coraz głębszych przemian ekonomicznych, społecznych i kulturowych, co przekłada się na zwiększanie się liczby interdyscyplinarnych badań dotyczących tego procesu, mających wpływ na kształtowanie się klasycznych mierników stanu zdrowia. Podobnie jak sama zachorowalność (śmiertelność), tak i jej badanie wciąż ewoluują. Coraz częściej podkreśla się, że rozwój cywilizacyjny, któremu zawdzięczamy nie tylko nowoczesną medycynę, ale także wynalazki codziennego użytku, takie jak samochody, komputery czy Internet, spowodowały zarazem niepożądane rezultaty. Z punktu widzenia medycyny „choroby ubóstwa”, głównie o charakterze zakaźnym, zostały zastąpione tzw. chorobami cywilizacyjnymi, czy też chorobami XXI wieku. Problem ubóstwa nie został wyeliminowany ani na świecie, ani nawet w krajach wysoko rozwiniętych, podobnie jak problem chorób zakaźnych [Żółtaszek, Budny 2016, s. 83–98]. Przykładem jest choćby epidemia wirusa ebola w Afryce Zachodniej [Cook, Halsall 2012, s. 22–24]. Głównymi czynnikami mającymi wpływ na rozwój tych chorób są czynniki zewnętrzne oddziałujące na zdrowie, między innymi zanieczyszczenie środowiska naturalnego oraz zmiany społeczne i kulturowe (np. zmniejszenie aktywności fizycznej, nieodpowiednia dieta, stres) [Bender 2014, s. 323].

* Uniwersytet Gdański, Powiślańska Szkoła Wyższa w Kwidzynie.

** Powiślańska Szkoła Wyższa w Kwidzynie.

2. Choroby cywilizacyjne, ich przyczyny i zapobieganie – przegląd literatury

W literaturze przedmiotu spotykane są analizy związków między poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego kraju, wysokością i strukturą nakładów na opiekę zdrowotną a efektami funkcjonowania systemu ochrony zdrowia, wyrażanymi za pomocą różnych wskaźników epidemiologicznych [Ryć, Skrzypaczek 2011, s. 19–25].

Badacze przedmiotu wskazali szereg czynników ryzyka, które mogą stać się przyczyną zachorowań i zgonów [Matyaszczyk, Hoffmann, Bryl 2011, s. 255–262]. Czynnikiem ryzyka są między innymi:

- nadciśnienie tętnicze;
- wysoki poziom cholesterolu;
- nadwaga;
- cukrzyca;
- niskie spożycie warzyw i owoców;
- palenie papierosów;
- nadmierne spożywanie alkoholu;
- niska aktywność fizyczna;
- niezdrowa dieta;
- stres;
- zanieczyszczenie powietrza.

Powyższa lista determinant, z których część można nazwać chorobami cywilizacyjnymi (cukrzyca, nadciśnienie tętnicze), nie jest zamknięta i są to czynniki, których występowanie nasila się wraz z rozwojem cywilizacyjnym. Należy zauważyć, że wyżej wymienione determinanty można podzielić na czynniki ryzyka, na które wpływ mają jednostki społeczeństwa, jak i na czynniki, na które wpływ mają w wyniku swojego działania całe społeczności – mowa tu o wszelkiego rodzaju zanieczyszczeniach powietrza, wody i gleby, ze względu na swoją złożoność zostaną omówione w dalszej części. Wskazane czynniki stanowią niejako koszt postępu i występują częściej w społeczeństwach o wyższym poziomie standardów społeczno-ekonomicznych i technologicznych [Kotarski 2013, s. 11–33]. Większość chorób XXI wieku ma charakter przewlekły, tzn. ich objawy utrzymują się przez długi czas (minimum 3 lub 6 miesięcy w zależności od definicji danej choroby), a nawet całe życie, ale mają powolny rozwój i są z grupy chorób niezakaźnych. W rezultacie generują one wysokie koszty diagnostyki, leczenia i rehabilitacji rozłożone w całym okresie trwania dolegliwości. Prowadzi to coraz częściej do konieczności wprowadzania zmian prawnych i proceduralnych funkcjonowania i finansowania systemów ochrony zdrowia [World Health Organization 2018]. Osoby odpowiedzialne za systemy opieki zdrowotnej poszczególnych państw starają się zapobiegać zgonom poprzez promocję zdrowego stylu życia, programy zdrowotne i profilaktyczne oraz odpowiednie działania medyczne. Niektóre czynniki społeczno-ekonomiczne również przyczyniają się do zwiększonej śmiertelności w różnych regionach świata. Często przyczyną zgonów w krajach

biednych jest niedożywienie, a odpowiedzialną za nią determinantą są bardzo niskie dochody przyczyniające się do ubóstwa indywidualnego lub społecznego. Udowodniono, że niska śmiertelność nie występuje w krajach bogatych, ale w tych, które mają egalitarny rozkład dochodów [Kujawska, Reich 2014, s. 67–85].

Zdrowie populacji, jako kategoria ekonomiczna, ma charakter złożony, co powoduje, że jest trudno mierzalne. Z literatury przedmiotu, gdzie oddzielną grupę tworzą badania społeczno-ekonomiczne uwarunkowań stanu zdrowia ludności, należy przytoczyć opracowania: *Income and mortality* [Wilkinson 1986] poświęcone związkowi pomiędzy wysokością dochodów ludności a jej umieralnością, a także monografię *Social determinants of health. The solid facts* [Marmot, Wilkinson 2003], w której autorzy zajmują się wpływem środowiska społeczno-ekonomicznego na choroby przewlekłe niezakaźne oraz wpływem ubóstwa, nierówności społecznych i bezrobocia na stan zdrowia ludności, w tym również zdrowia mieszkańców Europy Środkowo-Wschodniej. Mimo interdyscyplinarności ujęć tematyki zachorowalności i umieralności w celu znalezienia czynników determinujących te kategorie medyczne, kluczowym elementem badań na początku XXI wieku jest wzrost technologiczny, który przekłada się na coraz doskonalsze metody obliczeniowe (bardziej złożone modele ekonometryczne i obszerniejsze zbiory danych). Nie sprawia to wcale, że bieżące badania w literaturze przedmiotu dają bardziej jednoznaczne odpowiedzi niż czterdzieści lat temu. Wykorzystanie badań panelowych w ujęciu przestrzennym ma swoje początki w geografii medycznej, w której, jak wykazuje W. Pantylej [2008, s. 145–157] spośród wielu nurtów, modelowanie przestrzenne wykorzystywane jest w nurcie matematyczno-statystycznym, koncentrującym się wokół poszukiwania integralnych wskaźników (mierników) stanu zdrowia ludności, uwarunkowań zdrowotnych, a także wokół ekonomicznej wartości zdrowia i życia ludności. Szczególne miejsce w ramach tego kierunku badań zajmuje problem określenia znaczenia wpływu poszczególnych uwarunkowań, mierzalnych statystycznie, na stan zdrowia ludności konkretnych obszarów. Należy jednak zauważyć, że powyższe nurty nie wyczerpują wszystkich dziedzin w których wykorzystywane są modele przestrzenne.

Kompleksowe ujęcie występowania chorób cywilizacyjnych na świecie dokonano w opracowaniu A. Żółtaszka i D. Budnego [2016, s. 83–98]. Autorzy, rozważając konsekwencje rozwoju cywilizacyjnego, uwzględnili pozytywne i negatywne skutki postępu, szczególnie w zakresie medycyny, systemów ochrony zdrowia i ekonomii zdrowia i dokonali przestrzenno-czasowej analizy zachorowalności i umieralności z powodu niektórych chorób cywilizacyjnych oraz w związku z krajowymi wydatkami na ochronę zdrowia. Ze względu na niejednoznaczne wyniki dotyczące wpływu wartości PKB *per capita* na zachorowalność i umieralność z powodu rozpatrywanych chorób, badaczom trudno było ocenić, czy choroby cywilizacyjne rzeczywiście są epidemią XXI wieku. Zauważyli, że różne schorzenia dominują w odmiennych regionach świata, niekoniecznie zdywersyfikowanych stopniem rozwoju. Tym samym możliwe jest, ich zdaniem, że choć czynnik „cywilizacyjny” jest ważnym elementem, inne determinanty, na przykład kulturowe, żywieniowe, polityczne, organizacyjne, legislacyjne, historyczne czy religijne, równie silnie wpływają na epidemiologię poszczególnych dolegliwości, co z kolei „zaburza” trendy rozkładu

według położenia geograficznego. Wskazują ponadto, że analizując choroby XXI wieku, należy skupiać się nie tylko na podziale według stopnia rozwoju regionu, ale także na innych, często jakościowych cechach dywersyfikujących przestrzenne aspekty epidemiologii chorób cywilizacyjnych.

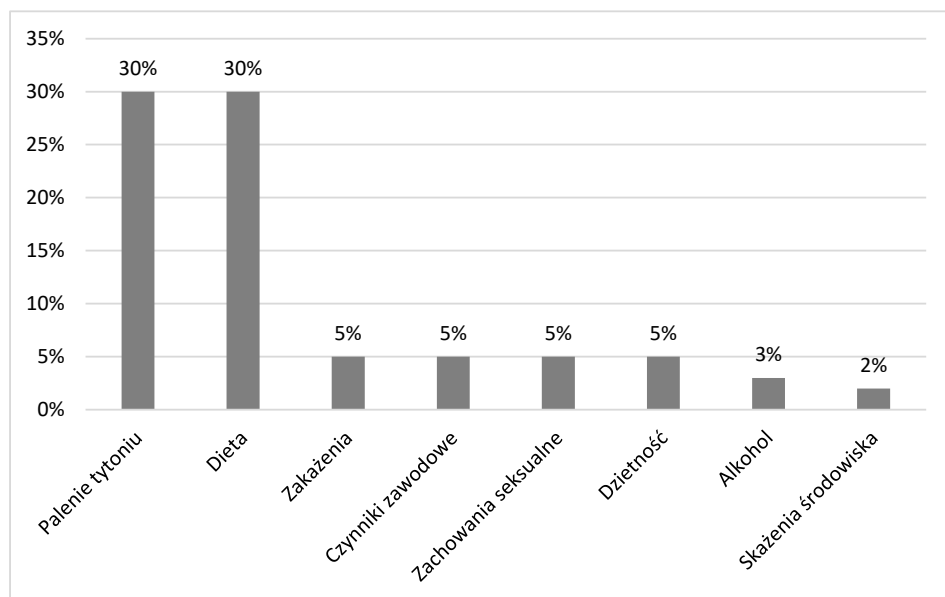
W dalszej części opracowania autorzy przedstawiają wyniki badań dotyczących zgonów z powodu chorób układu krążenia.

3. Czynniki środowiskowe, ich wpływ na zachorowalność i śmiertelność – przegląd literatury

Jedną z istotnych determinant kapitału ludzkiego, obok wielkości i struktury wiekowej, jest zdrowie społeczeństwa. Ostatecznym skutkiem złego zdrowia człowieka jest śmierć, będąca wynikiem działania wielu czynników. Mierniki umieralności, należące do grupy tzw. mierników negatywnych, są także najczęściej stosowane do badania stanu zdrowia populacji. Zofia Mielecka-Kubień [2017, s. 53–68] zauważa, że w wielu analizowanych przypadkach wyższemu poziomowi zanieczyszczenia środowiska naturalnego towarzyszyły bardziej niekorzystne wartości rozpatrywanych mierników stanu zdrowia populacji. Wyjątkowo niekorzystną sytuację w tym względzie zaobserwowano w województwie śląskim, a szczególnie w populacji kobiet, w której wystąpiły najwyższe w kraju wartości współczynnika zgonów na nowotwory ogółem oraz raka żołądka, piersi i jajników. Zwiększona umieralność, związana z wieloletnim narażeniem na zanieczyszczenia pyłowe, przekłada się na skrócenie oczekiwanej długości życia. W pracy *Fine-particulate air pollution and life expectancy in the United States* [Pope, Ezzati, Dockery 2009, s. 376–386] autorzy wykazali, że zmniejszenie długotrwałego narażenia na $PM_{2.5}$ o $10 \mu g/m^3$ zwiększa oczekiwaną długość życia o 0.61 (+/- 0.20) roku. Na przykład w badaniu narodowej kohorty angielskiej [Carey i in. 2013, s. 1226–1233], obejmującej około 835 tys. osób w wieku 40–89 lat, obserwowanych w latach 2003–2007, wykazano silniejszy związek między narażeniem na zanieczyszczenia powietrza a umieralnością z powodu chorób układu oddechowego niż w przypadku zgonów związanych z chorobami układu krążenia.

Mimo że w literaturze medycznej panuje przekonanie o niskim wpływie czynników środowiskowych na powstawanie nowotworów złośliwych (rys. 1), to jednak wśród badaczy czynników powstawania chorób cywilizacyjnych pojawiają się zgoła odmienne wyniki. W pracy zbiorowej *Wpływ zanieczyszczeń powietrza na zdrowie* [Jędrak i in. 2017, s. 11–21] autorzy wskazują, że wzrost ryzyka wystąpienia konkretnych negatywnych efektów zdrowotnych, związany z narażeniem na zanieczyszczenia powietrza, jest zazwyczaj stosunkowo niewielki (z wyjątkiem przypadków wysokich stężeń zanieczyszczeń lub osób z grup podwyższonego ryzyka). Jednak powszechność narażenia, a także związek z powszechnie występującymi chorobami sprawiają, że wpływ zanieczyszczeń powietrza na stan zdrowia populacji jest znaczący [Krzyżanowski 2016, s. 17–22]. W swoim opracowaniu Z. Kuchcik [2017, s. 41–55] zauważa, że z dekady na dekadę maleje wpływ skrajnych temperatur na zgony z powodu chorób układu krążenia czy chorób dróg oddechowych,

ale zaznacza, że wpływ na to może mieć rozwój cywilizacyjny. W pracy *Spatial variability of excess mortality during prolonged dust events in a high-density city* [Wong i in. 2017] autorzy określili zapylenie powietrza (zanieczyszczenia) jako czynnik zwiększający śmiertelność. Od dawna uważano, że zanieczyszczenie powietrza zwiększa ryzyko śmiertelności. Jednakże dopiero autorzy wskazanego wyżej opracowania zbadali, w jaki sposób długotrwałe zjawiska zapylenia wpływają na przestrzenną zmienność umieralności w różnych dzielnicach miasta położonego w rejonie o dużej wilgotności.

Rysunek 1. Główne czynniki ryzyka powstawania nowotworów złośliwych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Kordek red. 2007, s. 2–114].

Jak wykazały badania, gęstość zabudowy (szacowana przez współczynnik widoczności nieba) miała dodatni związek z nadmierną śmiertelnością w każdym okręgu, a deprivacja społeczno-ekonomiczna, spowodowana niższym dochodem i niższym wykształceniem, podwyższała współczynnik śmiertelności w każdej dzielnicy podczas wydłużonego zapylenia. Obszary wysokiego ryzyka, charakteryzujące się wyższym wzrostem umieralności, były zlokalizowane w miejskim środowisku o dużej gęstości, które odznaczało się wyższą deprawacją społeczno-ekonomiczną.

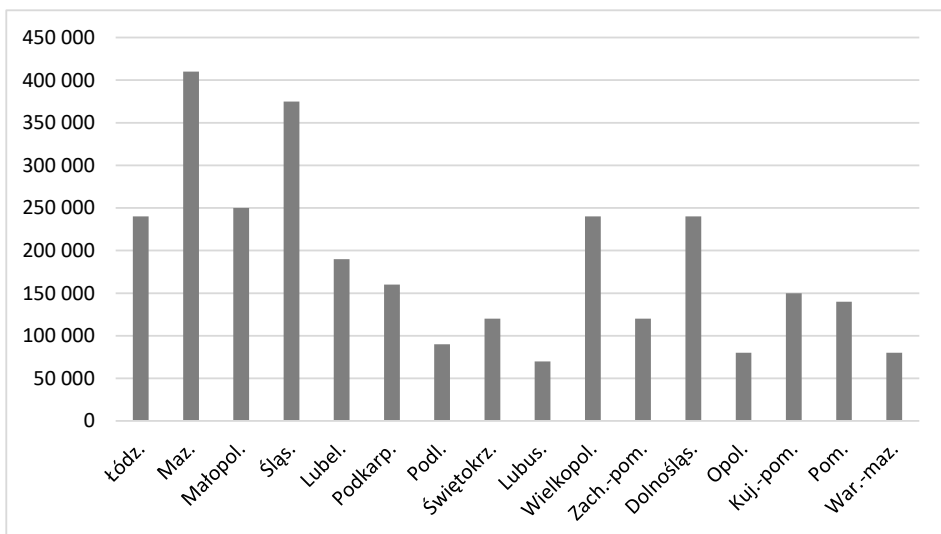
Autorzy wykazali, że opracowany przez nich model przestrzenny zwiększa zdolność przewidywania zmienności przestrzennej zagrożeń śmiercią podczas ekstremalnych zjawisk pogodowych, których nie można oszacować w oparciu o tradycyjną analizę szeregów czasowych lub badania ekologiczne. Narzędzie to może być wykorzystane do monitorowania zdrowia publicznego, zrównoważonego rozwoju czy też przygotowania do katastrof, jeśli dostępne są odpowiednie dane.

4. Zgony z powodu chorób układu krążenia w latach 2000–2015 w regionach Polski – badanie empiryczne

W poniżej przedstawionych wynikach badań podjęto próbę oszacowania wpływu rozwoju gospodarczego (PKB *per capita*, wydatki na ochronę zdrowia), stanu środowiska naturalnego (zanieczyszczenia i lesistość), a także struktury ludności na śmiertelność z powodu chorób układu krążenia.

Dane zaczerpnięte w celu weryfikacji wpływu wybranych czynników na śmiertelność z powodu chorób układu krążenia zostały pobrane z Banku Danych Lokalnych, Głównego Urzędu Statystycznego. Są to następujące kategorie:

- zgony z powodu chorób układu krążenia ogółem, liczba osób (ZUK);
- wydatki bieżące ogółem na ochronę zdrowia, w tys. zł (WZD);
- PKB *per capita*, ceny bieżące (PKBPC);
- udział ludności w wieku poprodukcyjnym, stosunek ludności w wieku powyżej 60 roku życia do liczby ludności w danym województwie, wartości wyrażone w % (ULWPP);
- lesistość, udział lasów ogółem, czyli stosunek powierzchni lasów w wybranym województwie do powierzchni danego województwa, wartości wyrażone w % (ULAO);
- udział zanieczyszczeń ogółem wyrażony jako emisja zanieczyszczeń gazowych i pyłowych przypadająca na 10 tys. m² powierzchni województwa (UZAO).

Rysunek 2. Liczba zgonów z powodu chorób układu krążenia w latach 2000–2015 w województwach Polski

Źródło: opracowanie własne, przy współudziale Anety Wojciechowskiej, na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego.

Najwięcej zgonów z powodu chorób układu krążenia odnotowano w województwach mazowieckim i śląskim. Wynik ten jest powiązany z faktem, iż są to województwa o największej gęstości zaludnienia w kraju, a także odznaczające się większym zanieczyszczeniem środowiska czy też szybszym tempem życia w porównaniu z innymi województwami. Najniższą liczbę zgonów odnotowano w województwie lubuskim.

Zgodnie ze standardową procedurą ekonometryczną w pierwszym etapie przeprowadzono badanie stacjonarności procesów generujących obserwacje rozpatrywanych czynników. Badanie to zostało przeprowadzone za pomocą testów: Levin-Lin-Chu (LLC), ADF-Fisher (ADF-F), PP-Fisher (PP-F), Im-Pesaran-Shin (IPS) oraz Hadri. Przyjęto zaśladę, że w przypadku różnych wyników testów decyzja zostanie podjęta na podstawie większości wskazań.

Wyniki przeprowadzonego badania regresji pomocniczej dla pierwszych przyrostów zmiennych pozwalają wnioskować, że procesy generujące obserwacje – ZUK, WZD, PKBPC, ULWPP, ULAO – są zintegrowane w stopniu pierwszym. Proces generujący obserwacje UZAO stanowi wyjątek i jest procesem stacjonarnym.

Analogiczne badanie przeprowadzono dla logarytmów. Na podstawie wyników badania regresji pomocniczej dla logarytmów zmiennych ustalono, że procesy generujące obserwacje: IZUK, IWZD, IPKBPC IULAO¹ są zintegrowane w stopniu pierwszym. Natomiast procesy generujące obserwacje ULWPP oraz UZAO są stacjonarne.

W kolejnym etapie przeprowadzono badanie korelacji potencjalnych zmiennych objaśniających ze zmienną objaśnianą. Szeregując zmienne według siły skorelowania ze zmienną ZUK – zgony z powodu chorób układu krążenia, otrzymujemy następujące uszeregowanie: WZD, UZAO, PKBPC, ULAO, ULWPP. Badając współczynniki korelacji potencjalnych zmiennych objaśniających, należy zauważyć, że PKB *per capita* nie może występować razem ze zmienną WZD i ULWPP ze względu na statystycznie istotne skorelowanie.

Dla zmiennych logarytmowanych współczynniki korelacji kształtują się analogicznie. Szeregując zmienne według siły skorelowania, otrzymujemy następującą kolejność: IWZD, IUZAO, IULAO, IPKBPC IULWPP. Logarytm PKB *per capita* nie może występować razem z wydatkami zdrowotnymi i udziałem ludności w wieku poprodukcyjnym ze względu na statystycznie istotne skorelowanie.

Na podstawie wyników badania stacjonarności oraz korelacji zaproponowano następujące postacie modeli:

- 1) dla wartości nominalnych $ZUK = f(WZD, UZAO, ULAO, ULWPP)$;
- 2) dla logarytmów $IZUK = f(IWZD, IUZAO, IULAO, IULWPP)$ oraz $IZUK = f(IPKBPC, IUZAO, IULAO)$.

Przy estymacji modeli panelowych zastosowano następujące postępowanie:

- Ia: Estymacja modelu regresji łącznej.
- Ib: Ocena modelu, usunięcie zmiennych niewykazujących statystycznie istotnego wpływu na zmienną objaśnianą.

¹ Litera „I” poprzedzająca nazwę zmiennej oznacza logarytm.

- IIa: Estymacja modelu FE (ang. *fixed effects*) z efektami ustalonymi:
- jednokierunkowego modelu z efektami przestrzennymi;
  - jednokierunkowego modelu z efektami czasowymi;
  - dwukierunkowego modelu z efektami przestrzennymi i czasowymi.
- IIb: Ocena modelu testem Walda, sprawdzenie zgodności ocen parametrów z hipotezą badawczą.
- IIIa: Estymacja modelu RE (ang. *random effects*) z efektami losowymi:
- jednokierunkowego modelu z efektami przestrzennymi;
  - jednokierunkowego modelu z efektami czasowymi;
  - dwukierunkowego modelu z efektami przestrzennymi i czasowymi.
- IIIb: Ocena modelu testem Hausmana, ocena sensowności merytorycznej ocen parametrów.

Zgodnie z procedurą wybrane zostały tylko te modele, których wyniki są akceptowalne pod względem statystycznym i merytorycznym. Poniżej przedstawiono modele, które okazały się trafne i nadające się do interpretacji ekonomicznej.

Dla pierwszej wersji, czyli dla modelu $I\dot{Z}UK = f(IWZD, IUZAO, IULAO, IULWPP)$, najlepszy pod względem wskazanych kryteriów okazał się model regresji łącznej, pokazany poniżej.

Tabela 1. Wyniki estymacji modelu regresji łącznej dla IZUK

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	11.20941	0.450150	24.90147	0.0000
LUZAOP	0.237503	0.025254	9.404680	0.0000
LULAOP	-0.720279	0.128379	-5.610548	0.0000
R-squared	0.434731	Mean dependent var		9.147203
Adjusted R-squared	0.430263	S.D. dependent var		0.534290
S.E. of regression	0.403287	Akaike info criterion		1.033314
Sum squared resid	41.14807	Schwarz criterion		1.074859
Log likelihood	-129.2642	Hannan-Quinn criter.		1.050023
F-statistic	97.28742	Durbin-Watson stat		0.017383
Prob(F-statistic)	0.000000			

Źródło: opracowanie własne, przy współpracy Anety Wojciechowskiej, z wykorzystaniem pakietu EViews 7.1.

W pierwszym modelu regresji łącznej zostały usunięte zmienne: IWZD i IULWPPP, ponieważ znaki ocen parametrów były niepoprawne. Dopasowanie modelu do danych empirycznych można uznać za zadowalające, gdyż skorygowany R^2 wynosi 0,43. Do wad modelu należy zaliczyć występowanie dodatniej autokorelacji oraz brak normalności rozkładu składnika losowego.

Przechodząc do interpretacji ocen parametrów, możemy zauważyć, że jeżeli udział zanieczyszczeń w powierzchni województw wzrośnie o 1%, to liczba zgonów z powodu cho-

rób układu krążenia wzrosnie średnio o 0,24%, *ceteris paribus*. Jeżeli udział lasów ogółem w powierzchni województw wzrosnie o 1%, to liczba zgonów z powodu chorób układu krążenia zmaleje średnio o 0,72%, *ceteris paribus*.

W modelu z efektami ustalonymi okazało się, że większość parametrów była statystycznie nieistotna, a także oceny parametrów nie posiadały sensu ekonomicznego, ponadto na podstawie wyników testu Hausmana podjęto decyzję, aby zastosować model z efektami losowymi.

Następnie zbadano jednokierunkowy model z efektami losowymi, który okazał się identyczny jak model regresji łącznej. Efekty czasowe (ang. *period random*) w modelu z efektami losowymi były zróżnicowane w stopniu zerowym. W związku z tym uznano, że najlepszym modelem spośród wszystkich przebadanych modeli panelowych jest model regresji łącznej.

Dla drugiej wersji modelu, $LZUK = f(IPKBPC, IUZAO, IULAO)$, poddano badaniu modele panelowe, które uwzględniały zmienną PKB *per capita*.

Tabela 2. Wyniki estymacji modelu z efektami ustalonymi dla zmiennej LZUK

Dependent Variable: LZUK				
Method: Panel Least Squares				
Date: 02/27/18 Time: 12:55				
Sample: 2000 2015				
Periods included: 16				
Cross-sections included: 16				
Total panel (balanced) observations: 256				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-1.973055	1.309271	-1.506988	0.1331
LPKBPC	1.305087	0.123758	10.54546	0.0000
IUZAOP	0.119495	0.024206	4.936656	0.0000
IULAOP	-0.717387	0.109303	-6.563303	0.0000
Effects specification				
Period fixed (dummy variables)				
R-squared	0.617676	Mean dependent var	9.147203	
Adjusted R-squared	0.588639	S.D. dependent var	0.534290	
S.E. of regression	0.342680	Akaike info criterion	0.767280	
Sum squared resid	27.83080	Schwarz criterion	1.030399	
Log likelihood	-79.21188	Hannan-Quinn criter.	0.873106	
F-statistic	21.27188	Durbin-Watson stat	0.018681	
Prob(F-statistic)	0.000000			

Źródło: opracowanie własne, przy współudziale Anety Wojciechowskiej, na podstawie wyników uzyskanych w programie EViews 7.1.

5. Wnioski

W jednokierunkowym modelu z efektami ustalonymi wszystkie parametry były statystycznie istotne oraz ich interpretacje poprawne ekonomiczne. Dopasowanie modelu do danych empirycznych można uznać za dobre, skorygowany R^2 wynosi 0,59. Rozkład składnika losowego jest normalny. Wadą modelu jest występowanie autokorelacji. Rozpatrzono również model z efektami losowymi, jednak efekty czasowe występujące w tym modelu okazały się zróżnicowane w stopniu zerowym, co przyczyniło się do analizy wyłącznie modelu jednokierunkowego z efektami ustalonymi.

Badając oceny parametrów, możemy stwierdzić, że jeżeli PKB *per capita* wzrośnie o 1%, to liczba zgonów z powodu chorób układu krążenia wzrośnie o 1,31%, *ceteris paribus*. Jeżeli udział zanieczyszczeń w powierzchni województw wzrośnie o 1%, to liczba zgonów z powodu chorób układu krążenia wzrośnie średnio o 0,12%, *ceteris paribus*. Jeżeli udział lasów ogółem w powierzchni województw wzrośnie o 1%, to liczba zgonów z powodu chorób układu krążenia zmaleje średnio o 0,72%, *ceteris paribus*.

Na podstawie przedstawionych wyników wnioskować można, iż wzrost dobrobytu – czyli jednocześnie wzrost PKB *per capita* – jest skorelowany dodatnio ze wzrostem liczby zgonów z powodu chorób układu krążenia, co potwierdza, iż choroby związane z układem krążenia można zaliczyć do tzw. chorób cywilizacyjnych. A ponadto wzrost lesistości regionu przyczynia się do zmniejszenia liczby zgonów, natomiast wzrost zanieczyszczeń podwyższa liczbę zgonów z powodu chorób układu krążenia.

Literatura

- Bender D.A., *Introduction to nutrition and metabolism*, CRC Press, Boca Roca, FL, 2014.
- Carey I.M., Atkinson R.W., Kent A.J., Staa T. van, Cook D.G., Anderson H.R., *Mortality associations with long-term exposure to outdoor air pollution in a national English cohort*, „American Journal of Respiratory and Critical Care Medicine” 2013, vol. 187, no. 11.
- Cook I.G., Halsall J., *Aging in comparative perspective: Processes and policies*, Springer Science & Business Media, New York 2012.
- <http://www.bdl.stat.gov.pl/> [dostęp: 24.03.2017].
- Jędrak J., Kondracka E., Badyda A.J., Dąbrowicki P., *Wpływ zanieczyszczeń powietrza na zdrowie*, Krakowski Alarm Smogowy, Kraków 2017.
- Kordek R. (red.), *Onkologia. Podręcznik dla studentów i lekarzy*, Via Medica, Gdańsk 2007.
- Kotarski H., *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój województwa podkarpackiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2013.
- Krzyżanowski M., *Wpływ zanieczyszczenia powietrza pyłami na układ krążenia i oddychania*, „Lekarz Wojskowy” 2016, nr 1.
- Kuchcik Z., *Warunki termiczne w Polsce na przełomie XX i XXI wieku i ich wpływ na umieralność*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa 2017.
- Kujawska J., Reich M., *Analiza przestrzenna zgonów w przekroju podregionów*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Oeconomica” 2014, t. 6, nr 308.
- Marmot M., Wilkinson R., *Social determinants of health. The solid facts*. 2nd edition, WHO, Copenhagen 2003.

- Matyaszczyk P., Hoffmann K., Bryl W., *Epidemiologia wybranych czynników ryzyka chorób układu krążenia*, „Przegląd Kardiologiczny” 2011, t. 4, nr 6.
- Mielecka-Kubiś Z., *Stan zdrowia mieszkańców a zanieczyszczenie środowiska w układzie województw. Analiza statystyczna*, „Studia Ekonomiczne” 2017, nr 318.
- Pantylej W., *Kierunki badań w geografii medycznej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2008, t. 69, nr 2.
- Pope C.A. III, Ezzati M., Dockery D.W., *Fine-particulate air pollution and life expectancy in the United States*, „New England Journal of Medicine” 2009, vol. 360, no. 4.
- Ryć K., Skrzypaczek Z., *Wskaźniki epidemiologiczne i ich ekonomiczne determinanty w krajach Unii Europejskiej*, w: *Ochrona zdrowia na świecie*, red. K. Ryć, Z. Skrzypaczek, Oficyna Wolters Kluwer business, Warszawa 2011.
- Wilkinson R., *Income and mortality*, w: *Class and health: research and longitudinal data*, Tavistock Publications, London–New York 1986.
- Wong M.S., Ho H.C., Yang L., Shi W., Yang J., Chan T.C., *Spatial variability of excess mortality during prolonged dust events in a high-density city: A time-stratified spatial regression approach*, „International Journal of Health Geographics” 2017, vol. 16, no. 1.
- World Health Organization, *Noncommunicable disease*, 2018, <http://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/noncommunicable-diseases> [dostęp: 21.10.2018].
- Żółtaszek A., Budny D., *Czy postęp cywilizacyjny jest dla nas zdrowy? Analiza wydatków na ochronę zdrowia i aspektów epidemiologicznych wybranych chorób cywilizacyjnych*, w: *Regionalne analizy ekonomiczne*, red. B. Dańska-Borsiak, I. Laskowska, seria: Ekonomia, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.

Streszczenie

Celem opracowania jest omówienie zróżnicowania regionalnego śmiertelności z powodu chorób układu krążenia w Polsce w latach 2000–2015. Kwestia zachorowalności i umieralności na choroby układu krążenia w kontekście sytuacji demograficznej jest niezwykle ważna, ponieważ zagadnienie to ma różne wymiary: społeczne, medyczne, demograficzne lub środowiskowe. Autorzy uwzględnili zgon z powodu chorób układu krążenia w latach 2000–2015, podzielone na 16 regionów Polski. W badaniu wykorzystano również dane dotyczące: bieżących wydatków na opiekę zdrowotną, PKB na mieszkańca (ceny bieżące); odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym, udział lasów ogółem czy też udział zanieczyszczeń ogółem. Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że wzrost dobrostanu, lub jednocześnie wzrost PKB *per capita*, jest dodatnio skorelowany ze wzrostem liczby zgonów z powodu chorób układu krążenia, co oznacza, że choroby układu krążenia można sklasyfikować jako tzw. choroby cywilizacyjne. Jednocześnie wzrost lesistości regionu wpływa istotnie na spadek liczby zgonów, natomiast wzrost zanieczyszczeń środowiska istotnie podwyższa liczbę zgonów z powodu chorób układu krążenia.

Słowa kluczowe: śmiertelność z powodu chorób układu krążenia, zmienność przestrzenna, zanieczyszczenia powietrza, modelowanie panelowe.

Summary

Panel research of mortality due to cardiovascular diseases in Polish regions

The aim of this paper is to discuss regional variation in mortality from cardiovascular diseases in Poland in the years 2000–2015. The issue of morbidity and mortality of cardiovascular diseases in the context of the demographic situation is extremely important, because this issue has various dimensions: social, medical, demographic or environmental. The authors included deaths from circulatory system diseases in the years 2000–2015, divided into 16 regions of Poland. The study also used data on: current expenditure on health care, *GDP per capita* (current prices); share of population in post-productive age, as well as the share of total forests, or the share of total pollution. On the basis of the conducted research, it can be concluded that the increase in well-being, or at the same time the increase in *GDP per capita*, is correlated positively with the increase in deaths due to cardiovascular diseases, which means that diseases related to the circulatory system can be classified as so-called civilization diseases. At the same time, the increased forest cover of the region has a significant impact on the decline in the number of deaths, while the increase in environmental pollution significantly increases the number of deaths due to cardiovascular diseases.

Key words: mortality due to cardiovascular diseases, spatial variability, air pollution, panel modeling.

Klasyfikacja JEL: I14, I15, O18, O57.

Izabela Kwil*

Wzrost zamożności społeczeństwa a konsumpcja żywności lokalnej w województwie dolnośląskim

1. Wstęp

W ostatnich latach bardzo ważnym zagadnieniem determinującym zachowania nabywcy ludności była wysokość dochodu, poziom zamożności oraz siła nabywcy. Terminy te są zatem odzwierciedleniem aktualnych i potencjalnych możliwości nabywczych mieszkańców oraz poziomu ich życia. Aby określić możliwości nabywcy ludności, należy posłużyć się miernikami syntetycznymi (zjawiska będące podstawą formułowania ocen) oraz szczegółowymi (główne symptomy danego procesu) [Piasny 1993, s. 73–92].

Wybory konsumentów podejmowane w sferze konsumpcji żywności bardzo często są okazją do pokazywania w społeczeństwie określonego systemu wartości oraz do celebrowania masowej i globalnie dystrybuowanej żywności. Zainteresowanie konsumentów żywnością lokalną jest w gruncie rzeczy efektem zmian wartości związanych z konsumpcją żywności. Przejawiają się one przez poszukiwanie produktów wytwarzanych i pakowanych z troską o środowisko oraz wsparcie gospodarki lokalnej. Żywność pochodząca z takiej produkcji jest więc utożsamiana z koncepcją zrównoważonej konsumpcji. Na tej podstawie można stwierdzić, że żywność ta przyczynia się do zmniejszenia kosztów związanych z dystrybucją żywności. Dodatkowo produkcja takiej żywności zwiększa powiązania między producentami i konsumentami, wspierając tym samym ich rozwój [Żakowska-Biemans, Ozimek, Szlachciuk 2017, s. 357–369].

Celem opracowania było określenie zależności między poziomem zamożności a wielkością konsumpcji produktów lokalnych przez mieszkańców Dolnego Śląska w latach 2004–2014. W początkowej części opisano mierniki syntetyczne i żywność lokalną wraz z ustaleniem terminologii tych pojęć. Następnie przedstawiono dane Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) wskazujące wybrane mierniki syntetyczne (poziom życia, zamożność, dochód i PKB w latach 2004–2014). W końcowej części opracowania podsumowano rozważania oraz stwierdzono, czy istnieje zależność między zamożnością społeczeństwa a spożyciem żywności lokalnej.

---

* Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu.

1.1. Mierniki syntetyczne – ustalenia terminologiczne

Miernikami syntetycznymi, które zostały przeanalizowane w opracowaniu były: poziom życia, zamożność, dochód oraz PKB. Zagadnienia te zostaną kolejno omówione w niniejszym podrozdziale.

Poziom życia jest terminem, dzięki któremu można określić jakość warunków życia ludności. Dotyczy on określenia stopnia zaspokojenia ważniejszych potrzeb, jak również wygody i przyjemności życia. Jest to więc synonim szeroko pojętych warunków życia. A zatem poziom życia społeczeństwa jest uzależniony nie tylko od stopnia zaspokajania potrzeb, ale też od ponoszonych na ten cel nakładów w postaci ilości czasu potrzebnego na pracę, od uciążliwości tej pracy oraz od sposobu spędzania czasu wolnego. Z kolei w ujęciu społeczno-ekonomicznym w zakresie poziomu życia znalazły się takie czynniki, jak wszelkie okoliczności charakteryzujące materialne i kulturalne, jak również społeczne warunki życia społeczeństwa. Są to na przykład warunki pracy, poziom dochodów, spożycie żywności, sytuacja mieszkaniowa, stan posiadania przez społeczeństwo trwałych dóbr konsumpcyjnych, stan oświaty i kultury, wyposażenie gospodarstw domowych najpotrzebniejsze media oraz stan opieki zdrowotnej i socjalnej. Poziom życia społeczeństwa można rozpatrywać z wielu różnych punktów widzenia [Piasny 1993, s. 73–92].

W aspekcie badanego obszaru takiego jak kraj, region czy województwo poziom życia rozpatrywać można na trzech różnych płaszczyznach: w aspekcie całej ludności, w różnych grupach ludności (np. rolników indywidualnych, pracowników umysłowych), w odniesieniu do rodzin, różniących się poziomami dochodów. Analizując wymienione płaszczyzny, w pierwszym przypadku rozpatrywane są średnie charakteryzujące ogólny poziom życia ludności, w drugim przypadku ukazuje się poziom życia poszczególnych grup społeczno-zawodowych, natomiast w trzecim jest to poziom życia rodzin o różnej wysokości dochodów. Jedynie łączne rozpatrywanie wszystkich wymienionych aspektów tych płaszczyzn badawczych może ukazać prawidłową i niezbędną charakterystykę poziomu życia ludności danego kraju czy regionu gospodarczego bądź też poszczególnych typów rodzin. W dodatku należy pamiętać, że aby ocenić prawidłowo poziom życia danej grupy społeczeństwa, nie wystarczy skupiać się wyłącznie na jego pojedynczych elementach, ale trzeba go porównać z następującymi czynnikami:

- poziomem, który wystąpił w poprzednich latach;
- poziomem, który wystąpił w innych rejonach gospodarczych, ze stopniem zaspokajania potrzeb ustalonych jako odpowiednie standardy bądź wzorce.

Pierwszy uzyskany wskaźnik może być więc nazwany indeksem zmian, drugi z nich – indeksem poziomu regionalnego, trzeci zaś – indeksem stopnia zaspokojenia potrzeb [Piasny 1993, s. 73–92].

Dochody gospodarstw domowych, rozumiane jako dochody indywidualne członków gospodarstwa domowego, stanowią jeden z najistotniejszych czynników kształtujących wielkość popytu rynkowego. W szczególności zagadnienie to związane jest z zaspokajaniem potrzeb konsumpcyjnych w formie wydatków na towary i usługi. Skupiając się na dochodach, należy więc brać pod uwagę dochód rozporządzalny, do-

chód do dyspozycji lub PKB na jednego mieszkańca. Natomiast innymi miernikami wykorzystywanymi w ocenie zachowań nabywczych konsumentów są zamożność i siła nabywcza, które ściśle związane są z poziomem pozyskiwanych dochodów oraz kierunkami ich wydatkowania. Siła nabywcza wskazuje realną wartość pieniędzy w zasobach indywidualnych i w zasobach gospodarstw, odzwierciedla ponadto poziom cen wyrobów i usług. Zagadnienie to może być również traktowane jako czynnik determinujący oraz kształtujący możliwości nabywcze wybranych uczestników rynku. Do jej ukazania wyznacza się różne mierniki rynkowe, które pozwalają na uzyskanie stosunkowo obiektywnej oceny siły nabywczej. Są nimi mierniki nazywane indeksami siły nabywczej, które utożsamia się z miarami oceny poziomu zamożności (nazywane również poziomem zasobności) [Narodowy Bank Polski 2015]. Natomiast w celu określenia zamożności społeczeństwa korzysta się z wielu mierników mających źródło w poziomie osiągniętych dochodów, poziomie zrealizowanej konsumpcji oraz w osiągniętym poziomie zasobności [Mruk 1984, s. 13]. Najpopularniejszymi miernikami w aspekcie dostępności są wskaźniki: przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na jedną osobę w gospodarstwie domowym oraz przeciętnych wydatków na jedną osobę w gospodarstwach domowych [Sojkin 2017, s. 195].

1.2. Żywność lokalna

Lokalna produkcja żywności jest bardzo ważnym elementem wpływającym na rozwój obszarów wiejskich. W ostatnich latach zaobserwowano jej szczególny rozkwit. Stało się to za sprawą coraz większych potrzeb konsumentów ukierunkowanych na żywność najwyższej jakości i o dobrym smaku. Mimo tak dużego znaczenia tej żywności na rynku polskim, jak i europejskim, w prawodawstwie wciąż brakuje wspólnej, jednobrzmiącej i precyzyjnej definicji lokalnej żywności. Definicja produkowanej lokalnie żywności z praktycznych względów powinna określać maksymalne limity odległości między miejscem jej produkcji a miejscem sprzedaży. Jednakże w prawodawstwie i w literaturze nadal nie ma ustaleń obejmujących zagadnienia związane z określeniem takiego limitu. Ze względu na przedstawione rozbieżności to konsument ostatecznie ocenia według swoich własnych kryteriów, czy dany produkt jest pochodzenia lokalnego. Należy jednak zaznaczyć, że zwykle są to towary o nieprzeciętnych cechach, którymi są: smak, świeżość, wysoka jakość, przynależność kulturowa, tradycyjne metody wytwarzania, jak również warunki zrównoważonej produkcji [Michalczyk 2017, s. 5–20].

2. Metodyka badań. Hipotezy badawcze

Przedmiotem niniejszego opracowania były mierniki syntetyczne, takie jak: poziom życia, zamożność, dochód oraz PKB mierzone w latach 2004–2014. Dane dotyczące mierników zaczerpnięto ze strony internetowej Głównego Urzędu Statystycznego. Wybór lat określających poziom zamożności społeczeństwa nie był przypadkowy – w 2004 roku Polska

wstąpiła do Unii Europejskiej, co wpłynęło na zmiany w gospodarce kraju zarówno pod względem zamożności społeczeństwa, jak i rozwoju przemysłu lokalnego sektora rolno-spożywczego. Przeprowadzona analiza danych objęła dziesięć kolejnych lat, aby odzwierciedlić, jak zmieniały się badane zagadnienia.

Zastosowanymi w opracowaniu metodami badań były studia literaturowe oraz analiza danych statystycznych Głównego Urzędu Statystycznego z lat 2004–2014. Informacje z literatury przedmiotu zostały zaczerpnięte z czasopism branżowych i artykułów naukowych.

W toku postępowania badawczego sformułowano hipotezę, w której założono, że możliwości nabywcze ludności zamieszkującej Dolny Śląsk w kontekście konsumpcji żywności lokalnej są zdeterminowane przez poziom zamożności tej ludności. Za możliwości nabywcze przyjęto ilość wyrobów oraz usług, które przyszedł konsument lub gospodarstwo domowe (zamieszkujące obszar Dolnego Śląska) może zakupić w określonym czasie.

3. Wyniki badań

3.1. Poziom zamożności mieszkańców Dolnego Śląska

Według Głównego Urzędu Statystycznego wynagrodzenie za pracę można zdefiniować następująco: „wyплаты pieniężne wypłacane pracownikom lub innym osobom fizycznym, stanowiące wydatki ponoszone przez pracodawców na opłacenie wykonywanej pracy, niezależnie od źródeł ich finansowania oraz bez względu na podstawę stosunku pracy bądź innego stosunku prawnego lub czynności prawnej, na podstawie których jest świadczona praca lub pełniona służba” [Główny Urząd Statystyczny]. Wynagrodzenie za pracę można więc opisać jako: „świadczenie konieczne, które pracodawca ma obowiązek wypłacić (w określonym przez umowę terminie) pracownikowi w zamian za wykonaną pracę. Świadczenie to charakteryzuje się gromadzeniem coraz większego majątku przez pracownika” [Państwowa Inspekcja Pracy]. W Polsce najbardziej znanym wskaźnikiem w kontekście poziomu płac jest przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto. Jest to poziom płacy całkowitej przed odliczeniem należnego podatku dochodowego oraz składek na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne [Czapiński, Panek red. 2012, s. 14].

Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej wyraźnie wzrosła wartość przeciętnego poziomu wynagrodzeń. Średnia płaca brutto (w skali rocznej) w gospodarce narodowej w latach 2004–2014 zwiększyła się z 2289,57 zł do wartości 3783,46 zł. Należy jednak zwrócić szczególną uwagę, że wpływ członkostwa Polski w Unii Europejskiej na poziom wynagrodzeń w Polsce ma wyłącznie charakter pośredni. Natomiast bezpośredni wpływ na wysokość wynagrodzenia miał wzrost tempa PKB dzięki środkom pieniężnym z funduszy europejskich. Skutkiem tego był wzrost wydajności pracy, co z kolei przyczynia się do wzrostu wynagrodzeń [Adamczyk 2008, s. 19]. Uwagę może zwrócić też fakt, iż w badanych latach wzrost przeciętnego rocznego wynagrodzenia był wyższy niż wzrost poziomu

cen [Zgliczyński 2013, s. 2]. Spośród czynników determinujących regionalne zróżnicowanie płac należy wskazać trzy podstawowe: geograficzne, historyczne oraz instytucjonalne [Jakubowska 2012, s. 449–462].

Czynnik geograficzny odgrywa znaczącą rolę w życiu nie tylko ludzi, ale też narodów. Nie jest to jednak czynnik decydujący czy przesądzający bieg wydarzeń, a raczej warunkujący możliwości. Do czynników tych zaliczyć można zajmowaną przez państwo przestrzeń (ukształtowanie terenu, panujący klimat itp.), rozmieszczenie zasobów naturalnych, jak również powstawanie, rozmieszczenie miejsc uprzemysłowionych [Kleinowski 2010, s. 18–19]. Z kolei czynnik historyczny ma wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy regionu. Jest to związane z mentalnością społeczności kultywowaną od pokoleń czy postawą i świadomością społeczną zarówno w odniesieniu do siebie, jak i do zamieszkanego terenu [Kulawiak 2016, s. 213]. Natomiast czynnik instytucjonalny dotyczy zależności zachodzących między jakością otoczenia zdeterminowanego regulacjami prawnymi, instytucjami, polityką rządu a produktywnością gospodarki. Istotne dla kształtowania tego czynnika są przestrzeganie prawa, wykonywanie i egzekwowanie zawartych umów, występowanie ochrony praw własności oraz brak i zapobieganie korupcji. Wzrost w tym wypadku spowodowany jest nie tylko kapitałem, kapitałem ludzkim i technologią, ale również powstawaniem instytucji tworzonych przez społeczeństwo [Przesławska 2016, s. 500].

Poziom niektórych czynników makroekonomicznych z lat 2004–2014 został przedstawiony w tabeli 1. Siła nabywcza mieszkańców Dolnego Śląska nieznacznie wzrastała w kolejnych latach, choć nie każdego roku. Dysproporcje występujące między tymi wartościami mogły wynikać ze zmniejszonej możliwości nabywczej dóbr i usług. Z kolei ta sytuacja mogła wiązać się z mniejszym przeciętnym wynagrodzeniem brutto w danym roku, w którym wystąpiła mniejsza siła nabywcza. Poniższa tabela obrazuje również, że PKB w każdym kolejnym roku osiągało coraz większą wartość i w 2014 roku było wyższe o około 800 tys. zł. Podobna sytuacja wystąpiła w kontekście popytu krajowego oraz spożycia w sektorze gospodarstw domowych – tu wartość w tych samych latach wzrosła kolejno o przeszło 600 tys. zł oraz prawie 500 tys. zł. Zatem można stwierdzić, że zarówno wytwarzanie dóbr, jak i ich konsumpcja wzrosła prawie dwukrotnie w ciągu badanych lat.

Tabela 1. Wybrane czynniki makroekonomiczne na Dolnym Śląsku w latach 2004–2014

Wyszczególnienie A-100	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Dochód realny do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych	100,4	100,8	105,3	104,9	104,4	105,1	101,9	101,4	100,9	100,8	102,8
Dochód realny do dyspozycji brutto w podsektorze osób fizycznych pracujących najemnie	100,3	100,8	105,6	107,8	107,2	103,4	102,4	101,3	100,5	100,8	103,3
Dochód realny do dyspozycji brutto w podsektorze osób fizycznych otrzymujących emeryturę i rentę	100,9	99,5	102,3	97,8	102,9	106,7	102,7	99,0	100,4	102,0	103,7
Dochód realny do dyspozycji brutto w podsektorze osób fizycznych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł dochodów	99,4	100,1	106,0	98,7	105,4	104,1	104,9	100,1	99,9	101,9	103,9

Dochód realny do dyspozycji brutto w podsektorze pozostałych osób fizycznych	100,4	99,7	105,5	99,7	107,0	105,2	105,6	100,3	100,1	101,5	102,3
Przełężne miesięczne wynagrodzenia realne brutto w gospodarce narodowej	100,7	101,8	104,0	105,5	105,9	102,0	101,4	101,4	100,1	102,8	103,2
Produkt krajowy brutto (ceny biejące) w mln zł	933 062	990 468	1 069 824	1 187 605	1 286 069	1 372 208	1 445 298	1 566 824	1 629 425	1 656 895	1 720 430
Popyt krajowy (ceny biejące) w mln zł	958 101	1 000 923	1 091 899	1 229 561	1 350 893	1 383 968	1 474 176	1 597 477	1 636 599	1 624 622	1 695 640
Spójcie (ceny biejące) w mln zł w tym spójcie w sektorze gospodarstw domowych	592 211	615 027	653 592	705 327	783 543	832 385	875 207	948 500	987 954	995 261	1 019 428
Produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca (ceny biejące)	24 438	25 955	28 056	31 158	33 741	35 658	37 524	40 669	42 285	43 034	44 705

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Główny Urząd Statystyczny].

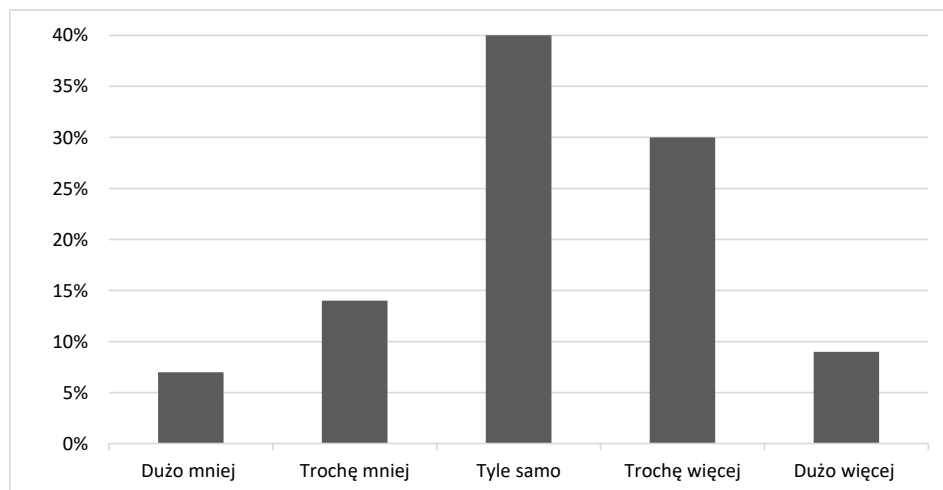
3.2. Spożycie produktów lokalnych

Jednym z najważniejszych czynników ekonomicznych wpływających na popyt na żywność jest dochód ludności. Dochód społeczeństwa określa rozmiary siły nabywczej. Natomiast jego zróżnicowanie w aspekcie społecznym i zawodowym określa poziom i strukturę konsumpcji żywności wśród poszczególnych grup ludności [Jeżewska-Zychowicz 2004, s. 28]. Według Tomasza Zalegi [2012, s. 98] potrzeby fizjologiczne zaspokajane są w pierwszej kolejności dzięki wynagrodzeniu za pracę, jednak istotne dla członków gospodarstw domowych są również potrzeby o charakterze ponadpodstawowym. Dlatego dochody poza płacowe są bardzo często oszczędzane lub przeznaczane na zakup dóbr, które zaspokajają potrzeby wyższego rzędu.

W kontekście ostatnich kilkunastu lat spożycie żywności w Polsce uległo ważnym zmianom ilościowym oraz jakościowym, w przyszłości więc może podlegać kolejnym przemianom [Laskowski 2008, s. 13]. Biorąc pod uwagę, że istnieje wiele dóbr oraz ich substytutów, obecnie kluczową kompetencją społeczną konsumentów staje się umiejętność wyboru określonego dobra [Byłok 2013, s. 25–27]. Dlatego też w opracowaniu zwrócono uwagę na produkty określane mianem żywności lokalnej, które uznawane są przez społeczeństwo jako dobra wyższego rzędu. W skali globalnej produkty te kojarzą się z dobrą marką, są rozpoznawalne i klasyfikowane jako wyroby o najwyższej jakości. Z tego względu właśnie utożsamiane są z dobrem luksusowym, co sugeruje ich wysoką cenę. Według Dany Thomas [2010] wśród charakterystycznych cech towarzyszących luksusowi znajdują się również te, które można utożsamiać z produktami lokalnymi. Są to między innymi *snobmoddity*, czyli produkty o charakterze ekskluzywnym i jednocześnie codziennym. Szybkie przekształcenie produktów ekskluzywnych w dobro normalne jest uzależnione od poziomu dochodów kupującego i może dotyczyć produktów lokalnych, które ze względu na reprezentowane cechy mogą przekształcić się w dobra normalne (codzienne) [Newerli-Guz, Długosz 2012]. Na rysunku 1 przedstawiono wykres sporządzony przez BEELINE Research & Consulting w 2017 roku w ramach projektu *Myśl globalnie, jedz lokalnie, czyli Polacy o zdrowej żywności*. Na powyższym wykresie zostały wskazane odpowiedzi respondentów biorących udział w badaniu. Z przeprowadzonej analizy można wywnioskować, że większość osób spożywa obecnie przynajmniej tyle samo produktów zaliczanych do kategorii produktów lokalnych co trzy lata temu. Dodatkowo warto zauważyć, że wzrasta liczba osób wybierających coraz więcej produktów lokalnych w stosunku do żywności nielokalnej. Sugeruje to zatem, że „moda” na zdrowe odżywianie nadal się rozwija i można spodziewać się kolejnych wzrostów w tym obszarze.

4. Zakończenie

Przedstawione wyniki badań potwierdzają przedstawioną hipotezę, że zakup oraz konsumpcję żywności lokalnej determinuje zamożność społeczeństwa. Jest to bowiem żywność luksusowa ze względu na to, iż produkuje się ją z surowców najwyższej jakości.

Rysunek 1. Odpowiedzi konsumentów w aspekcie wyboru produktów lokalnych w 2017 roku w stosunku do 2014 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [BEELINE Research & Consulting 2017].

Oprócz tego odznacza się dużą rzadkością w aspekcie sprzedaży, posiada wyjątkowe cechy, ma wysoką wartość prozdrowotną i jest wytwarzana według założeń polityki zrównoważonego rozwoju.

Przedstawiony temat jest istotny z punktu widzenia naukowego, ponieważ istnieje niewiele opracowań analizujących badane zagadnienie. Dodatkowo warto zauważyć, że dane zgromadzone przez Główny Urząd Statystyczny nie są na tyle uszczegółowione w kontekście spożycia żywności lokalnej, by rozpatrzyć w pełni zaprezentowany w opracowaniu problem. Wśród analizowanych danych statystycznych nie znaleziono informacji na temat tego zagadnienia, a jedynie te związane ze spożyciem żywności ogółem. Fakt ten nasuwa kolejne wnioski, mianowicie, iż w przyszłości powinny zostać przeprowadzone bardziej szczegółowe badania opisujące precyzyjniej i obszerniej to zagadnienie.

Przedstawione badania mają jedynie charakter poglądowy. W przyszłości, przeprowadzone w szerszym zakresie, mogą pomóc w ocenie zależności zamożności i konsumpcji żywności lokalnej dla całego kraju. Dodatkowo analizy te mogą być istotne dla producentów, służąc im do przeanalizowania sytuacji rynkowej oferowanych produktów, oraz dla konsumentów, będąc wyznacznikiem ich siły nabywczej.

Literatura

- Adamczyk P., *Tendencje w poziomie i zróżnicowaniu wynagrodzeń w Polsce po przystąpieniu do Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2008, nr 72.
- BEELINE Research & Consulting, *Mysł globalnie, jedz lokalnie, czyli Polacy o lokalnej żywności*, 2017, http://beeline-research.pl/aktualnosci/jedz_lokalnie/ [dostęp: 24.03.2018].

- Bernatt M., Bogdanienko J., Skoczny T. (red.), *Społeczna odpowiedzialność biznesu. Krytyczna analiza*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.
- Bylok F., *Konsumpcja na pokaz jako cecha rynku konsumpcyjnego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu” 2013, nr 32.
- Czapiński J., Panek T. (red.), *Diagnoza społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2012.
- Główny Urząd Statystyczny, www.stat.gov.pl [dostęp: 24.03.2018].
- Jakubowska A., *Regionalny aspekt zróżnicowania aktywności ekonomicznej na przykładzie województwa zachodniopomorskiego*, „Ekonomiczne Problemy Usług” 2012, nr 98.
- Jeżewska-Zychowicz M., *Zachowania żywieniowe i ich uwarunkowania*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2004.
- Kleinowski M., *Czynniki budujące siłę i potęgę państwa na arenie międzynarodowej*, „Świat Idei i Polityki. Rocznik Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy” 2010, t. 10.
- Kulawiak A., *Historyczne i społeczne czynniki rozwoju małych miast – przykłady Uniejowa i Dąbia*, „Biuletyn Uniejowski” 2016, t. 5.
- Laskowski W., *Zmiany poziomu spożycia żywności w Polsce*, „Zeszyty Naukowe SGGW. Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2008, nr 67.
- Łopatka A., *Poziom i przyczyny różnicowania wynagrodzeń w Polsce*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2015, nr 401.
- Michalczyk J., *Znaczenie lokalnej żywności oraz krótkich łańcuchów dostaw w kształtowaniu zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Unii Europejskiej*, „Ekonomia Międzynarodowa” 2017, nr 17.
- Narodowy Bank Polski, *Zasobność gospodarstw domowych w Polsce. Raport z badania pilotażowego 2014 r.*, Departament Stabilności Finansowej, Warszawa 2015.
- Newerli-Guz J., Długosz D., *Zachowanie młodych konsumentów i seniorów na rynku spożywczych produktów luksusowych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu” 2012, nr 711.
- Państwowa Inspekcja Pracy, www.pip.gov.pl [dostęp: 24.03.2018].
- Piasny J., *Poziom i jakość życia ludności oraz źródła i mierniki ich określania*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1993, nr 2.
- Przesławska G., *Otoczenie instytucjonalne jako czynnik międzynarodowej konkurencyjności kraju oraz inkluzywnego wzrostu*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, nr 449.
- Sojkin B., *Zamożność i siła nabywcza ludności jako wyznaczniki poziomu życia w Polsce*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2017, nr 330.
- Thomas D., *Luksus – dlaczego stracił blask*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 2010.
- Zalega T., *Konsumpcja. Determinanty, teorie, modele*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2012.
- Zgliczyński W.S., *Wynagrodzenia w Polsce*, „Infos. Zagadnienia Społeczno-Gospodarcze” 2013, nr 22.
- Żakowska-Bieman S., Ozimek I., Szlachciuk J., *Czynniki wpływające na rozwój lokalnej produkcji i dystrybucji żywności w opinii konsumentów*, „Handel Wewnętrzny” 2017, nr 4.

Żakowska-Biemans S., Kuc K., *Żywność tradycyjna i regionalna w opinii i zachowaniach polskich konsumentów*, „Żywność. Nauka. Technologia. Jakość” 2009, nr 3.

Streszczenie

W opracowaniu zostały zaprezentowane zagadnienia opisujące mierniki dotyczące sytuacji społeczeństwa zamieszkującego województwo dolnośląskie w latach 2004–2014. Dodatkowo podjęto próbę wskazania wielkości spożycia produktów lokalnych przez ludność zamieszkującą wzmiankowane województwo. W pierwszej części opracowania omówiono mierniki syntetyczne wskazujące na zamożność społeczeństwa. Opisano również sytuację żywności lokalnej w regionie w kontekście spożycia tej żywności. W dalszej części opracowania przedstawiono analizę danych dotyczącą zamożności społeczeństwa w latach 2004–2014 (zestawienia danych sformułowane przez Główny Urząd Statystyczny) oraz spożycie produktów lokalnych (studia literaturowe). W końcowej części zaprezentowano podsumowanie, z którego wynika, że zamożność jest czynnikiem determinującym zakup żywności lokalnej przez mieszkańców badanego województwa. Przeprowadzone badania mają jednakże charakter wstępny, ponieważ brakuje danych statystycznych opisujących konsumpcję żywności lokalnej zarówno na tle krajowym, jak i wojewódzkim. Sytuacja ta stwarza zatem możliwości do podjęcia kolejnych badań skupiających się na tym temacie w przyszłości w celu uzupełnienia tego obszaru wiedzy. Tego typu badania mogą więc stać się wskaźnikiem determinującym wybory konsumentów w badanym aspekcie.

Słowa kluczowe: zamożność, mierniki syntetyczne, żywność lokalna, produkty luksusowe.

Summary

The growth of social welfare and the consumption of local food products in the Lower Silesian Voivodeship

Article presents issues and indicators describing the situation of the population living in the Lower Silesia Voivodeship in the years 2004–2014. In addition, attempts were made to indicate the amount of consumption of local products by the population living in the Lower Silesian Voivodeship. The first part of article described synthetic measures indicating wealth of the society. In this part described also situation of local food in the region in the context of consumption of this food. The analysis of the data on the wealth of the society (data compilation formulated by the Central Statistical Office) in the years 2004–2014 and the consumption of local products (literature studies) are presented below. In the final part indicated, that wealth is a factor determining the purchase of local food by the inhabitants of the studied voivodship. However, the conducted research is only preliminary, because there is a lack of statistical data describing the consumption of local food both on the national and regional level. Therefore, it creates opportunities for further research focusing on this topic in the future in order to complement this area of knowledge. Thus, such research may in the future become an indicator determining consumer choices in examined aspect.

Key words: affluence, synthetic measures, local food, luxury products.

Klasyfikacja JEL: D11, Q13.

